Μάιος – Αύγουστος 1995

Kath' Hodon

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου

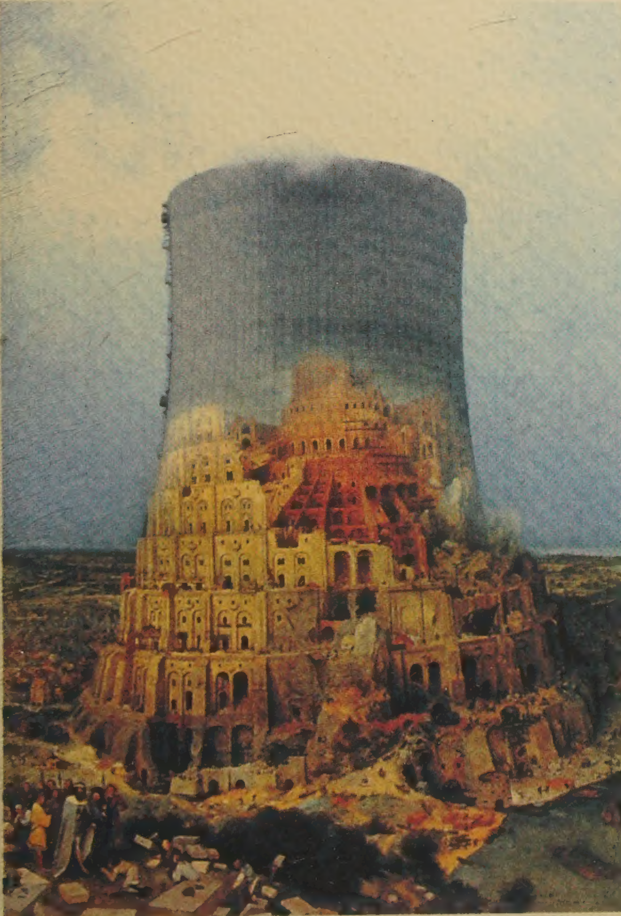

συμμετέχουν:

Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης
Αδαμτζίλογλου Ε.
Γαλάνης Ιωάννης
Γριζοπούλου Όλγα
Ζαχαρόπουλος Ν.
Καραβιδόπουλος Ιω.
Κωνσταντίνου Μιλτ.
Λαπατσάνη Μαρία
Μανωλεδάκης Ιω.
Μαρκόπουλος Ιω.
Ματσούκας Νίκος
Οικονόμου Χρήστος
Παπαθανασίου Βύρ.
Παπαναστασίου Γεώρ.
Πέτρου Ιωάννης
Τσανανάς Γεώρ.

ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΝΗΜΗΣ ΒΑΣΙΛΗ ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

τεύχος 11

παρατηρητής 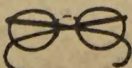

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

ΕΤΟΣ Δ΄ ΜΑΪΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1995 ΤΕΥΧΟΣ 11

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πατριαρχικὴ ἀπόδειξις ἐπὶ τῷ Ἁγίῳ Πάσχα

† ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ
Ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως,
Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης

Παντὶ τῷ πληρώματι τῆς Ἐκκλησίας
Χάριν, Εἰρήνην καὶ Ἔλεος παρὰ τοῦ ἐνδόξως
ἀναστάντος Σωτῆρος Χριστοῦ

Ἀδελφοὶ καὶ τέκνα ἐν Χριστῷ Ἀναστάντι ἠγαπημένα,
Ἀληθῶς ἀνέστη ὁ Κύριος!

Ἀπὸ τῆς σεβασμίας ταύτης καθέδρας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὡς βιοῦντες ὁλοχρονίως τὸ ἄλγος τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, δυνάμεθα ἀληθῶς νὰ σᾶς ἀναγγείλωμεν τὸ χαρμόσυνον μήνυμα τοῦ Ὄρθρου τῆς μιᾶς τῶν Σαββάτων, ὡς τὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνιστᾶ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐλπίδα τοῦ σύμπαντος.

Ἀνέστη Χριστός! Καὶ συνανέστησε τὸν πεσόντα Ἀδάμ· Ἀνέστη Χριστός! Καὶ ἀνέστησε τὸ ἀνθρώπινον σύμπαν· Ἀνέστη Χριστός! Καὶ ἐπλήρωσε τὰ σύμπαντα εὐωδίας.

Εὐχαριστοῦμεν τὸν δοτῆρα τῆς ζωῆς, διότι μᾶς χαρίζει διηνεκῶς τὴν ἀνανέωσιν σταυρῶν εἰς τὸν παρόντα βίον. Δοξολογοῦμεν τὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, διότι μᾶς ἐπλούτισε διὰ τῶν δώρων τῶν συνεχῶν δοκιμασιῶν, καὶ μᾶς κατέστησε κοινωνοὺς τῆς ἀλήκτου παρακλήσεως.

Οἱ κλαίοντες καὶ ἀδικούμενοι· οἱ ἀναζητοῦντες καὶ ἀμφιβάλλοντες· θαρρήσατε! Ἀναμείνατε ἐν ὑπομονῇ, καὶ ἔρχεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός, ὡς Νυμφίος ζωῆς. Ἀνατέλλει ἐκ τῆς ἐσχάτης κενώσεως τοῦ Τάφου, ὡς Νικητὴς κατὰ τοῦ Θανάτου.

Ἀνεμείναμεν ἰδεῖν τὸ τέλος, καὶ μᾶς ἀπεκαλύφθη ἡ ἀρχή. Ἐφθάσαμεν εἰς τὸ πλήρωμα. Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός. Συναδελφούμεθα οἱ πάντες ἐν ἀγαλλιάσει. Συγχορεύουν χοροὶ Ἀρχαγγέλων καὶ Ἀγγέλων μετὰ τῶν ταπεινῶν, τῶν ἐξουθενημένων, τῶν ἀπεγνωσμένων, τῶν νεκρῶν.

Ἀναμείνατε ἰδεῖν τὸ τέλος. Κινηθῆτε καὶ ἐκφρασθῆτε ἕκαστος ἐλευθέρως καὶ προσωπικῶς· δράμετε μετὰ τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάννου πρὸς τὸν Τάφον, καὶ θὰ πιστεύσετε εἰς τὸν Ἀναστάντα· μείνατε μετὰ τῆς Μαρίας πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίοντες, καὶ θὰ συναντήσετε τὸν Κύριον· πορευθῆτε πρὸς Ἐμμαούς, ἐντρυφῶντες εἰς τοὺς προβληματισμούς σας· διατυπώσατε τὰς ἀπορίας· ὁμολογήσατε τὴν ἀπελπισίαν σας. Θὰ εὕρετε τὸν Ἀναστάντα ἀγνώστως συμπορευόμενον καὶ

ἐξηγοῦντα τὰς ἀπορίας σας· «ἑρμηνεύοντα ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ»· θὰ σᾶς ἀποκαλύψῃ τὸ μέγα μυστήριον τῆς ζωῆς· ὅτι «ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ».

Τὸ Πάθος συνδέεται μὲ τὴν Ἀνάστασιν· ἡ Μεγάλη Παρασκευὴ μὲ τὸ Πάσχα. Τὸ γεγονὸς τοῦ θανάτου τοῦ σπόρου εἰς τὴν γῆν εἶναι ἀναπόσπαστος διαδικασία τῆς φυσιολογίας τῆς βλαστήσεως. Συνυφαίνονται αἱ συμφοραὶ μετὰ τῆς παρακλήσεως· καὶ νικᾷ ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ.

Ἐντὸς τοῦ χαροποιοῦ πένθους τῆς Ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας εἶναι τόσον τὸ φῶς τῆς χαρᾶς καὶ τὸ πλῆθος τῆς χρηστότητος τοῦ Κυρίου, ὥστε ἐμπιπλᾷ πᾶν ζῶον εὐδοκίας· μεθύει τὴν ἀπὸ τὰς δοκιμασίας καὶ τὰς πληγὰς ἐσκαμμένην γῆν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ βλαστάνει τὴν οὐράνιον εὐφροσύνην.

Ἡ ἀλήθεια τοῦ προσωπικοῦ ἡμῶν πόνου προμηνύει καὶ πιστοποιεῖ τὴν γνησιότητα τῆς χαρᾶς τῆς Ἀναστάσεως, ἡ ὁποία ἔρχεται καὶ ἤδη ἦλθε διὰ τοῦ Σταυροῦ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ τοῦ ἀνθρώπου.

Βιώσατε τὸν πόνον τῆς ἱστορίας μὲ εὐγνωμοσύνην καὶ πίστιν εἰς τὸν Ἀναστάντα. Αὐτὸς κατευθύνει τὰς τύχας τοῦ κόσμου. Ὑπομείνατε τὰς δοκιμασίας καὶ συμφορὰς τῆς προσωπικῆς σας ζωῆς μὲ ἐμπιστοσύνην πρὸς τὸν Κύριον τῆς Δόξης· καὶ θὰ Τὸν εὑρίσκετε πάντοτε ὡς συνοδοιπόρον, ἀντιλήπτορα καὶ ὑπερασπιστὴν τῆς ζωῆς σας.

Συνεχίσατε τὸν ἀγῶνα τῆς ἐργασίας σας. Κατέλθετε εἰς τὴν θάλασσαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς προσπαθείας σας. Θὰ ἰδῆτε τὸν Ἀναστάντα εἰς τὸν αἰγιαλόν. Καὶ ἐξερχόμενοι ἐκ τοῦ πλοιαρίου μὲ πλῆθος ἰχθύων εἰς τὰ δίκτυα τῶν ἀναζητήσεων, θὰ εὕρετε εἰς τὸν αἰγιαλὸν τροφὴν ἕτοιμον πρὸς βρῶσιν –«ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου»–, ἡ ὁποία θὰ γλυκάνῃ τὴν πικρίαν τοῦ στόματός σας, καὶ θὰ στηρίξῃ τὴν καρδίαν σας.

Καὶ δὲν θὰ Τὸν ἐρωτήσῃ κανεὶς ποῖος εἶναι· διότι θὰ εἶσθε βέβαιοι, ὅτι εἶναι ὁ Ἀναστὰς Κύριος, ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων τὰ σύμπαντα.

Τότε, ἀνακαλύπτοντες τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐσπλαγχνίας Του, θὰ πορεύεσθε ἐν τῷ φωτὶ τοῦ προσώπου Του, καὶ θὰ Τὸν γνωρίζετε ὡς τέλειον Θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον, ὡς τὸ Α καὶ Ω τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ζωῆς σας.

Θὰ ἐνθυμηθῆτε ὅτι κάποτε ἐνομίσατε ὅτι σᾶς ἐγκατέλειψε κρεμαμένους εἰς σταυρὸν θλίψεων. Ὅμως τότε ἀκριβῶς ἠγρύπνει περισσότερον πλησίον σας, κατεργαζόμενος τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας σας.

Τώρα, ὡς τῆς Ἀναστάσεως τὴν πεῖραν εἰληφότες, εἶσθε βέβαιοι ὅτι ὁ ἀποθανὼν καὶ Ἀναστὰς Κύριος ἦτο, εἶναι καὶ θὰ μείνῃ μεθ' ἡμῶν πάσας τὰς ἡμέρας, μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων, ὡς ἡ μοναδικὴ ἐλπὶς καὶ σωτηρία ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

Ἀνέστη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν καὶ ζωὴ πολιτεύεται!

Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως
διάπυρος πρὸς Θεὸν εὐχέτης πάντων ὑμῶν

ΕΠΙΣΤΗΜΗ - ΚΟΙΝΩΝΙΑ - ΑΝΘΡΩΠΟΣ

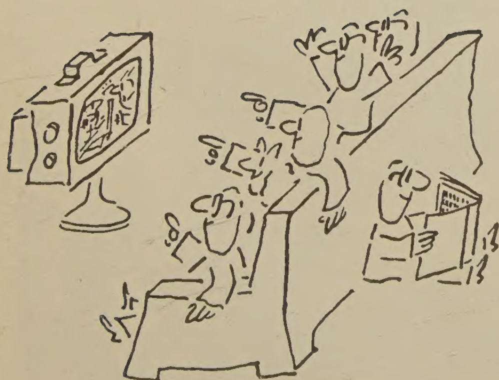

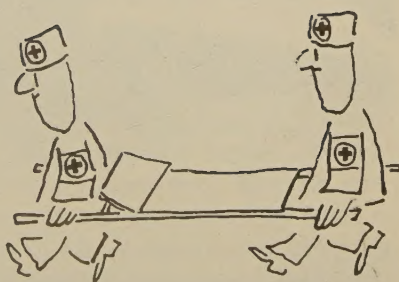

IVAN STEIGER

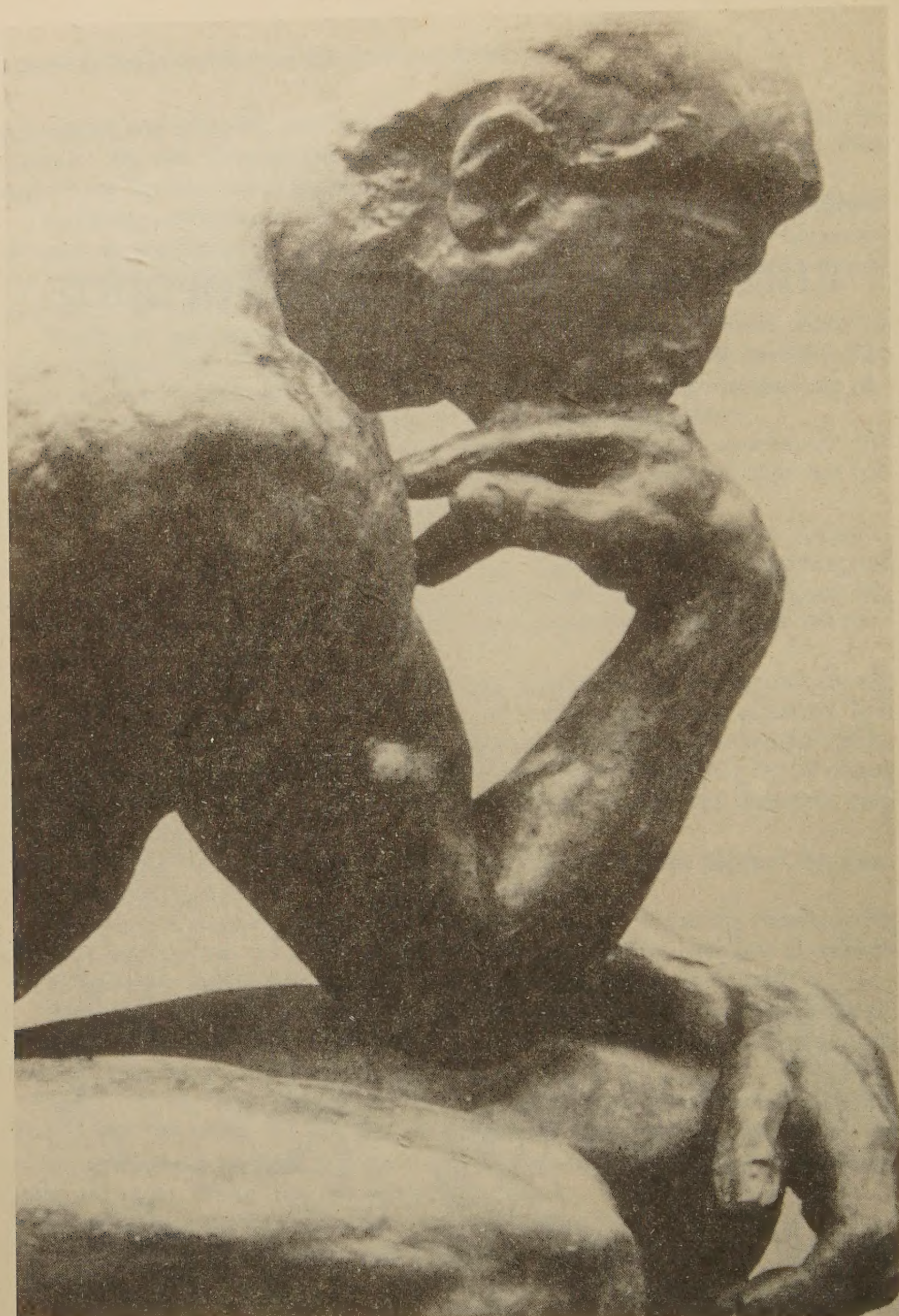

Auguste Rodin: *Ο σκεπτόμενος* (1880, χάλκινο)

Προλογικό σημείωμα: Επιστήμη στο σύγχρονο κόσμο

Ίσως το να θελήσει κανείς να ανοίξει το φάκελο της επιστήμης και να αρχίσει ένα διάλογο γύρω από αυτήν και το ρόλο της στη σύγχρονη κοινωνία δεν είναι μια εύκολη υπόθεση. Θα αντιμετωπίσει από τη μια τη μακαριότητα πολλών επιστημόνων οι οποίοι εργάζονται αφοσιωμένοι στο επιμέρους αντικείμενο της ειδικής επιστημονικής περιοχής που διακονούν και από την άλλη τις αντεπιθέσεις όσων αμφισβητούν το ρόλο της επιστήμης είτε από άγνοια είτε από σκοπιμότητα. Είναι ακραίες, βέβαια, και οι δύο πρακτικές. Παρόλα αυτά αυτός είναι ο κοινωνικός κόσμος. Συντίθεται από ακρότητες.

Στο προλογικό αυτό σημείωμα του περιοδικού μας θα προσπαθήσουμε να θίξουμε διάφορες πλευρές του προβλήματος επιστήμη στο σύγχρονο κόσμο. Κυρίως θα θέσουμε ορισμένα ερωτήματα, παρά θα δώσουμε απαντήσεις. Είτε έτσι είτε αλλιώς η πραγματικότητα δεν οικοδομείται σύμφωνα με τις απόψεις κάποιου. Εμπλέκονται μέσα σε αυτήν και έρχονται σε αντιπαράθεση με άλλες. Αυτό όμως δεν στερεί από κανέναν τη δυνατότητα να βλέπει διάφορες όψεις της πραγματικότητας και να προκαλεί προβληματισμούς. Είναι και αυτό μέσα στο πλαίσιο του ρόλου της επιστήμης, αλλά κυρίως του ανθρώπινου στοχασμού. Χωρίς να στοχάζεται κανείς θα καταλήξει έρμαιο της τύχης ή επιτήδειων επιδιώξεων, που καταφέρνουν να ελκύουν την προσοχή πολλών μέσα από το παιχνίδι των εντυπώσεων. Η πρόκληση εντυπώσεων είναι ένα ιδιαίτερα αποδοτικό παιχνίδι της σύγχρονης εποχής. Ό,τι όμως και αν παρουσιάζεται ως εντυπωσιακό στη σύγχρονη πολύχρωμη πραγματικότητα δεν μπορεί να ανακόψει το δικαίωμα του ανθρώπου να στοχάζεται, να μελετά, να ερευνά και να ονειρεύεται, αλλά και να αναζητεί να εντοπίσει τι κρύβεται πίσω από τις διάφορες τοποθετήσεις, επιδιώξεις και σκοπιμότητες.

Είναι δεδομένο ότι ο μοντέρνος άνθρωπος εναπέθεσε πολλές ελπίδες στην επιστήμη. Ίσως από μια πρώτη ματιά φαίνεται αυτές να διαψεύστηκαν. Βλέποντας όμως κανείς αντικειμενικά τις προοπτικές της επιστήμης, αλλά και τους στόχους που έθεσαν διάφοροι σκαπανείς της, ούτε μπορεί να δεχθεί την απόλυτη διάψευσή τους, ούτε όμως και την απόλυτη κατάφασή τους. Είτε έτσι είτε αλλιώς ο βασικός παράγοντας που προσδιορίζει τα αποτελέσματα είναι ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τα επιτεύγματα της επιστήμης ή ακόμη και η κατεύθυνση προς την οποία στρέφει τις ερευνητικές του προσπάθειες. Ο τρόπος όμως χρησιμοποίησης των επιτευγμάτων της επιστήμης δεν προσδιορίζεται από την ίδια, ή σε τελική ανάλυση δεν αφήνονται πολλά περιθώρια να προσδιορισθεί από αυτήν, αλλά προσδιορίζεται από άλλους παράγο-

ντες, ιδεολογικά πλέγματα και επιδιώξεις. Σε αυτούς πρέπει να αναζητηθεί η αιτία των προβλημάτων και όχι σε αυτήν καθεαυτήν την επιστήμη. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι οι επιστήμονες απαλλάσσονται από την ευθύνη που πρέπει να συνοδεύει τις δραστηριότητές τους. Το πρόβλημα, για παράδειγμα, βρίσκεται στην κυρίαρχη αντίληψη για τους «νόμους» της αγοράς και όχι στην ίδια την επιστήμη. Η κατάσταση όμως αυτή δημιουργεί επιπρόσθετα ερωτήματα για την ευθύνη και την ελευθερία των επιστημόνων και της διανόησης· κατά πόσο συνειδητοποιούν αυτήν και αν οφείλουν να διασφαλίσουν τον πραγματικό τους ρόλο, ώστε να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις που εναποθέτει σε αυτούς η κοινωνία, είτε τις κατανοεί είτε όχι. Ο μέσος άνθρωπος μπορεί να μην κατανοεί απόλυτα και σε όλες τις διαστάσεις της την πραγματικότητα, περιμένει όμως από αυτούς που μπορούν, και έχουν για το λόγο αυτό τη σχετική ευθύνη, να τον διαφωτίσουν.

Οπωσδήποτε βρισκόμαστε πια πολύ μακριά από την εποχή που η επιστήμη είχε καλλιεργήσει μια απόλυτη βεβαιότητα για το ρόλο και την επιτυχία των επιτευγμάτων της. Η ίδια η επιστήμη διέλυσε αυτή τη βεβαιότητα, αλλά και κάθε είδους δογματισμούς που συνδέονται με την κοινωνική πραγματικότητα. Φυσικά όσοι θίγονται με τη στάση της αυτή είναι εκείνοι που πρώτοι επιτίθενται εναντίον της. Αυτό όμως δεν μπορεί να ανακόψει με κανένα τρόπο την ανάγκη του ανθρώπου να γνωρίσει την πραγματικότητα και να εμβαθύνει σε αυτήν αναζητώντας να τη δει συνθετικά και σε βάθος. Από αλλού δημιουργούνται πλέον οι βεβαιότητες και άλλοι είναι εκείνοι που προσπαθούν να χειραγωγήσουν με διάφορους τρόπους τις δυνατότητες που προσφέρει η επιστημονική έρευνα. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται και ο κύριος κίνδυνος για το θεσμό που διαφυλάσσει την απρόσκοπτη καλλιέργεια των επιστημών, το Πανεπιστήμιο.

Για το ρόλο και τα όρια της επιστήμης και της επιστημονικής έρευνας σε σχέση με τον άνθρωπο και την κοινωνία θα μπορούσαν να τεθούν ορισμένα ερωτήματα: Υπάρχει δυνατότητα να προσδιοριστούν με ορισμένα κριτήρια οι επιστημονικές δραστηριότητες που είναι υπέρ του ανθρώπου και της ζωής και όχι εναντίον τους; Είναι δεδομένο ότι ο σύγχρονος κόσμος περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη εποχή ενδιαφέρεται για τη δύναμη και όχι για τον άνθρωπο και τη ζωή. Η επιστήμη δεν μπορεί να ακολουθήσει αυτή την πορεία γι' αυτό και είναι υποχρεωμένη να προσδιορίσει με κριτήρια πότε ενεργεί υπέρ του ανθρώπου και πότε εναντίον του εξυπηρετώντας άλλες σκοπιμότητες.

Ποιο ρόλο παίζει η χρηματοδότηση των ερευνών; Μήπως στρέφει τις ερευνητικές προσπάθειες σε αντιανθρώπινες δραστηριότητες; Οι επιστήμονες δεν έχουν ευθύνη για την αποδοχή ή όχι αυτής της δυνατότητας; Υπάρχουν όρια μέσα στα οποία οφείλει να κινηθεί η επιστημονική έρευνα για να μη δημιουργήσει καταστάσεις επικίνδυνες και αναπότρεπτες; Άρα πρέπει ή όχι να αναπτυχθεί ένα είδος ηθικής της επιστήμης στη σύγχρονη εποχή; Είναι δεδομένο

ότι η «αυθεντία» της επιστήμης χρησιμοποιείται στην εποχή μας για την εξυπηρέτηση διαφόρων σκοπιμοτήτων που σε τελική ανάλυση στρέφονται εναντίον του ανθρώπου. Πώς η επιστήμη θα διασφαλίσει αυτή την αυθαίρετη και επικίνδυνη χρήση των δυνατοτήτων, της «αυθεντίας» και των επιτευγμάτων της; Οι προβληματισμοί αυτοί δεν πρέπει να περιορισθούν μόνο στο πλαίσιο της αποτροπής των αρνητικών χρήσεων, αλλά πρέπει και να επεκταθούν στη θετική προοπτική. Με ποιο τρόπο και ποιες προϋποθέσεις η επιστήμη μπορεί να υπηρετήσει θετικά την καλλιέργεια ειρηνικών για παράδειγμα σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων;

Ο θεσμός που διασφαλίζει την ελευθερία του επιστημονικού στοχασμού και της επιστημονικής έρευνας είναι το Πανεπιστήμιο. Πολλές προσπάθειες καταβάλλονται είτε μέσω της ιδιωτικοποίησής τους, είτε μέσω της μεταβολής τους σε τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα να χειραγωγηθούν και να μεταβληθούν σε θεσμούς προσαρμογής του ανθρώπου στις παραγωγικές απαιτήσεις της σύγχρονης οικονομίας. Με ποιο τρόπο οι ίδιες οι πανεπιστημιακές κοινότητες πρέπει να κατοχυρώσουν το ρόλο και τη θέση τους στη σύγχρονη κοινωνία ώστε να διασφαλίσουν τον απελευθερωτικό χαρακτήρα της γνώσης που παράγεται σε αυτές και να μη μεταβληθούν σε θεσμούς εκτέλεσης άνωθεν εντολών; Πράγμα που κατά βάση θα σημάνει αναίρεση της ακαδημαϊκής ελευθερίας και υποταγή των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων σε διάφορους άλλους σκοπούς και ιδιαίτερα στην εξυπηρέτηση των επιδιώξεων των διαφόρων μορφών δύναμης της σύγχρονης πραγματικότητας.

Με αυτά τα ερωτήματα, που αναφέρονται παραδειγματικά, ανοίγει το περιοδικό μας το φάκελο επιστήμη και πανεπιστήμια και ο ρόλος τους στη σύγχρονη κοινωνία. Στο τεύχος αυτό φιλοξενούνται άρθρα εγκρίτων καθηγητών του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με την ελπίδα ότι ο διάλογος θα συνεχιστεί είτε σε θεωρητικό επίπεδο στο γενικό πλαίσιο είτε με αναλύσεις σε πιο εξειδικευμένα προβλήματα.

Ιωάννης Σ. Πέτρου

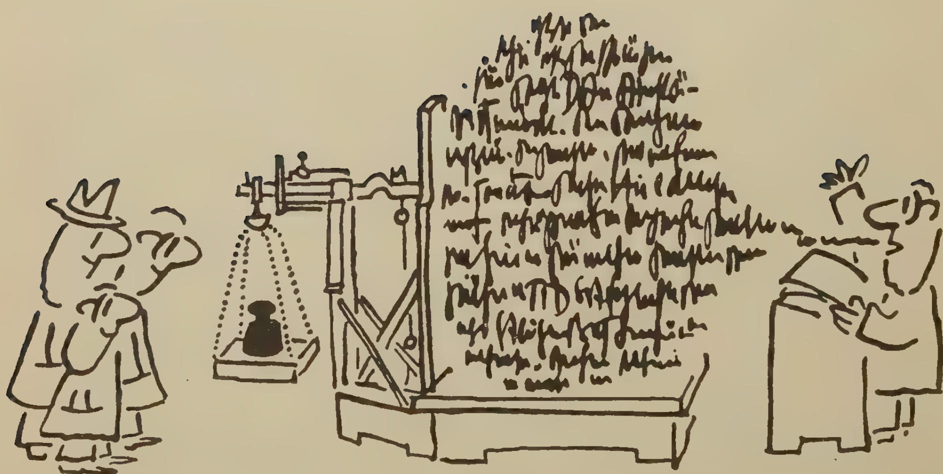
IVAN STEIGER

Μύθος και όραμα της επιστήμης

Νίκος Ματσούκας

Α΄

Από τα χρόνια της δυτικής Αναγέννησης, και κυρίως τα χρόνια του Διαφωτισμού, η ανθρωπότητα εγκολπώθηκε μια τρανή ελπίδα: με την επιστήμη να ξεπεράσει όλες τις αδυναμίες της και να θεραπεύσει τα βαριά της τραύματα. Η μεγάλη επανάσταση συντελέστηκε κατά το 16ο και 17ο αιώνα· έκτοτε διαμορφώνεται ραγδαία και καλπάζει ασταμάτητα μια νέα εποχή, ο λεγόμενος δυτικός πολιτισμός. Εδώ δεν μπορούμε να συζητήσουμε τα αίτια και τις ιδιοτυπίες αυτής της εξέλιξης: με άλλα λόγια, σε τι συνέβαλαν προς τούτο η μεσαιωνική φεουδαρχία, η αριστοκρατία, το μετέπειτα αστικό δημοκρατικό καθεστώς, ο χρυσός πακτωλός της αποικιοκρατίας, οι απολυταρχικές ιδεολογίες, η επώδυνη επιρροή πάνω στα Βαλκάνια από το Ρήγα Φερραίο ως σήμερα κτλ. κτλ. Παρενθέτω όλα τα παραπάνω χωρίς καμιά διάθεση να ρίξω το λίθο του αναθέματος εναντίον του δυτικού πολιτισμού. Απεναντίας, επειδή είμαι σφόδρα αντίθετος σε κάθε μανιχαϊστική ιδεολογία, τρέφω τον ενδεδειγμένο θαυμασμός προς το δυτικό πολιτισμό. ΄Αλλωστε σ' αυτό το χώρο δημιουργήθηκαν αρκετές παρήγορες νησίδες, όπου κυριαρχεί η ελευθερία της επιστημονικής έρευνας. Μένει, βέβαια, το πρόβλημα κατά πόσο η ανθρωπότητα στο σύνολό της νέμεται τα αγαθά της επιστημονικής έρευνας. Αυτό όμως είναι μια άλλη θλιβερή ιστορία.

Με το συνδυασμό επιστήμης και πολιτικής φιλοσοφίας επιχείρησε, όπως είναι πολύ γνωστό, η μαρξιστική ιδεολογία όχι να ερμηνεύσει, αλλά ν' αλλάξει τον κόσμο. (Σημειωτέον ότι ο Μαρξισμός απαλλαγμένος από κάθε δογματισμό μπορεί να παραμείνει ένα ενδιαφέρον επιστημονικό και φιλοσοφικό σύστημα με κοινωνικές εφαρμογές). Εν πάση περιπτώσει, αυτή η ιδεολογία, όπως αποδείχτηκε, φορτώθηκε σχεδόν όλα τα μειονεκτήματα του δυτικού πολιτισμού. Παρ' όλα τα οράματα, που προβλήθηκαν στην πράξη, και κυρίως στις χώρες του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού, παρέμεινε ένας σκέτος ιδεαλισμός, όσο κι αν αυτό ηχεί παράδοξα.

Ο μεγάλος οραματιστής Νίκος Καζαντζάκης, καθώς βρέθηκε ήδη κατά τις πρώτες ημέρες της Ρωσικής Επανάστασης του 1917 στα χώματα αυτής της ωδίνουσας και οδυνώμενης χώρας, πρόβλεψε την τραγική κατάρρευση του μεγάλου αυτού εγχειρήματος. (Τώρα, πώς αυτός ο άνθρωπος διώχτηκε ως κομμουνιστής, δεν είναι απαραίτητο να συζητηθεί). Ιδού τι έγραφε τότε (και όχι, βέβαια, σήμερα όπως προβάλλονται μερικοί ως προφήτες με vaticinia ex

eventu): «Μά ὅλες τοῦτες οἱ ἀπάντησες εἶναι μονόπλευρες, ἀόριστες. Εἶναι βέβαια σωστές, φρόνιμες, πραχτικές, ὅμως ἀνίκανες νά συνεπάρουν τίς μάζες· οἱ μάζες γιά νά κινηθοῦν καί νά κιντυνέψουν καί νά δημιουργήσουν μεγάλες ἐποχές, ἔχουν ἀνάγκη κάθε τόσο ἀπό μιάν ἱερή παραφροσύνη, ἀπό μιάν πίστη. Γι' αὐτό καί τίς κοινωνιολογικές σας θεωρίες τίς νομίζω ὄχι μονάχα νοητικά ἀνεπαρκεῖς παρά καί στήν πράξη ἀνίκανες νά δημιουργήσουν αὐτό πού θέλετε: ἕνα καινούριο πολιτισμό.

— Τί τούς λείπει;

— Ὁ μῦθος.

Ὁ Ροῦσος μάζεψε τά φρύδια.

— Ἄν μείνετε στή Ρουσία, εἶπε προσπαθώντας νά γελάσει, καί θελήσετε νά διαδώσετε τίς ἰδέες αὐτές, θά διατάξω νά σᾶς κρεμάσουν.

— Εἶναι ἡ μόνη ἀποστομωτική ἀπάντηση, ἀποκρίθηκα γελώντας κι ἐγώ, πού μπορεῖτε νά μοῦ δώσετε». (*Ταξιδεύοντας - Ρουσία*, Αθήνα, 1964, σελ. 225-26).

Ο Ν. Καζαντζάκης, στην προκειμένη περίπτωση, διόλου δεν αρνείται την επιστήμη και την ορθολογική οργάνωση της κοινωνίας. Μόνες αυτές όμως είναι πέρα για πέρα ανεπαρκείς, γυμνές κι ανήμπορες· χρειάζονται το ντύμα του μύθου και του οράματος. Άλλωστε συχνά αποκαλούσε την επιστημονική λογική μίζερη, όταν την εντόπιζε να 'ναι μόνη της, προκλητική, υβριστική, αυθάδης και κυρίαρχη. Έλληνας και Βυζαντινός ο Ν. Καζαντζάκης (βλ. *Ὁ Χριστός ξανασταυρώνεται, Ἀθήνα* 1981, σελ. 10) έβλεπε την κατά φύση πραγματικότητα στην ενότητα αισθητών και νοητών, καρδιάς και νου, σώματος και ψυχής. Κι αυτή η ενότητα εξασφαλίζεται εξάπαντος στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα του μύθου και του οράματος. Αυτό το ντύμα του μύθου και του οράματος ξεπερνάει τα επιμέρους και συγκεκριμένα πράγματα, την ατομικότητά μας και την ίδια την ιστορία· συντελείται *η μεταφυσική ένταση και επέκταση*. Και μονάχα μέσα σ' αυτό το περιρρέον κλίμα μπορεί, όσο είναι εφικτό, να πραγματώνεται η πρόοδος. (Εδώ να σημειώσω ότι ο όρος *μεταφυσική* είναι τόσο βεβαρημένος και κακοποιημένος από τις ακυρολεξίες και τις προχειρολογίες, ώστε σε πολλές περιπτώσεις να μη σημαίνει τίποτα ή να σημαίνει την όποια αυθαίρετη σκέψη του καθενός). Εν πάση περιπτώσει, πλανώνται όσοι νομίζουν, δίνοντας έμφαση στη λογική, στην επιστήμη και στα πράγματα, ότι τωόντι δένονται με την ιστορία, τον άνθρωπο και τους καημούς του. Είναι απαραίτητο να ξεπεράσουμε το ανάστημά μας και την ατομικότητά μας –κι ας τα βλέπουμε αυτά σε κοινωνικά πλαίσια– με το ντύμα του μύθου και του οράματος. Αλλιώτικα υπηρετούμε, ενδεχομένως ασύνειδα, την αποσπασματικότητα και τον ιδεαλισμό με λίγα καλά αποτελέσματα. (Βλ. Γιάννης Τσαρούχης, *Ἀγαθόν τό ἐξομολογεῖσθαι, Ἀθήνα* 1986, σελ. 17, 208). Το κοφτερό λεπίδι της επιστήμης, κατά φυσική

νομοτέλεια, τέμνει και ερευνά εξονυχιστικά κάθε επιμέρους πραγματικότητα ως την ακρότατη πτυχή, τόσο στην περιοχή του μικροκόσμου, όσο και στις διαστάσεις του μακροκόσμου. Τα αποτελέσματα μιας τέτοιας έρευνας κατ' ανάγκη είναι αποσπασματικά, ενώ η ζωή και η συμπαντική πραγματικότητα νομοτελειακά διέπονται από μια κατά φύση ενότητα. Μετά το έργο της επιστήμης προβάλλει επιτακτικό το αίτημα μιας *μεταεπιστήμης*, ενός δηλαδή φιλοσοφικού στοχασμού με θεώρηση μακροσκοπική, που εύκολα δένεται με μύθο και όραμα. Βρίσκεται η σημερινή επιστήμη σε μια τέτοια περιρρέουσα ατμόσφαιρα;

Β΄

Εξάπαντος και πρόοδος επιστημονική υπάρχει και ουκ ολίγα δημιουργικά έργα της επιστήμης είναι ο στηριγμός και η παρηγοριά πολλών ανθρώπων, οπότε όσοι επίμονα κλαίνε και μύρονται παραμένουν έτσι κι αλλιώς αδικαίωτοι. Ωστόσο η ίδια η επιστήμη είναι ευάλωτη και το έργο της σε πλείστα όσα σημεία είναι διάτρητο. Κατά την άποψή μου, σε αντίθεση προς την αρχαία ελληνική και τη βυζαντινή παράδοση, η σημερινή επιστήμη απογυμνώνεται επικίνδυνα από το περιρρέον ζωοποιό κλίμα του πολιτισμού –μολονότι έτσι κι αλλιώς και η ίδια είναι ένα κομμάτι του– και χάνοντας ολοένα και περισσότερο το ντύμα του μύθου και του οράματος, αναπτύσσει στρεβλές σχέσεις προς το φυσικό περιβάλλον και προς τον άνθρωπο, τον οποίο διακονεί ελλιπώς και το περιβάλλον επιχειρεί να το κουρσέψει ιδιοτελώς. Πάντως δεν πρέπει να νομίσει κανείς ότι με την άποψή μου αυτή υποστηρίζω πως στον αρχαίο ελληνικό και το βυζαντινό πολιτισμό οι άνθρωποι μέσω της επιστήμης και της φιλοσοφίας μεταμορφώνονταν σε αγγέλους! Προσώρας τουλάχιστο η ανθρωπότητα εξακολουθεί να πορεύεται μέσω δραματικών αγώνων και συγκρούσεων. ΄Ομως οφείλει κανείς να επισημάνει δύο άκρως καταλυτικά γεγονότα: 1) Στον αρχαίο ελληνικό και το βυζαντινό πολιτισμό –φυσικά ακόμη και στη ζωή της ευρύτερης ανατολής– η επιστημονική γνώση, πρωτίστως ανιδιοτελής, ανέπνεε στο κλίμα όλων των πολιτιστικών εκδηλώσεων, εμποτισμένη με ομορφιά, αισθητική, καλλιτεχνική αρμονία και ποίηση –πάντοτε στα όρια του εφικτού εξάπαντος. Και τούτο δεν σημαίνει ότι οι τότε άνθρωποι, και μεταξύ αυτών οι ειδικοί επιστήμονες εκείνης της εποχής, ήταν όλοι τους ποιητές! Απεναντίας, στο σημερινό δυτικό πολιτισμό υπάρχουν περισσότεροι καλλιτέχνες και μεγάλοι ποιητές, και ουκ ολίγοι μέτριοι, προβεβλημένοι με τα συναρπαστικά φώτα της *δημοσιογραφοπροβολής*! ΄Ομως στον αρχαίο πολιτισμό τα έργα των ανθρώπων, από τα πιο απλά καθημερινά ως τον πόλεμο και τη διπλωματία, ήταν εμποτισμένα με ποίηση, με μύθο και με όραμα. ΄Ετσι καταλαβαίνει κανείς εύκολα, για ποιο λόγο η θεολογία, βιβλική και πατερική, είναι οργανικά συνυφασμένη με την αισθητική ομορφιά. Μουσική, ποίηση, υμνολογία, αγιογραφία, αρχιτεκτονική κτλ. μήπως δεν εκ-

φράζουν ολοκληρωμένα και άριστα την πατερική θεολογία; Παράλληλα αυτή η θεολογία έχει και τον επιστημονικό χαρακτήρα της τότε εποχής. Σήμερα η θεολογική επιστήμη και η θεολογία είναι εγκλωβισμένες στις στενές επιμέρους περιοχές μιας επιστημονικής έρευνας, όπου στα μάτια αυτών που έχουν *γεγυμνασμένα αισθητήρια* φαντάζουν μίζερες και κωμικές. Η σημερινή έρευνα όλων των τομέων του επιστητού από το ένα μέρος επιδιώκει να είναι «της καθαρής επιστήμης ο καθαρός καρπός» –πράγμα άκρως θεμιτό από μια άποψη–, και από το άλλο γίνεται δούλη μύριων όσων πορνικών εξουσιών του πλανήτη μας. Στο δικό μας πολιτισμό υπάρχουν μέσα, που τα παρέχει άλλωστε η ίδια η επιστήμη, που μπορούν να καταστρέψουν τον πλανήτη γη ή να πραγματώσουν τις εφιαλτικές και φρικαλέες προφητείες ενός A. Huxley ή ενός G. Orwell. Κατά την αρχαιότητα ο πόλεμος, λόγου χάρη, γινόταν με σπαθιά, δόρατα και άλογα! Επομένως σήμερα κατά μείζονα λόγο η επιστήμη χρειάζεται το ντύμα της ομορφιάς, της ποίησης, του μύθου και του οράματος.

Έχει, λοιπόν, ο σημερινός δυτικός πολιτισμός βαριά μειονεκτήματα που οφείλει να ξεπεράσει; Εξάπαντος υπάρχει μια τέτοια ανάγκη. Όμως δεν πρέπει να υποθέσει κανείς ότι μια προοδευτική υπέρβαση γίνεται με την αντικατάσταση μορφών ζωής και συνηθειών με άλλες ή με απομίμηση των αρχαίων αρετών, λόγου χάρη! Κανένας πολιτισμός δεν πραγματώνεται με απομιμήσεις, γιατί διαφορετικά θα 'ταν μια άκρως διασκεδαστική καρικατούρα. Η υπέρβαση γίνεται μονάχα δημιουργικά, αυθεντικά και με ένα αφομοιωτικό πλάσιμο κάθε παραδεδομένης πολιτιστικής αξίας. Ωστόσο η περιγραφή μειονεκτημάτων ενός πολιτισμού και η σύγκριση μεταξύ παράδοσης και νέων προσανατολισμών είναι έργο επιβεβλημένο, ίσως και εν πολλοίς χρήσιμο, σε θεωρητικό επίπεδο. Ξέρουμε ότι κατά τα νεότερα χρόνια στη Δύση διαδραματίστηκε μια παρέλαση μονομερών και αντιτιθέμενων συστημάτων και ιδεολογιών: ορθολογισμός, εμπειριοκρατία, ρομαντισμός, βουλησιαρχία, ωφελιμισμός, πραγματισμός, ψυχανάλυση, δημοκρατία, απολυταρχία, υπαρξισμός, και λέω φιλοσοφία του παραλόγου, γιατί δεν μπορώ να πω παραλογισμός. Το κάθε σύστημα, ως ανταγωνιστική ιδεολογία, επιβάλλει μια μονομέρεια, διασπώντας επίμονα υπαρξιακή ενότητα και ζωή, ενώ διεκδικεί την ολότητα και μοναδικότητα. Φυσικά δεν λείπουν οι τάσεις σύνδεσης και συνδιαλλαγής. Καταλαβαίνει κανείς εύκολα τούτες τις μονομέρειες, όταν συγκρίνει τη δυτική νοοτροπία με την αρχαία ελληνική και τη βυζαντινή σκέψη. Ο αρχαίος Έλληνας ποτέ δεν θα ασπαζόταν μήτε θα προωθούσε μια τέτοια παρέλαση αντιτιθέμενων συστημάτων κατά το δυτικό πρότυπο. Από τους προσωκρατικούς φιλοσόφους ως τον Επίκουρο και τους νεοπλατωνικούς, παρ' όλες τις μύριες όσες μεταξύ των φιλοσόφων διαφοροποιήσεις και αντιθέσεις, πουθενά δεν εντοπίζει κανείς διάσπαση και κατακερματισμό της ύπαρξης. Με άλλα λόγια, σε τούτο το χώρο δεν θα μπορούσαν να γεννηθούν ορθολογισμός και ρομαντισμός ως αυτόνομα

συστήματα. Ούτε εντοπίζει κανείς αντινομία λόγου και παραλόγου. Η αρχαία τραγωδία, λόγου χάρη, παρουσιάζει συγκρούσεις και αντινομίες· σε μερικές περιπτώσεις φαίνεται να μην ισχύει η λογική δύναμη. Αλλά τα οποιαδήποτε πάθη και οι άλογες ή οι εξωλογικές δυνάμεις δεν επιβάλλουν καμιά ανταγωνιστική μονομέρεια. Οι αντινομικές συγκρούσεις εννοούνται στην ίδια ενιαία ύπαρξη. Λογική και ελευθερία, λόγου χάρη, δεν εξαφανίζονται με τη δράση των τραγικών ηρώων.

Επιπλέον στο χώρο της βυζαντινής παράδοσης αρχιτεκτονείται μια αξιοθαύμαστη υπαρξιακή ενότητα: νους, καρδιά, βούληση, αισθήσεις, κορμί, ψυχή αποτελούν λειτουργικό σύνολο. Καμιά ανταγωνιστική μονομέρεια δεν μπορεί να διεκδικήσει απολυτότητα. Και πάντοτε μιλάμε για τα γνήσια στοιχεία της περιρρέουσας ατμόσφαιρας, και όχι φυσικά για οποιαδήποτε καρικατούρα. ΄Ετσι τούτη η ανθρωπολογία απορρίπτει την κομματιασμένη ύπαρξη. Η πίστη, λόγου χάρη, αφορά τη συνολική ύπαρξη, γιατί είναι καρπός μιας γνώσης, που συντελείται με το νου, την καρδιά, τη βούληση και όλες τις αισθήσεις. Ο νους φωτίζεται, κατά τη θεολογία, και η θεογνωσία συντελείται ως κατόρθωμα της ενιαίας ύπαρξης με κέντρο την καρδιά. ΄Εχουμε μια συγκεκριμένη *φυσιολογία*, όπως τόσο παραστατικά μας την περιγράφουν τα βυζαντινά κείμενα. Κοντολογίς η γνωσιολογία της ορθόδοξης θεολογίας είναι ρεαλιστική, αφού προηγούνται η ζωή και τα πράγματα, και έπεται η κάθε επιστήμη, η θεολογία και οποιαδήποτε ερμηνευτική ενασχόληση. Σε τούτα τα πλαίσια, φυσικά, εννοείται η *διπλή θεολογική μεθοδολογία* των πατέρων. ΄Αλλο πράγμα είναι η χαρισματική θεολογία, που είναι όραση της θείας δόξας και φωτοφάνειας, άκουσμα του θείου λόγου –ex visu και ex auditu–, και άλλο η περιγραφή και η ερμηνεία αυτών που καταγράφονται στη συνεχή πορεία της ιστορίας, των κοινοτήτων του Ισραήλ και της Εκκλησίας, καθώς πατριάρχες, προφήτες, απόστολοι, άγιοι ζουν με όραση και λόγο –«Ἄνθρωπον καί Θεόν εἰδέναι ἐκ τοῦ ἰδέσθαι»–, βασική θεολογική αρχή της πατερικής παράδοσης.

Γ΄

Υπό το πρίσμα της παραπάνω εξέτασης αυτονόητα θέτει κανείς το κρίσιμο ερώτημα· θα μπορέσει η επιστήμη, ως τωόντι μέγιστη δύναμη, και μάλιστα μεταμορφωτική, στα χέρια του ανθρώπου, να κάνει δυνατό και τον άνθρωπο, να τον εξυψώσει και να του θεραπεύσει τα βαριά του τραύματα; Θα μπορέσει να τον κάνει άνθρωπο, αδελφό του συνανθρώπου του, και να του δώσει έστω και μια στάλα ρωμαλέας και δημιουργικής αγάπης; Δύσκολα ερωτήματα, υπό τον όρο ότι κανείς δεν πρέπει να εξαχρειώνει τα πάντα, αλλά μήτε και να τα εξιδανικεύει. Υπάρχει το αξίωμα που λέει με πολλή αισιοδοξία ότι *ουδέν*

τεχνικώς αδύνατον· έχει τούτο πολλή αλήθεια, αλλά ισχύει εξάπαντος με πολλή αντοχή και το *ηθικώς και πολιτικώς αδύνατον*. Προσωπικά έχω απεριόριστη εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη ευφυΐα, η οποία μπορεί να λύσει ακόμη και τα πιο δύσκολα προβλήματα, όπως είναι η διάσωση του περιβάλλοντος, η εξασφάλιση υδάτινων πόρων, ενέργειας, τροφής, μέγιστου δυνατού αριθμού ανθρώπων, η ανάπτυξη, η πρόοδος κτλ. κτλ. Αλλά πάντοτε ενεδρεύει ο κίνδυνος της πιο τραγικής αποτυχίας και καταστροφής. Και τούτο οφείλεται στο *ηθικώς και πολιτικώς αδύνατον*, στην αδυναμία του ανθρώπου να ξεπεράσει τη νηπιακή του ηλικία και να καλπάσει δημιουργικά σ' ένα έργο επιστημονικό, οργανικά αναπτυσσόμενο με τον πολιτισμό. Ωστόσο υπάρχει η βάσιμη ελπίδα και πίστη ότι το σύμπαν δεν διοικείται μήτε από τον άνθρωπο μήτε από την τυχαιότητα. *Κάπου υπάρχει Θεός!* Κάπου η ιστορία δουλεύει με την *ετερογονία των σκοπών*. Από μας, τα *μικρά και άπειρα όντα της στιγμής*, ζητείται *να μη διακόπτουμε το έργο των θεών*. Τελικά κι όταν το διακόπτουμε, πάλι ίσως επέμβουν οι θεοί!

Πάντως πρέπει να δεχτούμε ότι ο πολιτισμός, μια αγαθή κοινωνία, μπορεί να μετριάσει την ανθρώπινη αλαζονεία, την εγωκεντρικότητα και το δογματισμό. Οι κάθε λογής εξουσιαστές φυλάγουν ζηλότυπα το αόρατο αφεντικό του καφκικού *Πύργου*, με αποτέλεσμα να οπισθοδρομεί ο πολιτισμός της ειρήνης, της αγάπης και της ανθρωπιάς. Οι δογματισμοί κυοφορούνται και γεννιούνται σε χώρους επιστημονικούς, όσο αυτό κι αν φαίνεται παράδοξο. Μια επιπόλαιη και λαϊκίζουσα παράδοση, στο έπακρο εμποτισμένη με αντιθρησκευτικό δογματισμό, διαδίδει επί αιώνες ότι το διωγμό εναντίον του Γαλιλαίου τον προκάλεσε και τον εκτέλεσε η δυτική εκκλησιαστική εξουσία. Όμως η έρευνα απέδειξε ότι πρωτογενώς ο διωγμός εξυφάνθηκε στο χώρο των αριστοτελικών επιστημόνων του πανεπιστημίου της Πάδοβας. (Βλ. H. Butterfield, *The Origins of Modern Science 1300-1800*, σελ. 62 κ.ε.). Και τέτοιοι διωγμοί εξυφαίνονται ως σήμερα, με πάμπολους εκλεπτυσμένους τρόπους σε παρόμοιους χώρους της επιστήμης, της πολιτικής, της τέχνης κτλ. κτλ. *Χαλεπή και σφόδρα πικρά* η συναδελφική εμπειρία ομοτέχνων και ομολόγων, μπορώ να πω παραλλάσσοντας μια πλατωνική ρήση. Βέβαια, οι υγιείς επιστημονικές δυνάμεις αμύνονται σθεναρά και αποτελεσματικά, ώστε να εξασφαλίζουν ικανοποιητική ελευθερία και σεβασμό προς το έργο του κάθε δημιουργού· περιχαρακώνουν με πείσμα το χώρο της επιστημονικής ελευθερίας, πολλές φορές με μέσα απαγορευτικά ή κατασταλτικά, πράγμα που δείχνει τον αγώνα του ανθρώπου να φτιάξει το βασίλειο της προόδου με κάποια τιμήματα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της *Βασιλικής Ακαδημίας* του Λονδίνου, η οποία ιδρύθηκε στα μέσα του 17ου αιώνα, λίγα χρόνια ύστερα από το διωγμό του Γαλιλαίου. Βασικό άρθρο του καταστατικού αυτού του επιστημονικού οργανισμού ήταν η απαγόρευση συζητήσεων για θέματα θρησκευτικά και πολιτικά. Στην προκειμένη περίπτωση

είναι προφανής η αγωνιώδης προσπάθεια να περιφρουρηθεί η επιστημονική έρευνα από ιδεοληψίες, δογματισμούς και αυθεντικές εξουσίες.

Τούτο όμως δεν μπορεί να πραγματωθεί με πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα, κατά το μέτρο του εφικτού, με μέσα νομοθετικά, κανονιστικά και κατασταλτικά. Τις αντιθέσεις, κατά ηρακλείτεια θέση, εξισορροπούν οι ζωντανές δυνάμεις του ανθρώπινου λόγου –επομένως του πολιτισμού. Ειρηνική καρδιά και καθαρά χέρια, ώστε να πλάσουμε την «ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν» του Ηρακλείτου, μπορούν να εντοπιστούν στο χώρο του πολιτισμού, του μύθου και του οράματος, γιατί μόνο με τον τρόπο αυτό ξεπερνάμε το αποσπασματικό και την ατομικότητα. Το ότι η Δύση, όπως ταυτίστηκε πρωτύτερα, εκτρέφει εν πολλοίς το επιμέρους και το ατομικό, αποδείχτηκε από το ότι γύρεψε και γυρεύει την *απομύθευση*. Και ο όρος είναι δικός της. Όμως η ανθρωπότητα και ο πολιτισμός χρειάζονται το αντίθετο, δηλαδή την *εκμύθευση* ή την *αναμύθευση*. Περισσότερο μύθο, λοιπόν, χρειαζόμαστε για να πάμε μπροστά, όπως τόνισε την αλήθεια αυτή στους ενθουσιώδεις πρωτεργάτες της Ρωσικής Επανάστασης του 1917 ο Νίκος Καζαντζάκης. Και είχε προβλέψει τότε την επώδυνη κατάρρευση του μεγάλου εγχειρήματος να δημιουργηθεί ένας νέος πολιτισμός, επειδή έλειπε από το επιστημονικά και ορθολογικά οργανωμένο σχέδιο ο μύθος! Γιατί αυτός είναι ο δημιουργός και πλάστης πολιτισμών.*

* Επιλεκτικά αναφέρω μια σύντομη βιβλιογραφία, από την οποία ο αναγνώστης μπορεί να αντλήσει πολλά στοιχεία, που άμεσα ή έμμεσα αφορούν το παραπάνω θέμα:

1) H. Butterfield, *The Origins of Modern Science 1300-1800*, London 1980. (Έκδοση, σε ελληνική μετάφραση, από το Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1983). 2) C. C. Gillispie, *The Edge of Objectivity*, Princeton - New Jersey. (Έκδοση από το Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1986). 3) Συλλογικός τόμος με επιμέλεια R. Harré, *Scientific Thought 1900-1960*, Oxford 1969. (Έκδοση από το Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1982). 4) Jean Piaget, *Psychologie et épistémologie* (ελληνική μετάφραση, Αθήνα 1981). 5) H. G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen [2]1965. 6) Θεόφιλου Βέικου, *Ο μύθος του λόγου*, Αθήνα 1977. 7) Νίκου Α. Ματσούκα, *Ιστορία της φιλοσοφίας (Με σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία)*, Θεσσαλονίκη [4]1991. 8) Του αυτού, *Λόγος και μύθος με βάση την αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, Θεσσαλονίκη [2]1990. 9) Του αυτού, *Ιστορία της βυζαντινής φιλοσοφίας (Με παράρτημα το σχολαστικισμό του Δυτικού Μεσαίωνα)*, Θεσσαλονίκη 1994. 10) Γιώργος Γραμματικάκης, *Η κόρη της Βερενίκης*, Ηράκλειο [9]1996. 11) R. P. Feynman, *Surely you're joking, Mr. Feynman!* (σε ελληνική μετάφραση από Εκδόσεις Τροχαλίας, Αθήνα 1990).

Astrid Hille: *Καταπίεση* (1982)

Σκέψεις για την ιδέα και πράξη της οικουμενικότητας στη Θεολογία, στην Επιστήμη και στην Τεχνολογία σήμερα

Νίκος Ζαχαρόπουλος

Η ανθρωπότητα έχει να επιδείξει σοβαρά «παραδείγματα» αντιμετώπισης των βασικών ζητημάτων της ζωής, τα οποία θα μπορούσαν να λάβουν το χαρακτηρισμό του μικροπρόθεσμου, του μεσοπρόθεσμου και του μακροπρόθεσμου. Ο ιστορικός οφείλει στις μελέτες του να λαμβάνει σοβαρά υπόψη αυτή τη βασική διάκριση των «παραδειγμάτων», προκειμένου να προσεγγίζει με τον καταλληλότερο τρόπο πάντοτε, και κάτω από το ορθό πρίσμα, τη ζωή και τα προβλήματά της. Το καθένα απ' αυτά έχει την ανάλογη θέση και σημασία του στο χώρο της ιστορικής έρευνας. Αναμφίβολα η συνδυασμένη συνεξέτασή τους οδηγεί το μελετητή στα ορθότερα και πλησιέστερα προς τα γεγονότα συμπεράσματα και κυρίως στις απαραίτητες για μια ιστορική εξέταση ερμηνείες τους. Γιατί, φυσικά, η με θεολογική βάση εξέταση της ιστορίας δεν είναι δυνατό να παραμένει στην αρχή του «wie es eigentlich gewesen ist» του Ranke.

Ο γνωστός, σύγχρονος θεολόγος, καθηγητής του πανεπιστημίου του Tübingen, Hans Küng, μελετώντας τις αλλαγές που πραγματοποιούνται στις μέρες μας στη θεολογία και στην επιστήμη (βλ. το κεφάλαιο Paradigm change in Theologie and Science στο βιβλίο του Theology for the third millennium. An ecumenical view, μτφρ. Peter Heinegg, N.Y. 1986, σ. 123 κ.ε.) επιχείρησε αρχικώς να ανεύρει μια εμπεριστατωμένη ανάλυση του φαινομένου της εξέλιξης της επιστήμης σ' ένα διαπρεπή φυσικό και ιστορικό της επιστήμης, τον Thomas S. Kuhn (βλ. Thomas S. Kuhn, The Structure of Scientific Revolutions, Chicago 1962). Η παρατήρηση ότι οι μετατοπίσεις σε κατευθύνσεις, αρχές, ιδέες και αποτελέσματα από «παράδειγμα» σε «παράδειγμα» είναι ιδιαίτερα μεγάλες στην πορεία της ιστορίας, έτσι που να αφήνουν να εννοηθεί ότι είναι ιδιαίτερα επικίνδυνο, από τη μια, να βλέπει κανείς συλλήβδην τα πράγματα και, από την άλλη, να μη λαμβάνει υπόψη το υπόβαθρο και τις βαθιές ρίζες στο παρελθόν κάθε εμφανιζόμενης κυρίως μακροπρόθεσμης μεταβολής, είναι απαραίτητο να ληφθεί σοβαρά υπόψη.

Ύστερα από τις βασικές αυτές γενικές επισημάνσεις, πρέπει να τονίσουμε ότι δεν μπορεί κανείς εύκολα να πεισθεί, αν η θεολογία επηρεάστηκε στη σύγχρονη εποχή μας από την επιστήμη και την τεχνολογία και απέκτησε αν όχι μια σταθερή κατεύθυνση, τουλάχιστο όμως μια τάση να δώσει στην οικουμενι-

κότητα τη θέση που της ανήκει στη ζωή και δράση της εκκλησίας. Το βέβαιο είναι ότι στον εκκλησιαστικό και το θεολογικό χώρο της Εκκλησίας υπήρχε απαρχής η θέση και στάση αυτή, που σύντομα ή τελείως λησμονήθηκε ή κατά κάποιο τρόπο ατόνησε ή ακόμη και για μακρό χρονικό διάστημα δεν πρόσφερε τα ευεργετικά δείγματά της.

Στους «αποκαλυπτικούς» καιρούς της εποχής μας, εμφανίζεται ένα κοινό σημείο σε επιστήμη-τεχνολογία και θεολογία, που δεν είναι άλλο από την εσχατολογική έντονη προοπτική. Η αγωνιώδης προσπάθεια κάλυψης του χάους, του κενού στον άνθρωπο και στη φύση της έντονης αναζήτησης του καινούριου, αυτού που ανακαινίζει και αναζωογονεί, αποτελούν τον κοινό παρονομαστή τους. Η σχέση, βεβαίως, παραμένει εξωτερική και σχηματική, παρόλα αυτά όμως αξιοπρόσεκτη και σημαντική, μια που δημιουργεί τις συνειδητές και μη διαθέσεις για ανάλογη αντιμετώπιση της ζωής και δράσης του ανθρώπου.

Αυτή η κοινή πορεία δεν έχει ιδιαίτερα τονισθεί, εξαιτίας, αναμφίβολα, της μακράς ανταγωνιστικής περιόδου που οδήγησε τους δύο κόσμους, της επιστήμης και της Εκκλησίας, σε θέσεις οριακές, που σηματοδοτούσαν μόνο διαφορές σε σχέση με τη «φιλοσοφία» που ο καθένας απ' αυτούς με ξέχωρο ζήλο ανέπτυσσε. Όταν η επιστήμη άρχισε να παρουσιάζει τις σοβαρές ανακαλύψεις της, η Εκκλησία εμφάνισε με απαράμιλλο ζήλο την ιερή εξέταση, την πυρά και τα όμοιά της (Για την περίπτωση του Γαλιλαίου βλ. G. Denzler, «Der Fall Galilei und Kein Ende», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 95 (1984) σ. 223-233), ενώ οι σχέσεις και στη συνέχεια φάνηκε ότι είχαν ιδιαίτερα δηλητηριάσει κι αυτές ακόμη τις ρίζες τους. Η σοβαρή σύγκρουση, που στον τόπο μας έχει ακόμη έναν αχνό αντίκτυπο, επικεντρώθηκε στο βιολογικό κυρίως χώρο γύρω από το ζήτημα της εξελικτικής θεωρίας του Charles Darwin (Ενδιαφέρουσα μελέτη του ζητήματος βλ. στο J. Moltmann, «Was ist der Mensch? Menschenbild zwischen Evolution und Schöpfung», *Naturwissenschaft und Glaube*, München 1988, σ. 248-269).

Ο Διαφωτισμός, δίνοντας στις κρατικές αρχές μια υπεροχή έναντι των εκκλησιαστικών, που οι τελευταίες στον αγώνα για τελική, οριστική επικράτηση βγήκαν ιδιαίτερα ζημιωμένες, έφερε στην επιφάνεια ως το επικρατέστερο στοιχείο το λόγο, που ζητούσε να εξοβελίσει ή να υποκαταστήσει την πίστη. Είναι φανερό ότι η υπεροχή του λόγου δίνει στον κόσμο μας την υπεροχή του ανθρώπου ως όντος σκεπτόμενου, με τεράστιες δυνατότητες, που αρχίζουν τώρα μόνο, μέσω της επιστήμης, κυρίως να διαφαίνονται. Έτσι δημιουργήθηκε μια νέα πίστη, η πίστη στον άνθρωπο και τον ανθρώπινο λόγο, που σφράγισε τη λεγόμενη μοντέρνα εποχή. Η λογικότητα και χρησιθηρία εξοστρακίζουν κάθε αυθεντία, όπως τους αρχαίους φιλοσόφους, τον σχολαστικισμό, μέσω του ο-

ποίου γινόταν η ερμηνεία των αυθεντιών του παρελθόντος, την ιερατική αρχή ή και αυτόν, φυσικά, το Βιβλικό Λόγο.

Το επόμενο βήμα, που ερχόταν ως συνέπεια της κατάργησης της πίστης και της «θεοποίησης» του ανθρώπου, ήταν η υποκατάσταση της χάρης και θείας δωρεάς –την οποία με τόσο ζήλο επιζητούσε ο άνθρωπος και που του παρεχόταν μέσω του ιερατείου, των μυστηρίων και των αγιαστικών πράξεων– με τη φύση, που χαρακτηρίστηκε παντοδύναμη και σαφώς διαθέσιμη για εξυπηρέτηση όλων των επιθυμιών του ανθρώπου. Η φύση κρύβει δυνάμεις ανυπέρβλητες, που ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να τις εκμεταλλεύεται, αναπτύσσοντας τις επιστήμες και έτσι να δημιουργεί πολιτισμό. Η χρήση όμως της φύσης σ' έναν τέτοιο βαθμό καταργεί το θείο δίκαιο, καθώς και τη θεία ηθική, το δόγμα και γενικότερα τη θεολογία, ενώ στη θέση τους δίνει τη δυνατότητα να λειτουργούν το φυσικό δίκαιο, η φυσική επιστήμη, η φυσική φιλοσοφία, η φυσική θρησκεία.

Με τα παραπάνω δεδομένα καταλήξαμε σε πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα, τα οποία σήμερα διαδραματίζουν σοβαρό ρόλο στην εξέλιξη των πραγμάτων της ανθρωπότητας. Υφίσταται αναμφίβολα η Εκκλησία, εκφραζόμενη όμως κυρίως με μια μορφή εκκοσμίκευσης. Η θεολογία είτε επιστρέφει σε ένα άγονο παρελθόν, με αναφορές τσιτάτων, εμμονή σε φόρμες, απουσία παραγωγής νέου, παραγωγής πολιτισμού, είτε προβαίνει στην υποκατάσταση, κατά κάποιο τρόπο, της φιλοσοφίας. Και τέλος, πρέπει να λεχθεί, ότι η σειρά των βασικών αρετών που επιδιώχθηκε να αναπτυχθεί στους ανθρώπους, μέσω του χριστιανισμού παρουσιάζεται με μια συμπερίληψη στον ουμανισμό.

Το τελευταίο αυτό όσο κι αν κατακρίθηκε από πολλούς, εντούτοις αποτελεί το βασικό εκείνο στοιχείο που δημιούργησε και συνεχώς περαιτέρω δημιουργεί αξιόλογες προϋποθέσεις για την οριστική εξάλειψη του πολεμικού μένους που παραγόταν εξαιτίας της πίστης και της επιστήμης στους χώρους της συνάρτησής τους, που, φυσικά, στην καθημερινή ζωή δεν ήταν μικρής έκτασης.

Στη νέα αυτή πρόκληση η Εκκλησία αναζητάει σήμερα να ανταποκριθεί, κρίνοντας και κατακρίνοντας, κινδυνολογώντας και μοιρολογώντας για ό,τι έχασε και συνεχώς χάνει –όχι φυσικά από την ουσία της– παραπαίοντας, αδρανώντας κι αδημονώντας.

Ο άνθρωπος σ' όλο το μεγαλείο του, μ' όλες τις δυνατότητές του, όλους τους τομείς της δραστηριοποίησής του αποτελεί το κέντρο του ενδιαφέροντος της επιστήμης και της τεχνολογίας. Ο άνθρωπος μέσα στο χώρο, στη φύση, στο περιβάλλον. Ο άνθρωπος μόνος, αλλά και σε κοινωνία μ' όλους τους άλλους. Ο άνθρωπος μέσα στις αδυναμίες και τις δυνατότητές του. Αυτή η ολοκληρωμένη προσφορά, στα μέτρα του δυνατού, επιστήμης και τεχνολογίας, οδηγούν αναμφίβολα σε μια άλλη σχέση τους με τη Θεολογία και την Εκκλησία, δίνοντας μια σοβαρή κοινή βάση στην οποία οι δυο αυτοί μεγάλοι καταλύτες της ζωής θα

μπορούσαν να σταθούν και να στήσουν στην κοινή αυτή βάση το επιχειρούμενο κατασκεύασμά τους, που όλοι σ' αυτό προσβλέπουν και όλοι εναγώνια το αναμένουν.

Ο άνθρωπος και το πρόσωπο, καθώς και ο χώρος στον οποίο αυτός ζει, ενδιαφέρει την Εκκλησία και τη Θεολογία στο χριστιανικό πλαίσιο, μια που ο Θεός βρίσκεται μέσα στον κόσμο μας, που σ' αυτόν έχουμε τις θεοφάνειές του και σ' αυτόν λειτουργούν οι ενέργειές του, οι οποίες τείνουν στη συνοχή και διατήρηση του κόσμου, καθώς και στη σωτηρία του ανθρώπου (Ψαλμ. 50., Α΄ Τιμ. 1.15, Α΄ Ιω. 2.2. και 4.9).

Η Θεολογία σήμερα δέχεται σοβαρά ερεθίσματα από την επιστήμη-τεχνολογία, η οποία έχει προχωρήσει τόσο πολύ στη διερεύνηση του ανθρώπου, των ιδεών και γενικότερα κάθε έκφανσης της ζωής του, καθώς και σ' εκείνη του κόσμου, του περιβάλλοντος. Η ιλιγγιώδης αυτή ανάπτυξη της επιστήμης-τεχνολογίας άνοιξε τους ορίζοντες κάθε σκεπτόμενου και ενδιαφερόμενου για ό,τι συμβαίνει στον άνθρωπο, για τον άνθρωπο και το περιβάλλον του, και φυσικά αυτού που ενδιαφέρεται ιδιαιτέρως για τον ολοκληρωμένα αντιμετωπιζόμενο άνθρωπο, το υλικοπνευματικό αυτό υπέροχο δημιούργημα του Θεού. Η Θεολογία, επομένως, οφείλει αρχικώς να βρίσκεται σ' ένα συνεχή διάλογο με τους παράγοντες της διαμόρφωσης της ζωής του ανθρώπου, στην εσωτερική μορφή της, αλλά και στην εξωτερική, δηλαδή αυτή που εμφανώς παρουσιάζεται ως έκφρασμα στο χώρο και στο χρόνο, με την απεριόριστη ποικιλία και τις μεταβολές της.

Δεν αμφισβητεί, βεβαίως, κανείς το γεγονός ότι οι Εκκλησίες, αλλά και κυρίως το Π.Σ.Ε., με οικουμενική, μάλιστα, αυτό διάσταση, πραγματοποιούν στο μέτρο των δυνατοτήτων τους διάλογο με τους παράγοντες για τους οποίους έγινε παραπάνω λόγος, προκειμένου να αντιμετωπισθούν ορισμένα ζωτικά ζητήματα του ανθρώπου, σήμερα, στον κόσμο μας. Ανάμεσα σ' αυτά πρωταρχική θέση έχουν η ελευθερία και τα ανθρώπινα δικαιώματα –σημαντικά αγαθά της ζωής– που με τόσο βάρβαρο ή και συγκαλυμμένο, πολλές φορές, τρόπο, καταπατούνται η ειρήνη, η ανισότητα στον οικονομικό τομέα και η αδικία, οι ρατσιστικές τάσεις και προπαντός αυτές που έχουν σχέση με τη θέση της γυναίκας στη ζωή και δράση της στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτική και στην Εκκλησία.

Στο διάλογο, για τον οποίο κάνουμε λόγο, είναι ανάγκη να πρωτοστατήσει η διάθεση διευθέτησης των κακώς, όπως λέμε, κειμένων, η τάση να εξευρεθεί ένας τρόπος αποδοχής αφενός κάθε νέου επιτεύγματος, μακριά από την πείσμονα εκείνη αντίθεση σε κάθε νέο, γεγονός που τάχα η παράδοση απαιτούσε, και αφετέρου, της βασικής προϋπόθεσης του σεβασμού όλων εκείνων των αξιών που συγκροτούν, στη γνήσια μορφή του, τον άνθρωπο και αποτελούν το κύριο

κριτήριο για καθετί που μπαίνει ξαφνικά στη ζωή του. Ένας τέτοιος διάλογος παίρνει και από τις δυο πλευρές οικουμενική διάσταση, ξεπερνώντας τη μικρόνοια που παρουσιάζει η αντικειμενοποίηση των ζητήσεων της θρησκευτικότητας, αλλά και κατευθύνοντας κάθε προσπάθεια του ανθρώπου προς τη γνήσια και πάλι ελευθερία, μακριά από κάθε προσωρινή ή μόνιμη υποδούλωση, είτε στο θρησκευτικό είτε στον επιστημονικό-τεχνολογικό τομέα ζωής και δράσης του ανθρώπου.

Η θρησκευτικότητα στην οικουμενική διάστασή της, έτσι όπως τη δίδαξε δηλαδή ο Κύριος και οι Απόστολοι, καθώς την υπαγορεύει η γνήσια ζωή της Εκκλησίας, απαιτεί μια αγάπη απεριόριστη για τους εγγύς και τους μακράν, μια που όλοι, χάρη στα επιτεύγματα της επιστήμης, ζουν σ' ένα παγκόσμιο χωριό. Η αγάπη αυτή προϋποθέτει την καταλλαγή των ανθρώπων, που σαφώς σημαίνει έντονη αντίσταση στις δυνάμεις του κακού και του θανάτου. Κάθε άνθρωπος, ως εικόνα του Θεού, ανεξαρτήτως φύλου, γλώσσας, εθνικότητας, ανήκει στη μεγάλη οικογένεια του δημιουργού, που εμφανίζεται και συντηρείται στη ζωή με τη θέληση και δύναμη Εκείνου, αλλά και με τις τόσες παρεμβάσεις της επιστήμης και της τεχνολογίας, που αποτελούν καίρια σημεία της δωρεάς του Θεού προς τους ανθρώπους.

Η ζήτηση εξαφάνισης τους σκανδάλου της στέρησης, της φτώχειας, της πείνας, της κακουχίας, στο οικουμενικό πλαίσιο της αντιμετώπισης της χριστιανικής πίστης, από τη μια πλευρά, και, από την άλλη, η παράλληλη δημιουργία δυνατοτήτων για το σκοπό αυτό, στο πεδίο της ανταποκρινόμενης στον καθολικό άνθρωπο επιστήμης και τεχνολογίας, συγκεντρώνει όλη τη σκέψη και την ενέργεια των μυημένων στους σημαντικούς φορείς της ανθρωπότητας της Εκκλησίας και της επιστήμης-τεχνολογίας.

Οι προειδοποιήσεις της επιστήμης συνεχώς έρχονται εντονότερα να επισημάνουν τους κινδύνους που διατρέχει η ανθρωπότητα από την αλόγιστη χρήση, την παράχρηση των αγαθών, με μια διάθεση άκρατου καταναλωτισμού, και από την κακοποίηση της φύσης μέσα στον ίδιο τον άνθρωπο και στο περιβάλλον του. Η κατεύθυνση της ανθρωπότητας κυρίως μέσω των θρησκευτικών συσσωματώσεων, προπαντός όμως μέσω της χριστιανικής Εκκλησίας, αλλά και μέσω της επιστήμης-τεχνολογίας, σε μια αυτοσυγκράτηση του ανθρώπου, λογισμένη χρήση των αγαθών, μια ασκητική, όπως θα την αποκαλούσαμε μ' έναν φιλοσοφικό-εκκλησιαστικό όρο, σε μια εναρμόνιση ανθρώπου και φύσης, αποτελεί, σύμφωνα με όσα παραπάνω σημειώθηκαν την επιτακτική ανάγκη του σήμερα, στο ξημέρωμα της 3.μ.Χ. χιλιετίας, με κοινή βάση τον άνθρωπο, το πρόσωπο, τις βασικές γνήσιες αρχές της ύπαρξής του και φυσικά όλα αυτά στο πλαίσιο της οικουμενικής διάστασής τους. Αυτό ασφαλώς, θα οδηγούσε σ' ένα νέο «παράδειγμα» και θα εγκαινίαζε μια νέα εποχή, με την ιδιάζουσα πια σχέση Θεολογίας-Εκκλησίας και Επιστήμης-Τεχνολογίας.

Hermann Degkwitz: *Η πρόοδος* (1978)

Η επιστήμη και το τέλος της πνευματικής πορείας του ανθρώπου

Ιωάννης Μανωλεδάκης

Όταν ο γάλλος φιλόσοφος *Auguste Comte* (1798-1857) διατύπωνε το θεμελιώδη νόμο του (la grande loi fondamentale) των τριών σταδίων («Loi des trois états») για την εξελικτική πορεία του ανθρώπινου πνεύματος, δεν μπορούσε ίσως να φανταστεί πως στο καταληκτικό στάδιο του θετικισμού, στο «επιστημονικό στάδιο» (l' état scientifique, ou positif), δεν επέρχεται η ολοκλήρωση της ανθρώπινης διάνοιας ούτε το «τέλος» (η τελείωση) του ανθρώπινου πολιτισμού. Είναι φυσικό, όταν επιχειρεί κανείς να προδιαγράψει σε εξελικτικές φάσεις την πορεία της ιστορίας με βάση ένα θεμελιώδη κανόνα, να προσκολλάται και να εγκλωβίζεται τελικά στο σχήμα που με πνευματικό μόχθο είχε κατασκευάσει, παραγνωρίζοντας την εμπειρικά επαληθευμένη αλήθεια, ότι ο κόσμος και η ιστορία του δεν μπόρεσε να χωρέσει εντελώς (και απόλυτα) σε κανένα νοητικό σχήμα ερμηνείας μέχρι σήμερα.

Κατά τη θεωρία του *Comte*, που διατυπώθηκε στο βασικό έργο του «Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας» («Cours de Philosophie Positive» – Μάθημα πρώτο, II), η ανθρώπινη διάνοια στην εξέλιξή της διέρχεται αναγκαστικά (par une nécessité invariable) από τρία διαδοχικά στάδια: Το θεολογικό (l' état théologique), το αφηρημένο, το μεταφυσικό (l' état métaphysique, ou abstrait) και το επιστημονικό ή θετικό στάδιο (l' état scientifique, ou positif). Κάθε σύλληψη του εξωτερικού κόσμου στη συνείδηση διέρχεται, μέχρι την τελική επεξεργασία και ολοκλήρωσή της, από τις φάσεις αυτές. Το ανθρώπινο πνεύμα, από τη φύση του, χρησιμοποιεί διαδοχικά σε κάθε έρευνά του τρεις μεθόδους με εντελώς διαφορετικό και θεμελιακά αντιφατικό χαρακτήρα: Πρώτα τη «θεολογική μέθοδο», έπειτα τη «μεταφυσική» και στο τέλος (κατά τη νοητική ολοκλήρωση) τη «θετική». Κατά το θεολογικό στάδιο, το ανθρώπινο πνεύμα κατευθύνει τις έρευνές του στην «ένδον» φύση των όντων, αναζητώντας το απόλυτο και συλλαμβάνοντας τα φαινόμενα ως προϊόντα υπερφυσικών δυνάμεων, που παρεμβαίνουν ανεξέλεγκτα στην πορεία τους και διαμορφώνουν καταστάσεις (θεός, διάβολος, θεοί, μάγοι, άγγελοι κλπ.). Στην πρώτη αυτή φάση ο παιδικός νους του ανθρώπου «τρέφεται» με παραμύθια. Κατά το ενδιάμεσο - δεύτερο στάδιο, το μεταφυσικό, που αποτελεί μετασχηματισμό του πρώτου, οι «υπερφυσικές δυνάμεις» υποκαθίστανται από «αφηρημένες αρχές» και «κινούντα αίτια», εγγενή στις διάφορες κατηγορίες πραγμάτων, που κατευθύνουν και εξηγούν τα

φαινόμενα τα οποία εντάσσονται σ' αυτές: «ψυχή», «αρχή», «ζωική αρχή», «φύση» (ως κοινή πηγή όλων των φαινομένων).

Τέλος, στην τρίτη φάση (τη «θετική») το ανθρώπινο πνεύμα απαλλάσσεται από το απόλυτο, αναζητά την καταφυγή και την πορεία του σύμπαντος και τα αίτια των φαινομένων με τη λογική και την παρατήρηση, καταγράφοντας τους νόμους που διέπουν τη διαδοχή ή τη σύμπτωσή τους με όρους ρεαλιστικούς και όχι με γενικεύσεις και αναγωγές σε αρχές και αφηρημένα σχήματα, που δεν επιδέχονται εμπειρική επαλήθευση ή διάψευση. Σ' αυτό το θετικό στάδιο ολοκληρώνεται η ωρίμανση της ανθρώπινης διάνοιας: Η Επιστήμη είναι, λοιπόν, κατά τον *Comte*, το «τέλος» της πνευματικής πορείας του ανθρώπου.

Καθώς, τώρα, η Ιστορία, παρμένη στο σύνολό της, είναι ουσιαστικά η εξέλιξη της ίδιας της ανθρώπινης διάνοιας, τα «τρία στάδια» εφαρμόζονται και στην πορεία της εξέλιξης του ανθρώπινου πολιτισμού και προδιαγράφουν την ιστορία του.

Ο *Comte* αποτελεί για την αστική τάξη ό,τι ο *Marx* για την εργατική. Και ο τελευταίος, όπως και ο πρώτος, διατύπωσε νόμο διαδοχικών σταδίων για την εξέλιξη της ιστορίας με βάση όμως την *πάλη των τάξεων*, που αποτελεί τον κινητήριο μοχλό αυτής της εξέλιξης, και όχι τους *τρόπους σκέψης* που χρησιμοποίησε ο *Comte*. Έτσι, διέκρινε ο *Marx* –αναφορικά με την ιστορία της Δύσης– τη δουλοκτητική, φεουδαλική και αστική κοινωνία, με διαδοχική εξέλιξη και μετασχηματισμό της μιας μέσα στην άλλη, ενώ τους τρόπους σκέψης των ανθρώπων τους εξαρτούσε από τις κοινωνικές σχέσεις στις οποίες είναι ενσωματωμένοι και όχι από την πνευματική τους ωρίμανση. Για τον *Marx* το καταληκτικό στάδιο της ιστορίας θα είναι ο μετασχηματισμός της αστικής σε *α-ταξική* κοινωνία με την επικράτηση του προλεταριάτου στην ταξική πάλη κατά το τελευταίο στάδιο. Και όταν στην πορεία της εξέλιξης οι ταξικοί ανταγωνισμοί θα έχουν πια εξαφανιστεί (στην α-ταξική κοινωνία) και ολόκληρη η παραγωγή θα συγκεντρωθεί στα χέρια των συνεταιρισμένων ατόμων, η δημόσια εξουσία –ως οργανωμένη εξουσία μιας τάξης για την καταπίεση μιας άλλης– θα χάσει τον πολιτικό της χαρακτήρα.

Θα μπορούσε κανείς να βρει κάποια αντιστοιχία αυτού του καταληκτικού σταδίου της αταξικής κοινωνίας του *Marx* με το καταληκτικό στάδιο της επιστήμης (το θετικό) στο σχήμα του *Comte*. Όπως σ' αυτό το τελευταίο ο πόλεμος δεν έχει θέση (από τη στιγμή που οι άνθρωποι σκέφτονται επιστημονικά) και η θεολογική και στρατιωτική κοινωνική τάξη πραγμάτων δίνει τη θέση της στην επιστημονική και βιομηχανική, έτσι και στην περίπτωση της κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής (στο καταληκτικό στάδιο κατά τον *Marx*) το τέλος του καπιταλισμού θα σημάνει, βέβαια, τον τερματισμό κάθε εκμετάλλευσης και τη λήξη της πάλης των τάξεων. Με το πέρασμα από το θεολογικό και το μεταφυ-

σικό στο επιστημονικό (θετικό) στάδιο (κατά τον *Comte*) και το πέρασμα από την αστική - καπιταλιστική στην αταξική κοινωνία (κατά τον *Marx*) επέρχεται και το τέλος της *προϊστορίας* του ανθρώπου. Η διαφορά, βέβαια, είναι ότι κατά τον *Comte* το καταληκτικό στάδιο της επιστήμης και του θετικισμού συμπίπτει με τη βιομηχανική κοινωνία της Δύσης, που είναι η αστική - καπιταλιστική, την οποία ως *πρωτοπορία* θα ακολουθήσει το σύνολο της ανθρωπότητας, ενώ κατά τον *Marx* το καταληκτικό στάδιο είναι ακριβώς η ανατροπή της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Τόσο ο *Comte* όσο και ο *Marx* διαψεύστηκαν στις «εσχατολογικές» τους προβλέψεις. Οι πιο τρομακτικοί πόλεμοι της ανθρωπότητας έγιναν ακριβώς μετά το πέρασμα από το στάδιο της θεολογίας και μεταφυσικής στο επιστημονικό - θετικό και *εκεί* όπου αυτό είχε ήδη επιτευχθεί (στη Δυτική Ευρώπη, και κατά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο με τη συμμετοχή των Η.Π.Α. και της Ιαπωνίας). Το γεγονός ότι το τελικό στάδιο δεν ολοκληρώθηκε με τη θριαμβική γενίκευση της θετικής σκέψης σε παγκόσμια κλίμακα δεν αναιρεί τη διάψευση της θεωρίας σε μια επιμέρους δοκιμασία επαλήθευσής της. Αλλά και η πάλη των τάξεων δεν καταργήθηκε ούτε η προϊστορία παρέδωσε τη θέση της στην ιστορία με την κατάλυση του καπιταλισμού και την επικράτηση του κομμουνισμού *εκεί* όπου τούτο συνέβη.

Απλώς, η πάλη των τάξεων, με τη δυτική έννοια του όρου, έδωσε τη θέση της στην εκμετάλλευση ολόκληρης της κοινωνίας από το κράτος ή τη γραφειοκρατική τάξη, που αποτελεί ίσως μια εξέλιξη του ασιατικού τρόπου παραγωγής. Και εδώ, βέβαια, προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι η επικράτηση του κομμουνισμού δεν υπήρξε παγκόσμια, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος για γενίκευση του τέλους της προϊστορίας. Ωστόσο και σ' αυτή την περίπτωση η διάψευση της θεωρίας του *Marx* σε μια επιμέρους δοκιμασία επαλήθευσής της είναι δεδομένη.

Μετά τις κοσμογονικές αλλαγές στο παγκόσμιο σκηνικό κατά τα τέλη του αιώνα μας, η κοινωνική (αλλά και η φυσική) εμπειρία μάς παρέχει την ένδειξη ότι η ιστορία του ανθρώπου δεν ολοκληρώνεται μέσα σε κύκλους, *δεν έχει τέλος*. Ούτε είναι ομοιόμορφη η ιστορική –πνευματική και οικονομική– εξέλιξη στους διάφορους λαούς. Ο ίδιος ο *Comte* παραδέχτηκε ότι ορισμένοι λαοί μπορούν να κάνουν το άλμα από την αρχική φάση του μύθου στην τελική σύνθεση του θετικισμού, χωρίς να περάσουν όλα τα στάδια της κοινωνικής δυναμικής. Μα και το κομμουνιστικό μοντέλο στην πρώην Σοβιετική Ένωση ήταν ένα άλμα από τη φεουδαρχία στο σοσιαλισμό χωρίς να βιωθεί ιστορικά (και να ολοκληρωθεί) η φάση του καπιταλισμού. Τα δεδομένα αυτά ανατρέπουν την ιστορική αναγκαιότητα των φάσεων στις «εσχατολογικές» ερμηνείες του κόσμου. Και αν αυτή η αναγκαιότητα ανατραπεί, τότε δεν έχει νόημα κανένα «*τέλος*», κανένα κλείσιμο της ιστορίας σε κύκλους.

Η ιστορική εμπειρία μάς παρέχει το δεδομένο της αέναης αλλαγής μέσα από τη διαλλακτική κίνηση της πάλης των αντιθέτων, χωρίς ενδείξεις οιασδήποτε ολοκλήρωσης του κύκλου ή κάποιου τέλους. Ο λόγος γεννά τον αντίλογο, η θέση την άρνηση. Η εναντίωση είναι η κινητήρια δύναμη του πνεύματος, που όχι μόνο δεν το φθείρει, αλλά το τρέφει και το ανανεώνει. Αυτή η κίνηση από τη θέση στην άρνηση και πάλι σε νέα θέση σε υψηλότερο επίπεδο (σύνθεση) δεν έχει τέλος. Όπως ο θετικισμός (η επιστήμη) ήρθε σαν άρνηση του μύθου και της αφηρημένης (δογματικής) σκέψης, έτσι κι αυτά έρχονται να αντιπαρατεθούν σήμερα (σ' ένα υψηλότερο επίπεδο σύγκρουσης) στη θετική σκέψη και να την ωθήσουν σε ανανέωση. Η ανθρωπότητα δεν τελείωσε με τους μύθους, όπως δεν τελείωσε ούτε με τη δουλεία, παρά την τυπική της κατάργηση σε κρατικά και διεθνή νομοθετικά κείμενα. Παρωχημένες ιστορικά μορφές έρχονται και ξανάρχονται με μια ανεξήγητη επιμονή, μεταλλαγμένες και εκσυγχρονισμένες μέσα στη διαλεκτική της ιστορίας. Βέβαια, σ' αυτή την αέναη διαπάλη κάποια σχήματα χάνονται οριστικά (σαν φύρα). Αυτό όμως δεν συνεπάγεται το «κλείσιμο» της ιστορίας σε περιόδους και, πολύ περισσότερο, δεν υποδηλώνει την ύπαρξη κάποιου τέλους της.

Επιστήμη και κοινωνία

Κρίση της κοινωνίας ή κρίση της επιστήμης;

Γ.Ε. Παπαναστασίου

Δεν πρέπει να υπάρχει γνώση χωρίς χαρακτήρα, επιστήμη χωρίς ανθρωπιά.

Μαχάτμα Γκάντι

Ο αυξανόμενος ρυθμός κατάκτησης της επιστημονικής γνώσης κατά τη διάρκεια του περασμένου αιώνα, είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση στις αρχές του 20ου αιώνα επαναστατικών θεωριών, ιδιαίτερα στην περιοχή των θετικών επιστημών, που επηρέασαν και εξακολουθούν να επηρεάζουν τη ζωή και το μέλλον του πλανήτη μας.

Οι επιστημονικές επαναστάσεις, όπως και οι κοινωνικές, είναι άλματα της ανθρώπινης ιστορίας, που πραγματοποιούνται και αυτές σύμφωνα με τους νόμους της εξέλιξης, και εξελίσσονται από αργές αλλαγές βαθμιαίων επιστημονικών κατακτήσεων σε γρήγορες και ξαφνικές αλλαγές που ανατρέπουν θεωρίες και θεμελιώδεις μέχρι τη στιγμή εκείνη αρχές της επιστήμης. Οι αλλαγές αυτές είναι προϊόντα εσωτερικών αντιθέσεων και αντιφάσεων των ίδιων των θεωριών, συγκρούσεων αντίθετων πνευματικών ρευμάτων και επιστημονικών δυνάμεων που δημιουργούνται από τις αντιθέσεις αυτές.

Οι επιστημονικές επαναστάσεις δεν οφείλονται σε τυχαία γεγονότα ή συμπτώσεις, ούτε είναι αποτέλεσμα των εκλάμψεων του πνεύματος μεγαλοφυών επιστημόνων. Οφείλονται κυρίως στη συσσώρευση του κατάλληλου επιστημονικού υλικού, στην προετοιμασία του επιστημονικού εδάφους για πολλά χρόνια και στη δημιουργία των αντιθέσεων –όχι κατ' ανάγκη μόνον επιστημονικών – στη δημιουργία των οποίων συντελούν οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής καθώς επίσης και τα υφιστάμενα φιλοσοφικά και θρησκευτικά ρεύματα.

Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η επιστήμη, ως μία εκδήλωση της κοινωνικής ζωής δεν μπορεί να μένει ξένη και ανεπηρέαστη από τους παράγοντες εκείνους που ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή. Είναι φανερό ότι η ανθρώπινη διανόηση, κύρια εκδήλωση της οποίας είναι και η επιστημονική σκέψη, επηρεάζεται σημαντικά από το ιστορικό περιβάλλον με τις κοινωνικές του σχέσεις στον οποίο αυτή εκδηλώνεται. Δεν είναι τυχαίο ότι δύο «ιερά τέρατα» της παγκόσμιας διανόησης ο Αριστοτέλης και ο Ρουσσώ εκφράζουν ριζικά διαφορετικές

απόψεις για ένα συγκεκριμένο θέμα. *«Από τους ανθρώπους άλλοι είναι ελεύθεροι και άλλοι φύσει δούλοι»* γράφει ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά του, ενώ αντίθετα ο Ρουσσώ στο Κοινωνικό του Συμβόλαιο διακηρύσσει ότι *«ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος»*.

Συνήθως, μεγάλες κοινωνικές ανακατατάξεις συνοδεύονται και από επιστημονικές εκρήξεις. Και αυτό διότι, όταν τα κύρια βάθρα μιας κοινωνίας τραντάζονται, όταν οι δομές της εργασίας, της οικογένειας, της Εκκλησίας τρίζουν, είναι φυσικό και οι παγιωμένες επιστημονικές αρχές επίσης να αμφισβητούνται.

Για παράδειγμα, θα αναφερθούμε στην αναγέννηση. Η εποχή αυτή δεν ήταν ένα τυχαίο ιστορικό γεγονός. Ήταν νομοτελειακό αποτέλεσμα της ανάπτυξης νέων σχέσεων παραγωγής στο εσωτερικό της τότε φεουδαρχικής κοινωνίας, αναφέρει ο Ευτύχης Μπιτσάκης στο βιβλίο του *«Το είναι και το γίγνεσθαι»*. Ο ουμανισμός που αναπτύχθηκε κατά την περίοδο αυτή εκφράζει τη λογική των αντιθέσεων που προέκυψαν: της φεουδαρχίας προς την «ελευθερία» του εμπόρου, της θεοκρατίας προς τον υπαρκτό κόσμο, των μυστικοπαθών δογμάτων προς τον ορθό λόγο. Την εποχή αυτή συντελείται και η πρώτη επιστημονική επανάσταση. Το 1543 λίγο πριν το θάνατό του ο πολωνός ιερέας Νικόλαος Κοπέρνικος δημοσιεύει το έργο του «*De revolutionibus orbium celestium*» που ανατρέπει τη γεωκεντρική αντίληψη του σύμπαντος, αντίληψη που βασιζόταν στο αστρονομικό μοντέλο του Πτολεμαίου και αποτελούσε την εποχή εκείνη τον ακρογωνιαίο λίθο της θεολογικής εικόνας του σύμπαντος. Έτσι η Γη έπαυσε να θεωρείται το κέντρο του Σύμπαντος που δημιουργήθηκε από το Θεό για κατοικία του ανθρώπου και αποδείχθηκε ένας απλός πλανήτης που στρεφόταν γύρω από τον ήλιο. Σύμφωνα με τον Ένγκελς, η δημοσίευση του έργου του Κοπέρνικου ισοδυναμεί με το κάψιμο της παπικής βούλας από τον Λούθηρο. Σημειώνεται ότι ο Κοπέρνικος στην αρχή, ίσως από φόβο μήπως η παπική Εκκλησία τον κατηγορήσει ως αιρετικό, διέδιδε τις ιδέες του ανώνυμα. Το αστρονομικό μοντέλο του Κοπέρνικου βασίζονταν στις κοσμολογικές αντιλήψεις του Αρίσταρχου, που από τα μέσα του 3ου π.χ. αιώνα υπέθεσε ότι ο Ήλιος είναι αυτός που στέκει ακίνητος στο κέντρο του σύμπαντος, και ότι η Γη και οι πλανήτες κινούνται γύρω του. Πέρασε όμως περίπου ένας αιώνας πριν το μοντέλο του Κοπέρνικου ληφθεί σοβαρά υπόψη. Αυτό έγινε από δύο αστρονόμους, τον Κέπλερ και τον Γαλιλαίο, οι οποίοι άρχισαν να υποστηρίζουν δημόσια την κοπερνίκεια θεωρία. Όμως η χαριστική βολή στην αριστοτελική / πτολεμαϊκή θεωρία δόθηκε το 1609 με την παρατήρηση από το Γαλιλαίο, με τηλεσκόπιο που μόλις είχε εφευρεθεί, ότι οι δορυφόροι του Δία στρέφονται γύρω απ' αυτόν και όχι γύρω από το κέντρο της Γης. Σημειώνεται ότι αν και ο Γαλιλαίος υπήρξε πιστός καθολικός, ωστόσο η πίστη του στην ανεξαρτησία της επιστήμης από κάθε είδους μεταφυσικά δόγματα παρέμεινε ακλόνητη. Η περίφημη δια-

μάχη του με την Καθολική Εκκλησία ήταν βασικό στοιχείο της φιλοσοφίας του. Ήταν ο πρώτος που υποστήριξε ότι ο άνθρωπος μπορεί να ελπίζει ότι θα κατανοήσει τη λειτουργία του Σύμπαντος μόνο από την παρατήρηση του πραγματικού κόσμου. Η δημοσίευση του έργου του Γαλιλαίου «*Δύο νέες επιστήμες*», κρυφά από την Καθολική Εκκλησία, έχει χαρακτηρισθεί ως η ληξιαρχική πράξη γέννησης της σύγχρονης επιστήμης.

Η επανάσταση όμως της επιστήμης δεν περιορίζεται μόνο στην αμφισβήτηση της γεωκεντρικής αντίληψης του σύμπαντος, δηλαδή στην αμφισβήτηση της αυθεντίας του Αριστοτέλη. Συνεχίζεται με τη θεωρητική θεμελίωση από τον Νεύτων (1642-1727) των νόμων της μηχανικής, με την ανακάλυψη των λογαρίθμων από το Νέπερ (1550-1617) και της κυκλοφορίας του αίματος από τον Χάρβεϋ (1578-1658). Την ίδια περίοδο ο Καρτέσιος (1596-1650) διαμορφώνει μια δυναμική παράσταση της φύσης και ο Λάιμπνιτζ (1644-1710), παράλληλα με τον Νεύτωνα, αναπτύσσει τη θεωρία του απειροστικού λογισμού. Οι στοχαστές αυτής της εποχής είναι οι κύριοι συντελεστές της Διαφώτισης του 17ου και 18ου αιώνα, που απάλλαξε την Ευρώπη από τη δεσποτεία του τυφλού δογματισμού, που λύτρωσε τους λαούς από τις φοβίες και τους οδήγησε σε μεγάλες εθνικές και κοινωνικές επαναστάσεις. Πολύ σωστά ο Ένγκελς χαρακτηρίζει την εποχή αυτή ως κοσμογονική που είχε ανάγκη από γίγαντες και γέννησε γίγαντες, γίγαντες της μάθησης, του πνεύματος του χαρακτήρα.

Οι κοινωνικές, πολιτικές, εθνικές αλλά και τεχνολογικές αλλαγές που σημειώθηκαν σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και κορυφώθηκαν στις αρχές του 20ου αιώνα συνοδεύτηκαν και αυτές, όπως και στην περίπτωση της αναγέννησης από την επιστημονική επανάσταση του 1900. Όπως ήδη αναφέραμε, η επανάσταση αυτή, αν και αφορά κυρίως στις λεγόμενες θετικές επιστήμες, εντούτοις επηρέασε και όλες τις υπόλοιπες επιστήμες και έδωσε καινούριο περιεχόμενο στη φιλοσοφική θεώρηση του κόσμου.

Η διατύπωση της ηλεκτρομαγνητικής θεωρίας από το Σκότο φυσικά Τζαίημς Μάξγουελλ, η οποία ολοκληρώνεται με τη δημοσίευση του κεφαλαιώδους δίτομου έργου του «*Treatise on Electricity and Magnetism*» το έτος 1873, άνοιξε το δρόμο στη νέα επιστημονική εποχή. Με την επαναστατική αυτή επιστημονική θεωρία ενοποιούνται για πρώτη φορά η θερμότητα, ο μαγνητισμός, ο ηλεκτρισμός και η οπτική. Κατά τον Αϊνστάιν, η διατύπωση από τον Μάξγουελλ της ηλεκτρομαγνητικής θεωρίας είναι το σπουδαιότερο γεγονός από την εποχή του Νεύτωνα.

Ωστόσο και η θεωρία αυτή δεν μπόρεσε να αποφύγει την υπόθεση του αιθέρα, ενός υποθετικού μέσου με τελείως αντιφατικές ιδιότητες, μέσα στον οποίο διαδίδονται τα ηλεκτρομαγνητικά κύματα. Όμως, το ιστορικό πείραμα των Μάκελσον και Μόρλεη απέκλεισε την ύπαρξη του αιθέρα. Η διαπίστωση

αυτή οδήγησε τον Αϊνστάιν στη διατύπωση της θεωρίας της σχετικότητας (ειδικής το έτος 1905 και γενικής το 1916), η οποία μαζί με την κβαντική θεωρία του Μαξ Πλανκ αποτέλεσαν τα θεμέλια της νεότερης φυσικής. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι όλοι οι τομείς των ανακαλύψεων του 20ου αιώνα, που αποτέλεσαν το υπόβαθρο της σύγχρονης τεχνολογίας, όπως η κβαντική μηχανική, η μοριακή, ατομική και πυρηνική φυσική, η αστροφυσική, η φυσική του στερεού σώματος κ.ά. έχουν ως βάση τις παραπάνω επαναστατικές επιστημονικές θεωρίες.

Θα πρέπει ν' αναφερθεί ότι οι δύο παραπάνω θεωρίες δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν ως τυχαία συμβάντα. Βεβαίως και οφείλονται στη μεγαλοφυΐα των Αϊνστάιν και Πλανκ, όμως αυτό δε σημαίνει ότι, αν οι επιστήμονες αυτοί είχαν γεννηθεί εκατό χρόνια νωρίτερα, θα είχαν καταλήξει στις ίδιες επαναστατικές θεωρίες. Όπως η θεωρία της σχετικότητας προέκυψε στην προσπάθεια ν' απαντήσει σε ερωτηματικά που είχαν τεθεί μέχρι τη στιγμή εκείνη και κορυφώθηκαν με το πείραμα των Μάκελσον και Μόρλεη, έτσι και η κβαντική θεωρία οφείλει τη γέννησή της στην εξέλιξη των γνώσεων σχετικά με τη δομή του ατόμου. Πράγματι, προς τα τέλη του περασμένου αιώνα οι γνώσεις πάνω στον τομέα αυτόν είχαν αυξηθεί σημαντικά. Το 1895 ανακαλύφθηκε το ηλεκτρόνιο, το 1896 ο Μπέκερελ ανακάλυψε τη ραδιενέργεια, το 1898 το ζεύγος Κιουρί ανακάλυψε το ράδιο και το πολώνιο. Το άτομο πια δεν εμφανιζόταν σαν «άτμητο». Αποκαλύπτονταν σύνθετο, πηγή ακτινοβολιών και ενέργειες με μηχανισμούς όμως άγνωστους την εποχή εκείνη. Στην ανάγκη να διευκρινισθούν οι μηχανισμοί αυτοί δημιουργήθηκε η κβαντική θεωρία.

Εκείνο που ακολουθεί μία επιστημονική επανάσταση είναι μια έκρηξη γνώσεων. Αυτό παρατηρήθηκε τόσο κατά την περίοδο που ακολούθησε την αναγέννηση, όσο και κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα. Ο αμερικανός συγγραφέας Άλβιν Τόφλερ στο βιβλίο του «*Future Shock*», το οποίο παρουσιάστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '80, περιγράφει πολύ παραστατικά το φαινόμενο αυτό.

Η ανθρώπινη γνώση, λέγει ο Τόφλερ, που αποκτήθηκε από την εποχή του ανθρώπου των σπηλαίων μέχρι το 1750 διπλασιάσθηκε στις αρχές του 20ου αιώνα, δηλαδή μέσα σ' ένα διάστημα 150 ετών. Στη συνέχεια χρειάστηκε ένα διάστημα 50 ετών, μεταξύ του 1900 και 1950 για να διπλασιασθεί εκ νέου η ανθρώπινη γνώση, και ξανά στο διάστημα 1950-1965, δηλαδή σε ένα διάστημα 15 ετών και τέλος στο διάστημα 1975-1980 η ανθρώπινη γνώση διπλασιάσθηκε εκ νέου. Δηλαδή, το 1980 ο άνθρωπος γνώριζε δύο φορές περισσότερα απ' ότι 5 χρόνια νωρίτερα, δηλαδή το 1975. Όλα αυτά σημαίνουν ότι μεταξύ των ανθρωπίνων 100.000 γενεών που έζησαν τα τελευταία 3.5 εκατομμύρια χρόνια, πρακτικά οι μεγαλύτερες μεταβολές στη γνώση έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια των 2 τελευταίων γενιών.

΄Ολα όσα εκτέθηκαν μέχρι στιγμής φανερώνουν την εκπληκτική πορεία της επιστήμης, πορεία που εκφράζει το θρίαμβο του ορθού λόγου πάνω στα μυστικοπαθή δόγματα του παρελθόντος. Είναι όμως βέβαιο ότι η αποκάλυψη ορισμένων επιστημονικών αληθειών έχει γίνει αντικείμενο τελείως αντιθέτων ερμηνειών και φιλοσοφικών αντεγκλήσεων. Οι διαφορετικές αυτές ερμηνείες χρησιμοποιούνται πολλές φορές προκειμένου να υποστηριχθεί η άποψη ότι τάχα η επιστήμη περνά βαθιά κρίση την εποχή μάλιστα των θριαμβευτικών της επιτυχιών. Διατείνονται ακόμη ορισμένοι, τη στιγμή που η επιστημονική έρευνα εισχωρεί όλο και περισσότερο στα άδυτα του μικρόκοσμου και του σύμπαντος, πως είναι μάταιη κάθε προσπάθεια για τη γνώση του εξωτερικού κόσμου. Παρουσιάζει όμως ενδιαφέρον η εξέταση του λόγου για τον οποίο επιδιώκουν μερικοί την αναστήλωση της μεταφυσικής κοσμοθεωρίας, την επάνοδο στα μυστικοπαθή μεσαιωνικά δόγματα που για αιώνες ταλάνισαν τον άνθρωπο.

Η επιστήμη ως αυστηρή μέθοδο μπορεί μόνη της να ξεπερνά τις αντιθέσεις της, να δίνει λύσεις στα προβλήματα που ανακύπτουν. Για παράδειγμα, ο κλονισμός των αρχών της κλασικής φυσικής στα τέλη του περασμένου αιώνα και η ριζική τροποποίησή τους όχι μόνο δεν αποτέλεσε κρίση της επιστήμης αλλά αντίθετα διεύρυνε καταπληκτικά τον ορίζοντά της, ενοποίησε τα συμπεράσματά της, ενίσχυσε την πεποίθηση ότι όλες οι αρχές ή οι θεωρίες της δεν είναι αιώνιες, αλλά χρειάζεται συνεχής προσπάθεια για αναθεώρηση και συμπλήρωσή τους με βάση την παρατήρηση του εξωτερικού κόσμου.

Δεν υπάρχει κατά τη γνώμη μας κρίση της επιστήμης. Υπάρχουν μόνο μορφές της γενικής κοινωνικής κρίσης, κρίση των θεσμών, που αντανακλούν πάνω στην επιστήμη επιβάλλοντας την κακή της χρησιμοποίηση. Πράγματι, χωρίς τα τεράστια οικονομικά μέσα που απαιτούνται σήμερα είναι πρακτικά αδύνατη η σύγχρονη έρευνα και ειδικότερα η επιστημονική εφαρμογή. Αυτή είναι η αιτία που η γνώση συγκεντρώνεται όλο και περισσότερο στα χέρια της εξουσίας προκειμένου να ικανοποιηθούν όχι κατ' ανάγκη φιλολαϊκές κρατικές πολιτικές. Δεν υπάρχει σήμερα επιστημονική εφαρμογή που να μη βρίσκεται στην υπηρεσία της ταξικής οικονομίας, του στρατού και της ιδεολογίας της άρχουσας τάξης. ΄Ομως, μια επιστήμη στην υπηρεσία του κεφαλαίου, του εμπορεύματος, του θεάματος και της παραπληροφόρησης δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια αλλοτριωμένη εικόνα της ανθρώπινης σκέψης, μια προσπάθεια μετατροπής της επιρροής της επιστήμης σε επιστήμη της επιρροής.

΄Οσο όμως και αν εμφανίζονται τα πράγματα απαισιόδοξα, πιστεύουμε ότι η κατάσταση αυτή μπορεί ν' αποτραπεί με την υπεύθυνη ενημέρωση όσο το δυνατόν ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων. Και στον τομέα αυτό η ευθύνη των προοδευτικών επιστημόνων είναι μεγάλη. *«Ο πνευματικός άνθρωπος δεν ολοκληρώνεται παρά μόνο όταν γίνεται παιδαγωγός και φρουρός της κοινωνίας όπου ζει. ΄Οταν την «παιδεύει», αλλά και την προστατεύει –όταν την προστα-*

τεύει– όταν την ανασύρει από το σκότος της φυσικής αμάθειας, αλλά και την προασπίζει από το τεχνητό σκότος που επιχειρούν ν' απλώσουν γύρω του οι επιτήδειοι και οι πονηροί» γράφει στο βιβλίο του *«Τα λοφία και οι παγίδες»* ο συγγραφέας Μάριος Πλωρίτης.

Σήμερα οι άνθρωποι, ακόμη και στις πιο προηγμένες κοινωνίες, κατανοούν πολύ λίγο τι είναι η επιστήμη ως μέθοδος και ποιοι οι σκοποί της. Δεν έχουν συνειδητοποιήσει ότι όλες οι επιστήμες είναι πριν απ' όλα ανθρωποκεντρικές, συνεπώς η εφαρμογή τους θα πρέπει να διέπεται από ένα βαθύτατο ουμανισμό. Για την κατάσταση αυτή ευθύνονται όλες οι βαθμίδες της εκπαίδευσης. Σε πάρα πολλές περιπτώσεις η επιστημονική γνώση διδάσκεται, στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, δογματικά σαν μία εξ αποκαλύψεως αλήθεια. Έτσι, η επιστήμη είναι για το πλατύ κοινό, ακόμη και για πολλούς επιστήμονες, κάτι σαν μαγεία, η αυθεντία της οποίας δεν αμφισβητείται. Στα μάτια του κόσμου η επιστήμη φαντάζει πολλές φορές με τα χαρακτηριστικά μιας νέας θρησκείας, ιερείς και αρχιερείς της οποίας είναι οι επιστήμονες, οι τεχνολόγοι, οι τεχνοκράτες, έγραφε το έγκυρο γαλλικό περιοδικό *«Survivre»*. Εκείνο που είναι ανησυχητικό σε μια τέτοια τροπή είναι το γεγονός ότι όλο και περισσότεροι επιστήμονες είναι έτοιμοι να διαδραματίσουν το ρόλο των ιερέων και αρχιερέων στη νέα αυτή «θρησκεία». Πρόκειται για «επιστήμονες» που αισθάνονται ότι αποτελούν ένα αδιάσπαστο κομμάτι της κατεστημένης εξουσίας, από τα προνόμια της οποίας προσδοκούν να επωφεληθούν. Στο σημείο αυτό αξίζει πάντως ν' αναφερθεί η άποψη του αμερικανού Μ. Μπέβαν, γραμματέα της *American Association for the Advancement of Science* σχετικά με το ρόλο της επιστήμης: *«Πιστεύω βαθύτατα ότι στην εποχή μας, εποχή της κυβερνητικής, η επιστήμη δεν πρέπει να θεωρείται μόνο σαν ένα όργανο για το καλό της κοινωνίας, αλλά ένα ουσιαστικό συστατικό της διανοητικής της υποδομής. Δεν αρκεί μόνο να γίνεται κατανοητή, αλλά και πρέπει ν' αφομοιώνεται πλατιά απ' όλα τα μέλη της κοινωνίας, όπως η πολιτική ήταν ενσωματωμένη στην ίδια τη ζωή της αρχαίας Ελλάδας, η θρησκεία στη ζωή του μεσαίωνα και το εμπόριο στη ζωή του 19ου αιώνα»*.

Όπως ήδη αναφέραμε μεγάλη ευθύνη για την κακή εφαρμογή της επιστήμης φέρουν οι επιστήμονες. Εκείνοι που συνειδητά διαθέτουν τις γνώσεις τους σε κάθε τι που μολύνει το περιβάλλον, την αισθητική μας, ή τις ψυχές μας, που αυξάνει τη βία των ανθρώπων, που με κάθε τρόπο στρέφεται ενάντια στον άνθρωπο, δεν αξίζουν τον τίτλο του επιστήμονα. Πρόκειται για θλιβερούς μισθοφόρους της κατεστημένης εξουσίας που δεν τους απαλλάσσει από τις ευθύνες τους η άποψη ότι δουλειά των επιστημόνων είναι να παράγουν γνώση, ενώ αντίθετα η ευθύνη για τη χρησιμοποίησή της ανήκει στις κυβερνήσεις.

Σήμερα, μετά τα ολοκαυτώματα της Χιροσίμας και του Ναγκασάκι, όλο και περισσότεροι επιστήμονες απορρίπτουν λογικές σαν κι αυτήν που διατυπώθηκε

από τον κάτοχο βραβείου Νόμπελ Φυσικής Λουί Νεέλ: *«Αν κατασκεύαζα χασαπομάχαιρα θα είχα τη συνείδησή μου ήσυχη, ακόμη κι αν καμιά φορά τα χρησιμοποιούσαν για να δολοφονήσουν, γιατί πώς να το κάνουμε, έχουμε ανάγκη από χασαπομάχαιρα, δεν το αρνείται κανείς, κι αυτός που τα κατασκευάζει δεν έχει την ευθύνη για τη χρησιμοποίησή τους από μερικούς».* Στις απόψεις αυτές έχουμε να προσθέσουμε τα παρακάτω γεγονότα: Το 15ο αιώνα, ο Λεονάρντο ντα Βίντσι αρνήθηκε να δημοσιεύσει τα σχέδια ενός υποβρύχιου, προβλέποντας τη μελλοντική στρατιωτική χρησιμοποίηση. Το 17ο αιώνα, ο Μπόυλ κράτησε μυστικό ένα δηλητήριο που κατόρθωσε να παρασκευάσει. Τέλος το 1946 ο Λέο Ζίλαρντ, που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην κατασκευή της ατομικής βόμβας, αηδιασμένος από τον τρόπο που χρησιμοποίησε η κυβέρνηση τις επιστημονικές του εργασίες εγκατέλειψε τη φυσική. Αλλά αυτού του είδους η μεμονωμένη αντίσταση των επιστημόνων στην ολέθρια χρησιμοποίηση των εργασιών τους κρίνεται αναποτελεσματική. Αν οι επιστήμονες επιθυμούν να συμβάλλουν σημαντικά στην παρεμπόδιση της χρησιμοποίησης της επιστήμης σε καταστροφικούς για την κοινωνία σκοπούς, οφείλουν ν' αντιδράσουν συλλογικά. Ο επιστήμονας ως πνευματικός άνθρωπος δεν πρέπει να περιορίζεται στη στενή του επιστημονική αποστολή. Παράλληλα μ' αυτήν υπάρχει και η κοινωνική του αποστολή. Κι η δεύτερη είναι εξίσου σημαντική με την πρώτη. Για τον απλό πολίτη που απέχει από τις υποθέσεις της πολιτείας έλεγε ο Θουκυδίδης: *«Των τε μηδέ των δε μετέχοντα, ουκ απράγμονα αλλ' αχρείον νομίζομεν».* Όταν λοιπόν οι απλοί πολίτες που δεν μετέχουν στα «κοινά» χαρακτηρίζονται «αχρείοι», πώς πρέπει να χαρακτηρισθούν οι πνευματικοί άνθρωποι, οι επιστήμονες, που αδρανούν; Σ' αυτούς ίσως ταιριάζει αυτό που έλεγε ο Λάιμπνιτζ: *«ό,τι δε δρα δεν υπάρχει».*

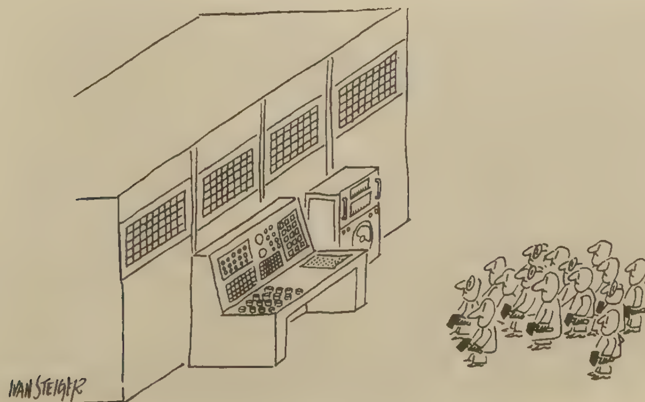

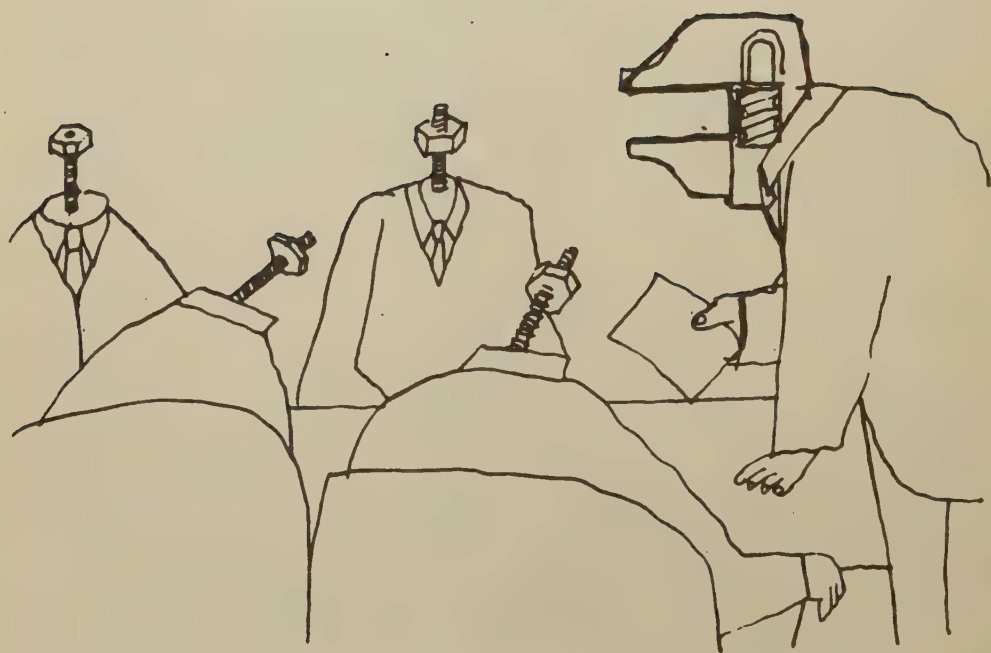

Βιδοκέφαλοι (Tomi Ungener, 1974)

Τεχνική επιστήμη και ανάπτυξη

Μια κριτική προσέγγιση

Ιωάννης Μαρκόπουλος

Επιστήμη! Η τέλεια και ακριβής γνώση. Κατ' επέκταση, και η συντονισμένη και συστηματική προσπάθεια του ανθρώπου να αποκτήσει αυτή τη γνώση και να κατανοήσει τα φυσικά, τα βιολογικά και τα κοινωνικά φαινόμενα· να κατανοήσει δηλαδή τον εξωτερικό κόσμο που τον περιβάλλει αλλά και τον εσωτερικό του κόσμο και ψυχισμό. Με την προσπάθειά του αυτή ο άνθρωπος δε δίνει μόνο απαντήσεις στις επιστημονικές και φιλοσοφικές του απορίες, στο συναίσθημα του «θαυμάζειν», που από τα πρώτα του βήματα πάνω στη γη τον διακατέχει, αλλά προβληματίζεται κι ανακαλύπτει κατάλληλες συσχετίσεις μεταξύ των διαφόρων φαινομένων και των γνώσεών του γι' αυτά, ώστε να μπορέσει να τις χρησιμοποιήσει πλέον για την αύξηση της παραγωγικότητάς του και τη βελτίωση του βιοτικού του επιπέδου. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, η τεχνική επιστήμη είναι αυτή που διαδραματίζει τον κυρίαρχο ρόλο. Έχουν όμως πάντοτε η τεχνική επιστήμη και οι εφαρμογές της επιθυμητά μόνο αποτελέσματα, και υπό ποιες συνθήκες θα συμβεί αυτό; Τα ερωτήματα αυτά θα πρέπει να τα αντιμετωπίσουμε μαζί με το ερώτημα του τι σημαίνει για μας βελτίωση του βιοτικού μας επιπέδου. Κι εδώ φθάνουμε πλέον σ' ένα κομβικό σημείο, σ' ένα πρόβλημα αν θέλετε, που ταλανίζει το σύγχρονο άνθρωπο και ευθύνεται ασφαλώς για κάποιες τουλάχιστον από τις συνιστώσες της κρίσης των σύγχρονων κοινωνιών. Ας γίνω όμως πιο λεπτομερής.

Από το 17ο αλλά κυρίως πολύ περισσότερο από τα τέλη του 18ου αιώνα μέχρι σήμερα, η επιστημονική γνώση παρουσίασε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, προτάσσοντας την αρχή της αντικειμενικότητας στο φουρτουνιασμένο πέλαγος της υποκειμενικής σκέψης και του ανορθολογισμού. Η ραγδαία αυτή ανάπτυξη της επιστήμης και των εφαρμογών της, που όσον αφορά τον αιώνα μας αποτελεί και το κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμά του, βοήθησε σίγουρα το σημερινό άνθρωπο να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσής του και του έδωσε τα όπλα, με τα οποία αυτός θα μπορούσε όλο και περισσότερο να εξουσιάζει τη φύση. Ασφαλώς, οι ανακαλύψεις, οι εφευρέσεις, η καταπολέμηση πολλών επικίνδυνων άλλοτε ασθενειών, η αξιοποίηση νέων ενεργειακών πηγών, η ορθολογική οργάνωση της παραγωγής και τα συνεχώς παραγόμενα νέα προϊόντα, για να αρκεστώ μόνο σε μερικά παραδείγματα, έχουν σίγουρα συντελέσει στην άνοδο του βιοτικού μας επιπέδου καθιερώνοντας την επιστημονική τεχνική και γνώση ως τους

κύριους μοχλούς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Όσο πολέμιος των τεχνικών επιστημών και της τεχνολογίας να είναι κανείς, είναι σίγουρα εξωπραγματικό να αρνείται την τεράστια αυτή συμβολή της τεχνολογικής ανάπτυξης στην άνοδο του επιπέδου ζωής του σύγχρονου ανθρώπου, όπως εξωπραγματικό είναι άλλωστε να υποστηρίζεται, ότι χωρίς την τεχνολογική πρόοδο, σωστά και μεθοδικά οργανωμένη, θα μπορούσε να ευημερήσει σήμερα ένας λαός.

Κι όμως μέσα στη θετικιστική μας αυτή ευφορία δε θα πρέπει να παραβλέπουμε κάποιες ζωτικές αλήθειες, που υπάρχουν στα επιχειρήματα όσων για τον έναν ή τον άλλο λόγο τοποθετούνται κριτικά απέναντι στην επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη, με τον αλόγιστο πολλές φορές τρόπο, που αυτή συντελείται. Με βάση το σκεπτικό αυτό, θα αναφερθώ εδώ εν συντομία σε τρία κεφαλαιώδη κατά τη γνώμη μου προβλήματα των σύγχρονων ανθρώπινων κοινωνιών, που κατά τον έναν ή τον άλλον τρόπο έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με την αλόγιστη αυτή ανάπτυξη της τεχνικής επιστήμης και των εφαρμογών της. Είναι η ανθρώπινη αλλοτρίωση, το οικολογικό πρόβλημα και το πρόβλημα της σχέσης επιστήμης και ηθικής.

Ο σύγχρονος άνθρωπος βομβαρδίζεται καθημερινά από ένα τεράστιο πλήθος πληροφοριών, κυρίως από τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης, χωρίς να είναι σε θέση να επεξεργαστεί και να κατανοήσει όλες αυτές τις πληροφορίες, αλλά και χωρίς επίσης να είναι σε θέση να ελέγξει την εγκυρότητά τους. Τις περισσότερες άλλωστε φορές οι πληροφορίες αυτές τον αποπροσανατολίζουν και προσπαθούν να του επιβάλουν ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής, να του δημιουργήσουν ένα δικό τους τεχνητό μοντέλο ευτυχίας. Μιας επιφανειακής και πρόσκαιρης ευτυχίας, που, εις βάρος της εσωτερικής γαλήνης και ισορροπίας του ανθρώπου, στηρίζεται κυρίως στον καταναλωτισμό, στη συσσώρευση υλικών αγαθών και στη συνεχή και αγωνιώδη προσπάθεια απόκτησης των αγαθών αυτών. Στην ξέφρενη αυτή πορεία του, γοητευμένος ο άνθρωπος και από μια ψευδαίσθηση παντοδυναμίας, που η τεχνική επιστήμη και τα τέλεια επιτεύγματά της του προσδίδουν, χάνει τον προσανατολισμό του, το πραγματικό νόημα της ζωής, και καθώς εγκλωβίζεται σε ένα παιχνίδι που έξωθεν του επιβάλλεται, χάνει το ανθρώπινο πρόσωπό του, την προσωπικότητά του και την ελευθερία του· την ελευθερία να είναι αυτός ο ίδιος κύριος της ζωής του, των σκοπών και των επιθυμιών του. Η τεχνική επιστήμη και οι εφαρμογές της, πέρα λοιπόν από τα αδιαμφισβήτητα θετικά τους αποτελέσματα, στην Ιατρική, στη Φαρμακολογία, στις Μεταφορές –για να υπενθυμίσουμε πάλι μερικά μόνο παραδείγματα–, επέτρεψαν να στηθεί μ' ένα δωρικό, ας μου επιτραπεί η έκφραση, τρόπο, ένα σκηνικό όπου ο άνθρωπος πνίγεται κι ασφυκτιά. Η σύγχυση του μέσου με το σκοπό, της τεχνικής ανάπτυξης και των καταναλωτικών της προϊόντων με την πραγματική ευτυχία και εσωτερική γαλήνη του ανθρώπου, είναι ένα παθολογικό σύμπτωμα, που μαζί με τον ολέθριο ανταγωνισμό που συνεχώς

προωθείται σ' αυτό το στημένο δωρικό σκηνικό, διακατέχουν και καθοδηγούν τις όλο και λιγότερο ελεύθερες ανθρώπινες κοινωνίες.

Δεν είναι λίγοι άλλωστε οι κίνδυνοι, για να αναφερθώ εν συντομία και στο δεύτερο από τα προβλήματα που προαναφέραμε, οι οποίοι μας απειλούν λόγω της μόλυνσης του περιβάλλοντος και της βάρβαρης διατάραξης της ισορροπίας της φύσεως στον πλανήτη μας. Μιας διατάραξης, που αποκλειστικά βέβαια οφείλεται στην αλόγιστη και με κάθε θυσία επιδιωκόμενη τεχνολογική ανάπτυξη. Η υποβάθμιση άλλωστε των πολιτιστικών αξιών και οι αλλοτριωμένες πλέον ανθρώπινες συνειδήσεις επιταχύνουν αλλά και μεγαλώνουν ακόμη περισσότερο την περιβαλλοντική αυτή κρίση. Θα πρέπει τέλος, όσο είναι καιρός, να κατανοηθεί, ότι η τεχνική επιστήμη κι ορισμένα επιτεύγματά της αρκούν σήμερα για να εξαφανίσουν σχεδόν ακαριαία το ανθρώπινο γένος από τη γη, πράγμα που ποτέ άλλοτε δεν ήταν δυνατό. Στο σημείο βέβαια αυτό είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί, ότι η κριτική και οι προβληματισμοί που παρουσιάζονται στο άρθρο αυτό, δεν αφορούν την επιστήμη καθεαυτή –που θεμελιωμένη με το αίτημα της αντικειμενικότητας επάξια κατέχει στην κοινωνία την ύψιστη θέση, που της ανήκει –αλλά τα τεχνολογικά μάλλον υποπροϊόντα της επιστήμης, την ανεπαρκή τεχνογνωσία και τον ανθρώπινο παράγοντα.

Σχετικά τέλος με το πρόβλημα της σχέσης επιστήμης και ηθικής, πολλοί είναι αυτοί που θεωρούν, ότι επιστήμη και ηθική είναι αδιαχώρητες και ανεξάρτητες η μία από την άλλη. Δεν είναι όμως λιγότεροι κι εκείνοι, απ' την άλλη μεριά, που πιστεύουν ότι η παραπάνω άποψη είναι εντελώς λανθασμένη και θεωρούν, πολύ σωστά κατά την άποψή μου, ότι η αποδοχή του αιτήματος της αντικειμενικότητας στην επιστήμη σημαίνει και τη διατύπωση μιας ηθικής πρότασης, τον ορισμό μιας αξίας, που δεν είναι άλλη από την ίδια την αντικειμενική γνώση. Είναι αυτό που ο μεγάλος Γάλλος Φυσιολόγος και Νομπελίστας Ζακ Μονό ονομάζει «ηθική της γνώσης». Στο χώρο άλλωστε των επιστημονικών εφαρμογών και της τεχνολογίας, γνώση και ηθική πρέπει να είναι έμπρακτα και άρρηκτα συνυφασμένες. Τα τελευταία για παράδειγμα επιτεύγματα της Μοριακής Βιολογίας και της Γενετικής καθιστούν με επιτακτικό τρόπο αναγκαίο τον προβληματισμό μας για τη σχέση επιστήμης και ηθικής. Πιστεύω ότι το ζήτημα αυτό θα αποτελέσει ένα από τα κολοσσιαία, πολύπλευρα προβλήματα, που η ανθρωπότητα θα κληθεί να αντιμετωπίσει στο εγγύς μέλλον.

Κάτω από ποιες όμως προϋποθέσεις θα μπορέσει η ανθρωπότητα να επιλύσει τα προβλήματα αυτά; Πώς θα κατορθώσει ο άνθρωπος μαζί με μια προγραμματισμένη επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη να αναπτύξει συγχρόνως ισόρροπα και τον εσωτερικό του κόσμο, να απελευθερωθεί από τη μανιοκαταθλιπτική συνήθεια του καταναλωτισμού και του ψυχοφθόρου ανταγωνισμού, να προστατεύσει το οικοσύστημά του και να προχωρήσει στην πνευματική και ηθική του ανάταση; Φοβάμαι ότι η απάντηση στα ερωτήματα αυτά είναι χιλιοει-

πωμένη· αποτελεί μια καθαρή κοινοτοπία. Διότι όλοι μαζί, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, συχνά αναφερόμαστε, όχι μόνο στη χώρα μας αλλά και διεθνώς, στη σπουδαιότητα και τη συμβολή της Εκπαίδευσης και της Παιδείας γενικότερα στην αντιμετώπιση παρόμοιων προβλημάτων καθώς και στην πρόοδο και ανάπτυξη των λαών, όπως συχνά άλλωστε και διακηρύττουμε ότι η επένδυση στην Παιδεία είναι ό,τι καλύτερο ένα έθνος μπορεί να πράξει, αν θέλει να θεμελιώσει γερά το μέλλον του. Παρ' όλες όμως τις συχνές αυτές αναφορές μας και διακηρύξεις, που ούτως ή άλλως για τους περισσότερους έχουν ένα συνθηματολογικό, αόριστο και νεφελώδες νόημα, τίποτε το ουσιαστικό δε γίνεται για την πραγματική και ποιοτική ανάπτυξη της Παιδείας και της Εκπαίδευσης. Διότι θα πρέπει επίσης να παραδεχθούμε, ότι η Εκπαίδευση και η Παιδεία που παρέχονται διεθνώς, κυρίως στις δύο πρώτες βαθμίδες και όχι μόνο, είναι ανεπαρκής, έχει λανθασμένους προσανατολισμούς, λανθασμένη φιλοσοφία, βρίσκεται σε βαθιά κρίση. Μια κρίση που είναι συγχρόνως και κρίση της κοινωνίας και αντίστροφα. Αν στα γνωρίσματα αυτά προσθέσουμε τον έντονο ατομικισμό και καταναλωτισμό που παγκόσμια προωθούνται, τον τεχνολογικό ανταγωνισμό στην πολεμική βιομηχανία, τη μόλυνση και υποβάθμιση του περιβάλλοντος αλλά και τη χρησιμοθηρική εκπαίδευση, που εμφανώς πλέον αναπτύσσεται και προωθείται εις βάρος της πραγματικής μόρφωσης και της Παιδείας, τότε πλησιάζουμε στο κέντρο της βαθιάς κρίσης των εκπαιδευτικών συστημάτων και των ανθρώπινων κοινωνιών.

Σήμερα, που η περαιτέρω ανάπτυξη της Επιστήμης και της Τεχνικής είναι το δίχως άλλο αναγκαία· που η πνευματική και ψυχική εξέλιξη του ανθρώπου δεν μπόρεσε ωστόσο να συμβαδίσει με τη μέχρι σήμερα επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη· που τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα σε παγκόσμιο, πλανητικό θα έλεγα, επίπεδο τείνουν να εξελιχθούν σε Πανεπιστήμια των μάνατζερ και όχι των δασκάλων· που η οικολογική κρίση έχει προσλάβει επικίνδυνες διαστάσεις, σήμερα θα πρέπει η παρεχόμενη Παιδεία και η Εκπαίδευση να εξασφαλίζουν οπωσδήποτε υψηλού επιπέδου επιστημονική και τεχνική κατάρτιση, αλλά συγχρόνως με την ίδια, αν όχι και με μεγαλύτερη βαρύτητα θα πρέπει να επιδιώκουν τη διάπλαση του χαρακτήρα των νέων ανθρώπων και την ολοκληρωμένη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Θα πρέπει η Παιδεία και η Εκπαίδευση να προαγάγουν τη δημιουργικότητα του ανθρώπου, να τον κάνουν ικανό να αναζητά, να βρίσκει, να προασπίζει και να δημιουργεί αξίες. Θα πρέπει επίσης να του μάθουν να αναζητά το όλο μέσα από το μερικό, την ολότητα μέσα από την εξειδικευμένη γνώση.

Είναι πράγματι ζωτική ανάγκη να διευρύνουμε τις χαραμάδες μέσα απ' τις οποίες παρατηρούμε το ελάχιστο και να αφήνουμε το βλέμμα των ματιών και της ψυχής μας να ατενίσει το μακρινό ορίζοντα. Με γνώση και αυτογνωσία, τεχνογνωσία αλλά και φιλοσοφικό στοχασμό να οικοδομήσουμε το μέλλον.

Είναι οι τεχνολογικές επιστήμες ουμανιστικές;

Βύρων Παπαθανασίου

Είναι οι τεχνολογικές επιστήμες ουμανιστικές; Μπορεί να είναι κάτι τέτοιο οι επιστήμες των οποίων σημαντικό μέρος της έρευνας τους κατευθύνεται προς την ανακάλυψη νέων πιο σύγχρονων, πιο «εξελιγμένων» μαζικών μέσων εξόντωσης του ανθρώπινου γένους; Υπ' αυτό το πρίσμα η απαίτηση σ' ένα τέτοιο ερώτημα είναι ασφαλώς απλή και μάλιστα εμφαντικά αρνητική. Μια τέτοια πορεία δεν μπορεί να συμβιβασθεί με την επικρατούσα χριστιανική ηθική της κοινωνίας μας έστω κι αν στο χώρο επιρροής αυτής της ηθικής διεξάγεται το μεγαλύτερο μέρος τέτοιου είδους έρευνα. Κατά πόσον βέβαια η επικρατούσα σήμερα αλλά και σ' όλη τη διαδρομή της ιστορίας ηθική είναι σύμφωνη με την αγάπη, με τη φροντίδα, με την ανιδιοτελή προσφορά προς τον συνάνθρωπο και το κοινωνικό σύνολο, είναι ένα άλλο ερώτημα του οποίου η απάντηση ασφαλώς δεν είναι μονοσήμαντη και μάλλον δεν είναι θετική.

Αλλά, μιας και το ερώτημα τίθεται εδώ αναφορά με τις τεχνολογικές επιστήμες, θα πρέπει να σκεφθεί κανείς ποιο είναι το αντικείμενο αυτής της δέσμης των επιστημών, ποιος είναι ο αντικειμενικός τους στόχος, ποιούς φραγμούς θέτουν στην έρευνά τους, πως απαντούν οι τεχνολογικές και κατ' επέκταση οι λεγόμενες θετικές επιστήμες, στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της σύγχρονης κοινωνίας.

Θα μπορούσε να θεωρηθεί πως όλη αυτή η δέσμη των επιστημών ασχολείται με τη διερεύνηση, τη μελέτη και τον συνδυασμό των στοιχείων της φύσης προκειμένου να αναπτύξει νέα πεδία εφαρμογών και να αναπτυχθούν νέα στοιχεία έλκοντα βέβαια την καταγωγή από τη φύση, παρουσιαζόμενα όμως σε νέα μορφή και με νέες «πρωτόγνωρες» ιδιότητες. Φυσικά, στόχος όλης αυτής της προσπάθειας είναι η εφαρμογή προς **όφελος** του κοινωνικού συνόλου. Αυτοί οι κλάδοι της επιστήμης δεν έχουν ως σημείο αναφοράς το ιστορικό παρελθόν αλλά αναφέρονται σχεδόν πάντοτε στο μέλλον. Το αντικείμενο της έρευνας τους δεν υπήρξε, έστω στη λεπτομέρειά του, ποτέ στο παρελθόν, επομένως δεν έχουν συγκεκριμένη παρελθούσα εποχή στην οποία αναφέρονται. Τουναντίον δημιουργούν καινοφανείς τομές και γίνονται αιτία της αλλαγής του τρόπου διαβίωσης, των κοινωνικών σχέσεων, τρόπου σκέψης, ακόμη και των καθημερινών ηθών και εθίμων. Δεν είναι «παραδοσιακές» επιστήμες γιατί κανένας ερευνητής δεν ασχολείται σε βάθος, ίσως κακώς, με τις κοινωνικές δομές και

τις αναταραχές που δημιούργησαν σ' αυτές οι τεχνολογικές εξελίξεις του παρελθόντος.

Η διαπίστωση π.χ. ότι μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα το κύριο μέσον επικοινωνίας ήταν ο ίππος (για ένα διάστημα παράλληλα με την ατμομηχανή), η χρήση του οποίου κατ' αρχάς μειώθηκε με την εμφάνιση του αυτοκινήτου για να εξαφανιστεί σχεδόν τελείως στο δεύτερο μισό αυτού του αιώνα, είναι μια διαπίστωση, η οποία οδηγεί την έρευνα προς την κατεύθυνση των τελειότερων πιο γρήγορων, πιο ασφαλών, πιο οικονομικών, πιο άνετων αυτοκινήτων, χωρίς μερικές φορές να αποφεύγει την υπερβολή των περιττών ανέσεων. Ο ερευνητής αφήνει τη φαντασία του να περιπλανηθεί σε τελείως νέα πεδία με χρησιμοποίηση άλλων δυνατοτήτων και άλλων πηγών ενέργειας (π.χ. ηλεκτρικό αυτοκίνητο) για επίτευξη νέων στόχων και ανάπτυξη νέων τεχνικών, π.χ στην οδοποιία που θα συμβάλλουν στην αύξηση της ταχύτερης επικοινωνίας με νέους όρους ασφάλειας όπου η κατασκευή των νέων δρόμων επιβάλει νέα έρευνα στο θέμα των υλικών της κατασκευής, της ανακύκλωσης των υλικών και της φιλικής προς το περιβάλλον συμπεριφοράς του όλου συστήματος υλικά-κατασκευή-ταχύτητα-ρύπανση κ.λ.π.

Υπάρχουν όρια σ' αυτή την αχαλίνωτη «φαντασία» του ερευνητή; Όταν η φαντασία παραμένει «ρεαλιστική», δηλ. όταν χρησιμοποιείται η παρούσα στάθμη της επιστήμης για να γίνουν νέοι επαναστατικοί συνδυασμοί υλικών, μορφών ενέργειας και λοιπών μέσων υπό την προϋπόθεση της φυσικής συμβατότητας και της μαθηματικής λογικής, τότε μάλλον δεν πρέπει να υπάρχουν όρια της τεχνολογικής επιστημονικής έρευνας η οποία με αυτές τις προϋποθέσεις είναι «ρεαλιστική» άρα αποδεκτή και κατά συνέπεια σημειώνεται βαθμιαία εξέλιξη στον αντίστοιχο τομέα. Αλλιώς γίνεται λόγος για επιστημονική φαντασία, η οποία βέβαια δεν έχει καμία σχέση ούτε με τη σημερινή πραγματικότητα ούτε και με εφαρμογή της στο άμεσο μέλλον. Είναι απλά ένα παραμύθι ευφάνταστων συγγραφέων και οι κάποιες εξαιρέσεις στη μεταγενέστερη πραγματοποίηση αυτών των φαντασιώσεων (π.χ. Ιούλιος Βερν: Ο γύρος του Κόσμου σε 80 ημέρες, ή 2000 λεύγες υπό τη θάλασσα) δεν είναι ικανές να ανατρέψουν την άποψη ότι τα μυθιστορήματα επιστημονικής φαντασίας δεν είναι τίποτε άλλο από μυθιστορήματα. Οι από πολλούς επιστήμονες αναφερόμενες τεχνολογικές επαναστάσεις, αναφέρονται στην ανακάλυψη νέων τρόπων εκμεταλλεύσεως φυσικών πόρων και φυσικών δυνατοτήτων π.χ. εκμετάλλευση του μετάλλου, χρήση των ανταλλακτικών, του ατμού, του ηλεκτρισμού, της ηλεκτρονικής, και δεν αποτελούν υπέρβαση των φυσικών νόμων του περιβάλλοντός μας. Η ανακάλυψη και εκμετάλλευση π.χ. νέων πηγών ενέργειας δεν αποτελεί υπέρβαση των φυσικών νόμων, αλλά μια διεύρυνση της ανθρώπινης γνώσης μέσα στο πλαίσιο της δημιουργίας, η οποία όμως δημιουργία αποτελεί το άπειρο της γνώσης του πεπερασμένου ανθρώπινου νου. Η έμφυτη όμως περιέργεια του ανθρώπου να

γνωρίσει ακόμη πιο βαθιά και πλατιά τον κόσμο του είναι κάτι που τον οδηγεί σε νέα πεδία έρευνας και εφαρμογών.

Προς τι όμως αυτή η προσπάθεια διεύρυνσης της γνώσης και κατάκτησης όσο το δυνατόν μεγαλύτερου μέρους της άπειρης δημιουργίας; Η απάντηση είναι μάλλον μονοσήμαντη. Είναι δηλαδή η προσπάθεια εκμετάλλευσης όλων των δυνατοτήτων προς όφελος του ανθρώπου και κατ' επέκταση του κοινωνικού συνόλου. Το πρόβλημα επομένως μετατίθεται όχι στο αν υπάρχουν όρια στην έρευνα αλλά αν υπάρχουν ηθικοί αυτοπεριοριστικοί κανόνες σ' αυτήν.

Είναι γεγονός ότι μερικές φορές αντιμετωπίζεται και η άποψη ότι η έρευνα είναι καθαρά εξωστρεφής, δηλαδή, ενδιαφέρεται μεν για την κατάκτηση νέας γνώσης δεν δίνει όμως πολλή σημασία για τη χρήση της νέας γνώσης, αφήνοντας το κεφάλαιο αυτό στους άλλους π.χ. στους φιλοσόφους, στους πολιτικούς, σ' αυτούς που υπηρετούν τις λεγόμενες «ανθρωπιστικές επιστήμες» ενώ ο θετικός επιστήμων έκανε, υποτίθεται, το καθήκον του με την προσφορά των νέων κατακτήσεων του πνεύματος. Στο σημείο αυτό ευρίσκει την πλήρη εφαρμογή του το θεώρημα του ορίου. Πλησιάζει δηλαδή ο άνθρωπος όλο και περισσότερο στην κατάκτηση μέρους της δημιουργίας χωρίς **ποτέ** να φθάνει στα όρια της. Το πρόβλημα επομένως μετατίθεται στην ουμανιστική χρήση και εφαρμογή της τεχνολογίας. Η θερμική, ηλεκτρική, ατομική και λοιπές μορφές ενέργειας δεν είναι από τη φύση τους κακές. Τουναντίον αποτελούν δώρο Θεού αρκεί να χρησιμοποιούνται για τη διευκόλυνση των συνθηκών της σύγχρονης ζωής και όχι για την καταστροφή των αντιπάλων των «κακών» όπως συνηθίζουν να τους ονομάζουν «οι καλοί», χαρακτηρισμοί οι οποίοι αντιστρέφονται αν αλλάξει ο παρατηρητής οπτική γωνία και περάσει στο αντίπαλο στρατόπεδο.

Τότε όμως ανοίγει ένα άλλο τεράστιο κεφάλαιο. Πότε είναι θεμιτή η κακομεταχείριση των τεχνολογικών επιτευγμάτων όταν κατά κανόνα οι αντίπαλοι χρήστες επικαλούνται τα ίδια «ιδανικά» της ελευθερίας, ανεξαρτησίας, εθνικής υπερηφάνειας, υπεράσπισης εδαφικού χώρου κ.λ.π. τα οποία βεβαίως αποκτούν ουσία όταν υπάρχει ανελευθερία, κοινωνική καταπίεση, εχθρική επιβουλή κ.λ.π. αλλά γιατί τάχα να υπάρχουν αυτά τα κακά; Η έρευνα των λεγόμενων θετικών επιστημών (Φυσική, Χημεία, Ιατρική, Γεωπονία, Τεχνικές Επιστήμες κ.λ.π.) δίδουν αρκετή απάντηση στην καταπολέμηση της φτώχειας, στην αντιμετώπιση των δυσκολιών της ζωής, στην, έστω περίπου, ισοκατανομή του πλούτου και της εκλογικευμένης εκμετάλλευσης των πλουτοπαραγωγικών πηγών, και επίσης στην αντιμετώπιση των ανθρωπίνων σχέσεων και στην αυτογνωσία. Συμβάλλουν δηλ. σημαντικά στην απελευθέρωση του ανθρώπου μιας και του δίνουν τη δυνατότητα να ικανοποιήσει τις ανάγκες του, να έλθει σε επαφή με άλλους ανθρώπους, άλλες κοινωνίες, άλλους πολιτισμούς. Του εξασφαλίζουν περισσότερο ελεύθερο χρόνο για να μπορέσει να στραφεί προς άλλα πνευματικά ενδιαφέροντα και να βελτιώσει την καλλιέργειά του. Όταν αναλογιστεί

κανείς ποιές ήταν οι χρονικές ανάγκες για τη «λάτρα του σπιτιού» τα παλαιά χρόνια και συγκρίνει την κατάσταση αυτή με το σημερινό «ηλεκτρικό σπίτι», τότε έχει μια απάντηση στο ερώτημα της μεγαλύτερης και ασφαλώς επιθυμητής, ενασχόλησης αυτού του μέρους του πληθυσμού με περισσότερα τα πνευματικά και κοινωνικά ενδιαφέροντα.

Οι τεχνολογικές επιστήμες, επομένως, μπορούν να είναι ουμανιστικές αρκεί οι χρήστες δηλ. οι άνθρωποι, να εξοπλιστούν μ' εκείνη την πνευματική θωράκιση που τους κάνει να γνωρίζουν, να αξιοποιήσουν και να εφαρμόσουν εκείνους τους κανόνες χρήσης τους που συμβάλλουν στην απελευθέρωσή του και όχι στην αλληλοεξόντωσή του. Γιατί πράγματι τα ίδια μέσα μπορούν να γίνουν πηγή χαράς και ελευθερίας ή πηγή πόνου και συμφοράς. Η επιλογή εξαρτάται από την «πνευματικότητα» και την ηθική θωράκιση της κρίσης μας.

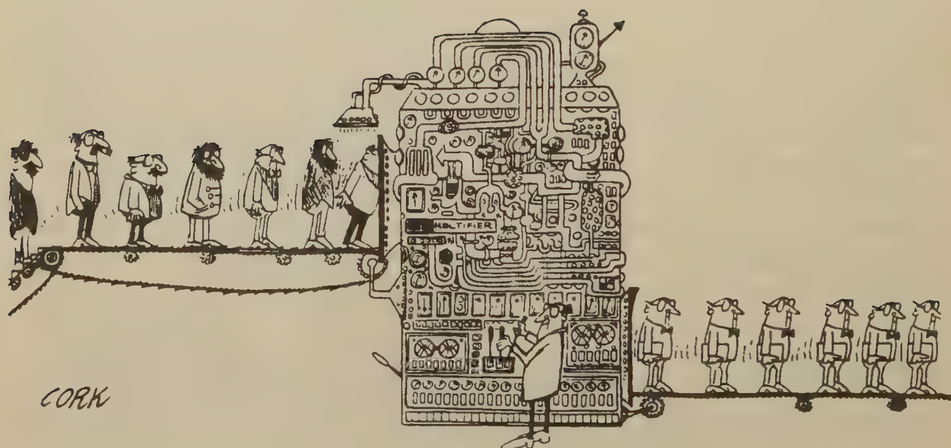

ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΝΗΜΗΣ
ΒΑΣΙΛΗ ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ

Χρέος τιμής

Οι χαρισματικοί άνθρωποι κερδίζουν το θαυμασμό και την αγάπη όσων τους γνώρισαν από κοντά. Κι αυτό όχι μόνο όσο ζουν, αλλά και μετά το θάνατό τους. Κυρίως τότε η κάποια χρονική απόσταση επιτρέπει την εκτίμηση του έργου τους και την οριστική τοποθέτησή τους στη μνήμη και την καρδιά των επιζώντων.

Σε έναν τέτοιο χαρισματικό άνθρωπο και επιστήμονα είναι αφιερωμένο αυτό το τεύχος του περιοδικού μας, στον *Βασίλη Στογιάννο*, που από τα 46 χρόνια της ζωής του (1939-1985) τα περισσότερα ήταν χρόνια μεστής επιστημονικής, κοινωνικής και εκκλησιαστικής προσφοράς. Ο αλησμόνητος καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης υπήρξε ένα από τα ιδρυτικά μέλη του «Θεολογικού Συνδέσμου» και οραματίσθηκε μαζί με άλλους τη δημιουργία ενός περιοδικού με ελεύθερη φωνή και σύγχρονο λόγο. Τώρα που το «Καθ' Οδόν» βρίσκεται στον πέμπτο χρόνο ζωής του τιμά έναν εμπνευστή του, δημοσιεύοντας τις ομιλίες που εκφωνήθηκαν στις 11 Μαρτίου αυτού του έτους στην αίθουσα τελετών της Φιλοσοφικής Σχολής, στην εκδήλωση ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΝΗΜΗΣ ΒΑΣΙΛΗ ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ, που οργάνωσε ο Τομέας Βιβλικής Γραμματείας και θρησκειολογίας και αγκάλιασε ολόκληρο το Τμήμα Θεολογίας. Η εκδήλωση άρχισε με εισαγωγική παρουσίαση από τον καθηγητή Ιωάννη Γαλάνη, Διευθυντή του Τομέα Βιβλικής Γραμματείας και Θρησκειολογίας. Ακολούθησαν οι ομιλίες που δημοσιεύονται και η τελετή έκλεισε με την Πανεπιστημιακή Βυζαντινή χορωδία που έψαλε ύμνους από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη (Ψαλμ. 140: «Κύριε εκέκραξα», Β΄ Κορ. 13,11: «αδελφοί, χαίρετε...», Απ. 15, 3-4: «Μεγάλα και θαυμαστά τα έργα σου Κύριε») σε μελοποίηση και υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Αντώνιου Αλυγιζάκη. Η ανταπόκριση στην εκδήλωση αυτή όχι μόνο των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας αλλά και της κοινωνίας της Θεσσαλονίκης μαρτυρεί για την απήχηση του έργου του Βασίλη Στογιάννου μέσα και έξω από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.

Ας σημειωθεί ότι δεν είναι η πρώτη φορά που τιμάται ο πρόωρα εκλιπών Βασίλης Στογιάννος. Το Τμήμα Θεολογίας λίγους μήνες μετά το θάνατό του, σε συνεργασία με το «Θεολογικό Σύνδεσμο», διοργάνωσε εκδήλωση στην Αίθουσα τελετών του Α.Π.Θ. και οι ομιλίες δημοσιεύθηκαν στο τεύχος «*Τιμή και Μνήμη Βασίλη Στογιάννου*» (Θεσσαλονίκη, 1986). Επίσης, ένας ογκώδης τόμος της Επετηρίδας της Θεολογικής Σχολής με τον τίτλο «*Διακονία. Αφιέρωμα στη μνήμη Βασιλείου Στογιάννου*» (Θεσσαλονίκη, 1988) συγκέντρωσε τις εργασίες Ελλήνων και ξένων επιστημόνων από την περιοχή της Θεολογίας και άλλων επιστημών. Ένα τεύχος του *Δελτίου Βιβλικών Μελετών* (Ιούλιος-Δεκ. 1985) με

εργασίες Ελλήνων επιστημόνων αφιερώθηκε εξ ολοκλήρου σε μια πρώτη εκτίμηση του προσώπου και του έργου του βιβλικού θεολόγου Βασίλη Στογιάννου.

Αλλά και η κοινωνία της Θεσσαλονίκης, στην οποία ο Βασίλης Στογιάννου ήταν γνωστός με τις ομιλίες του, τα κηρύγματα, τις συζητήσεις με τη νεολαία, τον τίμησε. Η Χ.Α.Ν.Θ. και η Χ.Ε.Ν.Θ. με κοινή απόφασή τους και η Χ.Ε.Ε.Θ. (= Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων Θεσσαλονίκης) αφιέρωσαν ειδικές εκδηλώσεις στη μνήμη του. Η Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης την Κυριακή της Ορθοδοξίας του έτους 1987 σε ειδική Ημερίδα της τίμησε τον Βασίλη Στογιάννο μαζί με δύο άλλους αείμνηστους ακαδημαϊκούς δασκάλους, το Νίκο Νησιώτη και τον Βασίλη Τατάκη.

Δεν είναι εύκολο να πει κανείς αν ο Βασίλης Στογιάννος είναι πάνω από όλα ο πετυχημένος ερμηνευτής της Αγίας Γραφής σ' ένα απαιτητικό ακροατήριο, κυρίως νέων της εποχής μας, ή ο βαθύς θεολόγος γενικότερα, ή ο κοινωνικά στρατευμένος άνθρωπος του πνεύματος, ή ο ιεροκήρυκας και δάσκαλος. Όλες αυτές οι δραστηριότητες συνθέτουν την πολύπλευρη και πολυτάλαντη προσωπικότητά του.

Η εκδοτική επιτροπή του «Καθ' Οδόν» αισθάνεται ότι επιτελεί ελάχιστο χρέος τιμής έναντι της μεγάλης προσφοράς του Βασίλη Στογιάννου δημοσιεύοντας τις ομιλίες αυτές που έγιναν 10 και πλέον χρόνια μετά το θάνατό του.

Η Εκδοτική Επιτροπή

Μνήμη Βασίλη Στογιάννου*

Νικόλαος Ματσούκας

Αγαπητοί φίλοι της αποψινής εκλεκτής σύναξης,

Έχω την αίσθηση, αυτές τις στιγμές, ότι τελεσιουργείται ένα μυστήριο. Η μνήμη του φίλου Βασίλη Στογιάννου μάς συνάζει σ' ένα σώμα επικοινωνίας. Η ατμόσφαιρα αυτή, πλουτισμένη με μια αύρα γλυκασμού και χαρμολύπης, ανακαλεί στη μνήμη μου εκείνους τους μελοποιημένους από το Μάνο Χατζηδάκι στίχους του Νίκου Γκάτσου:

— Ουρανέ
όχι δεν θα πω το ναι
ουρανέ
φίλε μακρινέ.

— Πώς να δεχτώ
άλλης αγκαλιάς τη στοργή
πώς να δεχτώ
μάνα μου είναι η γη.

Αυτό το απαράμιλλης ομορφιάς τραγουδάκι πάντοτε μου θυμίζει τα γνωστά για το ποιητικό και μουσικό κάλλος ιδιόμελα του Ιωάννη Δαμασκηνού.

Και στις δυο περιπτώσεις: φίλος ουρανός – μάνα γη σε μια σπαραχτική και συνάμα τρυφερή σχέση. Αυτό δεν είναι το προπατορικό αμάρτημα; Η διάσπαση, το σκίσιμο φίλου ουρανού και μάνας γης. Εξού και το γλυκόπικρο παράπονο του χωρισμού.

Ποιος ενώνει τα διεστώτα; Στην προκειμένη περίπτωση μόνο μια όψη του δράματος μάς αφορά. Η μνήμη είναι αυτή που ενώνει σ' ένα σώμα φίλο ουρανό και μάνα γη. Ο φίλος Στογιάννος με τη μνήμη μάς βάζει σ' ένα σώμα ενότητας, αδελφότητας και αγάπης.

Εμείς, τα μικρά και άπειρα όντα της στιγμής, μετράμε και λέμε πως πέρασαν δέκα χρόνια από τότε που μας άφησε ο Βασίλης Στογιάννος. Όμως ο Στογιάννος πια δεν υπόκειται σ' αυτή την αρίθμηση. Είναι παρών μέσω της μνήμης ως φίλος ουρανός.

Ναι, η μνήμη είναι ένα κομμάτι, θα λέγαμε, ένα μέλος, μια πρώτη αίσθηση της αιωνιότητας· είναι αυτή που εξαφανίζει την επώδυνη δύναμη της λήθης.

* Προσφώνηση του κοσμήτορα της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.

Τιμάμε, με την παρούσα σύναξη, το φίλο μας Στογιάννο, και συνάμα ο ίδιος ξυπνάει μέσα μας την ομορφιά της αιώνιας απεραντοσύνης.

Είμαστε ευγνώμονες για ό,τι μας έδωσε η φιλία και το έργο του Βασίλη Στογιάννου επί γης· και για ό,τι μας χαρίζει η μνήμη του.

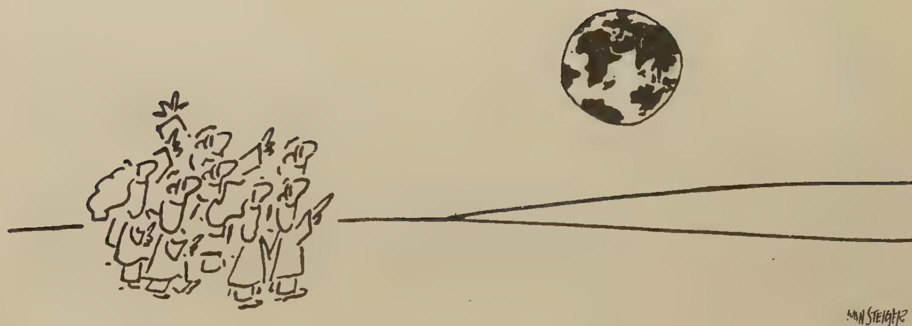

«Καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν
κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν,
ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ» (Β Πε 3, 13)

Ο Βασίλης Στογιάννος και η κοινωνική Ερμηνευτική

Ιωάννης Σ. Πέτρου

Δεν είναι συνηθισμένο φαινόμενο, ιδιαίτερα στο χώρο της Ορθόδοξης θεολογίας, να χρησιμοποιούνται με συνέπεια οι αρχές της λεγόμενης κοινωνικής ερμηνευτικής, τόσο για την ερμηνεία της Βίβλου, όσο και των πατερικών κειμένων. Θα μπορούσε μάλιστα να λεχθεί ότι μάλλον προκαλεί αντιδράσεις, παρά γίνεται δεκτή. Ο Βασίλης Στογιάννος, όντας ρηξικέλευθος ερμηνευτής και χαρισματικός θεολόγος, υπήρξε πρωτοπόρος στη χρησιμοποίηση της ερμηνευτικής αυτής κατεύθυνσης στο χώρο της Ορθόδοξης θεολογίας.

Τι εννοούμε όμως με τον όρο κοινωνική ερμηνευτική; Κάθε κείμενο γράφεται σε μια συγκεκριμένη εποχή και καταρχήν απευθύνεται σε αυτήν. Ο συντάκτης του κειμένου έχει φυσικά κάποιο συγκεκριμένο σκοπό κατά τη συγγραφή του. Ταυτόχρονα απευθύνεται σε ανθρώπους που ζουν, σκέφτονται και ενεργούν μέσα σε συγκεκριμένο πολιτιστικό πλαίσιο. Αυτό σημαίνει ότι ο μεταγενέστερος ερμηνευτής δεν μπορεί να κατανοήσει σωστά τη λειτουργία του κειμένου αν δεν γνωρίζει και δεν λάβει υπόψη του τα δεδομένα της πολιτιστικής πραγματικότητας μέσα στην οποία έχει αυτό γραφεί. Ο συντάκτης μπορεί να χρησιμοποιεί απλώς τα δεδομένα αυτά, μπορεί όμως και να προσαρμόζεται σε αυτά. Αυτό έχει ιδιαίτερες συνέπειες στον τρόπο με τον οποίο εκφράζεται, πράγματα που δεν μπορεί να παραγνωρισθεί, εφόσον αυτός που επιχειρεί την ερμηνεία του είναι υποχρεωμένος κατά πρώτιστο λόγο να το κατανοήσει.

Οπωσδήποτε είναι απλουστευτική η αντίληψη που θεωρεί το κείμενο στο σύνολό του ως δημιούργημα συγκεκριμένης εποχής. Κάτι τέτοιο θα στερούσε από το συγγραφέα τη δυνατότητα ελεύθερης έκφρασης και δημιουργίας. Γι' αυτό, όσο είναι αληθές ότι ο συγγραφέας απομακρύνεται από την εποχή του, άλλο τόσο είναι αληθές ότι προσαρμόζεται σε αυτήν και τις δυνατότητές της. Ακόμα, οι θέσεις και αναλύσεις του μπορούν να στοχεύουν στο να δικαιώσουν την επικρατούσα κατανόηση της πραγματικότητας, μπορεί όμως και να θέλουν να την υπερβούν. Αυτά είναι καίρια ερωτήματα για την ερμηνεία ενός κειμένου. Επιπρόσθετα, δεν είναι δυνατό να κατανοηθεί ένα κείμενο του παρελθόντος και να κριθεί με βάση τις δυνατότητες που διαθέτουμε σήμερα, ούτε αρκεί η απλή φιλολογική ανάγνωσή του. Είναι απαραίτητο να ενταχθεί στην εποχή του και έτσι να κατανοηθεί.

Η ένταξη όμως αυτή απαιτεί και την ανάλογη γνώση της πραγματικότητας μέσα στην οποία δημιουργήθηκε το κείμενο. Έτσι, απαιτείται η γνώση της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας, που πρέπει να είναι σφαιρική και να στηρίζεται στην ανάλυση της κοινωνικής, πολιτικής, πολιτιστικής και οικο-

νομικής κατάστασης, αλλά και της πολιτικής ιδεολογίας. Με τον τρόπο αυτό είναι δυνατό να κατανοηθεί το κείμενο και να εντοπισθεί η δυναμική του. Μεταφέροντάς το στο σήμερα, ο ερμηνευτής θα επιδιώξει να βρει τα κατάλληλα μέσα για να το εκφράσει, αλλά και να αποφύγει την αναπαραγωγή της τότε πραγματικότητας. Η κατανόηση λοιπόν προϋποθέτει μια πολύπλευρη έρευνα, που εμποδίζει την εξαγωγή λανθασμένων συμπερασμάτων και επικίνδυνων απολυτοποιήσεων.

Ο Βασίλης Στογιάννος, επειδή ήταν δημιουργικός θεολόγος και δεν περιορίζονταν στο πλαίσιο μιας τεχνοκρατικής θεολογικής μεθοδολογίας, ούτε φοβόταν να αναζητήσει στη Βίβλο διαστάσεις και ερωτήματα που απασχολούν τον άνθρωπο στη ζωή και τις σχέσεις του, χρησιμοποίησε δημιουργικά και με συνέπεια τη μέθοδο που σύντομα περιγράψαμε προηγουμένως. Άριστο δείγμα αποτελεί η θαυμάσια πανηγυρική ομιλία που εκφώνησε στις 30 Ιανουαρίου 1985 κατά την εορτή των Τριών Ιεραρχών, το κύκνειο άσμα του, με θέμα «Αποκάλυψη και Πολιτική». Κατανοώντας την Αποκάλυψη του Ιωάννη μέσα στην πολιτιστική πραγματικότητά της, έδειξε ότι είναι ένα κείμενο, που χρησιμοποιώντας προφητική και συμβολική γλώσσα απομυθοποιεί την πολιτική εξουσία και μέσα από την κριτική και εσχατολογική προοπτική της απελευθερώνει τον άνθρωπο.

Αξίζει να αναφέρουμε όσα χαρακτηριστικά λέγει στο τέλος της ομιλίας του δίνοντας στη θεολογία μια ουσιαστική λειτουργία. Μέσα από την απελευθερωτική αυτή προοπτική ο λόγος της χριστιανικής θεολογίας, παρατηρεί, «επισημαίνει την ειδωλοποίηση και την αποθέωση της εξουσίας των λίγων και την πνευματική υποδούλωση των πολλών, τη μεταβολή των θεσμών που πρέπει να λειτουργούν για χάρη του ανθρώπου σε δεσμά που αποπροσανατολίζουν πνευματικά, εξαχρειώνουν ηθικά και εκμηδενίζουν πρακτικά την ανθρώπινη υπόσταση. Εδώ η Θεολογία επιτελεί την κάθαρση με την κριτική της, γίνεται λόγος λυτρωτικός, γιατί διατηρεί την αλήθεια, την αρετή, την ανθρωπιά ως έσχατο κριτήριο για την πολιτική θεωρία και πράξη.

Αυτό φυσικά δε σημαίνει μεταβολή της θεολογίας σε πολιτική, ... αλλά συνέπεια της θεολογίας, λειτούργημα που απορρέει από τη δυνατότητά της να βλέπει καθαρά τα διαδραματιζόμενα στην επίγεια σκηνή.

Κι αυτό το μπορεί, γιατί βλέπει τα έσχατα, το τέλος –με τη διπλή έννοια του στόχου και του τέρματος– της ιστορίας: τον καινούριο κόσμο που έχει ετοιμάσει ο Θεός για τον άνθρωπο. Αυτή η ελπίδα, το όραμα του νέου κόσμου, δίνει το μέτρο και το κριτήριο για την αποτίμηση του παρόντος, καθώς και τη δύναμη για καρτερία στον αγώνα του πιστού για την αλλαγή του εαυτού του και του κόσμου».

Όσα λέγει ο Βασίλης Στογιάννος δεν αποτελούν μόνο ανάδειξη μιας βασικής διάστασης του βιβλίου της Αποκάλυψης, αλλά δείχνουν και το δρόμο που πρέπει να ακολουθεί η Ορθόδοξη θεολογία αν θέλει να είναι προφητική, κάτι που φαίνεται να λησμονεί στην εποχή μας.

Η συμβολή του Βασίλη Στογιάννου στη βιβλική έρευνα της μεταπολεμικής Ελλάδας

Ιωάννης Καραβιδόπουλος

Πέρασαν δέκα και πλέον χρόνια από τότε που ο εκλεκτός συνάδελφος Βασίλης Στογιάννος έφυγε από κοντά μας, δέκα και πλέον χρόνια απουσίας αλλά συνάμα και ζωντανής παρουσίας του στη μνήμη μας και στην καρδιά μας. Η κάποια χρονική απόσταση που μας χωρίζει σήμερα από το επιστημονικό έργο του μας επιτρέπει να κάνουμε μια πρώτη νηφάλια αξιολόγηση που ουσιαστικά δεν απέχει από τις πρώτες εκτιμήσεις που έγιναν από συναδέλφους ευθύς μετά το θάνατό του (βλ. *Τιμή και μνήμη Βασίλη Στογιάννου*, έκδ. Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ., 1986). Έτσι, φανερώνεται ότι οι θετικές εκείνες εκτιμήσεις δεν υπήρξαν συναισθηματικές μεγεθύνσεις, οφειλόμενες στον πόνο του αποχωρισμού αλλά μάλλον κάποιες πρώτες δειλές προσεγγίσεις που άγγισαν όμως το κεντρικό νόημα της προσφοράς του.

Ο Βασίλης Στογιάννος άφησε στα 46 χρόνια της ζωής του –20 από τα οποία ήταν χρόνια δημιουργικής επιστημονικής προσφοράς– ένα αξιόλογο επιστημονικό έργο, καθοδηγητικό για τους νεότερους βιβλικούς θεολόγους και τους θεολόγους γενικότερα. Τα ελάχιστα χρόνια (10 περίπου) που διετέλεσε υφηγητής και καθηγητής στη Θεολογική Σχολή του Α.Π.Θ. (1976-1985) δεν συμπίπτουν με τα χρόνια επιστημονικής προσφοράς του. Τα τελευταία αυτά είναι πολύ περισσότερα, εφόσον εκτείνονται από τη δημοσίευση του πρώτου έργου του το 1967 και τελειώνουν με τα έργα του οριακού για τη ζωή του έτους 1985. Και ουσιαστικά όμως δεν συμπίπτουν τα χρόνια προσφοράς ούτε ταυτίζονται με τη διάρκεια της υφηγεσίας και καθηγεσίας του, γιατί τα έργα του δεν αντλούν από τον τίτλο του καθηγητή την αξία τους, αλλά προσδίδουν την αρμόζουσα αξία στον τίτλο. Άλλωστε, κατά το λατινικό λόγιο, «Tempora non numerantur sed ponderantur» (= τα χρόνια δεν μετριούνται, αλλά ζυγίζονται). Και κατά το ζύγισμά τους βαραίνουν σημαντικά στη θεολογική σκέψη και ιδίως στη βιβλική επιστήμη της μεταπολεμικής Ελλάδας.

*

Ο Βασίλης Στογιάννος (1939-1985) μαθήτευσε τόσο στην πλούσια ερμηνευτική Παράδοση της Ορθοδοξίας με την προσωπική μελέτη αλλά και τη μαχητική

του στράτευση στο έργο της Εκκλησίας, όσο και στη σύγχρονη επιστημονική βιβλική έρευνα. Τα χρόνια των σπουδών του στη Θεσσαλονίκη (1957-1961), στην Τυβίγγη (1963-1966) και Βόννη (1972-1973) της Γερμανίας κοντά στους καθηγητές Σ. Αγουρίδη, E. Käsemann, O. Michel, E. Lang και Ph. Vielhauer του έδωσαν την απαραίτητη φιλολογική και θεολογική υποδομή, για να οικοδομήσει με σύστημα και τάξη, χωρίς προχειρότητες και επιπολαιότητες ένα καθόλου ευκαταφρόνητο έργο. Τη φιλοσοφική του παιδεία θα συμπληρώσει κατόπιν στη Φιλοσοφική Σχολή του Α.Π.Θ., παίρνοντας το πτυχίο του Φιλοσοφικού Τμήματος (1974).

Το έργο του περιλαμβάνει εκτεταμένες μονογραφίες, μικρά άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά (ελληνικά και ξενόγλωσσα), μεταφράσεις ξένων αξιόλογων θεολογικών έργων, βιβλιοκρισίες και εκλαϊκευτικά άρθρα σε σωρεία περιοδικών.

Καιρός όμως να δούμε το επιστημονικό κλίμα της μεταπολεμικής Ελλάδας, μέσα στο οποίο εμφανίζεται η συγγραφική παραγωγή και η λοιπή δραστηριότητα του Βασίλη Στογιάννου.

1

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος συμπίπτει με την έκρηξη μιας θυελλώδους θεολογικής θεωρίας που προκάλεσε ζωηρές συζητήσεις και αντιδράσεις επί τέσσερις και πλέον δεκαετίες στη Δύση: το 1941 ο γερμανός ερμηνευτής της Καινής Διαθήκης και πάστορας των φοιτητών στο Πανεπιστήμιο του Marburg, ο γνωστός Rudolf Bultmann, δημοσίευσε την εκρηκτική μελέτη του *Neues Testament und Mythologie* (που ανατυπώθηκε αργότερα στη σειρά *Kerygma und Mythos*, του H. W. Bartsch, Hamburg 1948) και στη συνέχεια πολλές άλλες μελέτες στις οποίες προτείνει την «απομύθευση» της Καινής Διαθήκης σε συνδυασμό με την «υπαρξιακή ερμηνεία» της. Οι θεολογικοί κονδυλοφόροι τέθηκαν αμέσως σε συναγερμό, είτε για τη θερμή υποστήριξη του προγράμματος της «απομύθευσης» είτε για την μετά πάθους καταπολέμησή της.

Στον τόπο μας έφθασε ο απόηχος της κλαγγής των μαχητικών θεολογικών συγκρούσεων (α) με κάποια καθυστέρηση, (β) με ακρωτηριασμένη τη θεωρία και συρρικνωμένη μόνο στην απομύθευση, χωρίς δηλ. την υπαρξιακή ερμηνεία και (γ) με την παρανόηση σε πολλούς κύκλους της εννοίας του «μύθου» ως παραμυθιού. Πολλοί Έλληνες θεολόγοι έμειναν ασυγκίνητοι και αδιάφοροι μπροστά στο διεθνή θόρυβο, κλείνοντας ερμητικά τα αυτιά τους για να μην ακούν καν τη λέξη «μύθος», ενώ άλλοι αντιμετώπισαν τη νέα θεωρία με θεολογικά επιχειρήματα αντλημένα από την Ορθόδοξη Παράδοση. Στους τελευταίους αυτούς ανήκει και ο Βασίλης Στογιάννος, ο οποίος στην εμπεριστατω-

μένη εισαγωγή του βιβλίου του *Η Ανάστασις των νεκρών. Εισαγωγικά προβλήματα και Ερμηνεία του Α΄ Κορ. 15* (Θεσσαλονίκη, 1977), αντιμετωπίζει με ρωμαλέο τρόπο την ανθρωποκεντρική στην ουσία της θεωρία του Bultmann, στην οποία βλέπει την «ανεπίτρεπτη κολόβωσιν της χριστιανικής διδασκαλίας», εφόσον χάρη της ανθρωπολογίας θυσιάζεται η θεολογία και η χριστολογία. ΄Αλλωστε, με το «δοκητισμό» του γερμανού θεολόγου παραλληλίζει την ανάλογη χρήση της Γραφής που έκαναν οι Γνωστικοί αιρετικοί των πρώτων αιώνων, οι οποίοι υπέτασσαν το Ευαγγέλιο στη δεδομένη εκ των προτέρων αντίληψή τους για τον άνθρωπο, μόνο που αυτοί χρησιμοποιούσαν διαφορετική γλώσσα. «Διά τον ορθόδοξον θεολόγον, γράφει, δεν υπάρχει πρόβλημα, διότι η αποφατική θεολογία των πατέρων έχει ήδη από αιώνων επιλύσει το πρόβλημα διά της διακρίσεως ουσίας και ενεργειών του Θεού και διά του τονισμού του ακαταλήπτου της ουσίας του Θεού, ώστε να μην υπάρχει περίπτωσις συγχύσεως της εκφράσεως προς το εκφραζόμενον. Εις την απουσίαν δε της αποφατικής θεολογίας οφείλεται κατά μέγα μέρος και η εμπλοκή της δυτικής θεολογίας εις το όλον πρόβλημα» (σελ. 44). «Αμφιβάλλομεν, σημειώνει εξάλλου, κατά πόσον είναι δυνατή η χρησιμοποίησις της υπαρξιακής φιλοσοφίας υπό της θεολογίας πέραν ωρισμένων ορίων, διότι δεν φαίνεται να υπάρχη εν αυτή η δυνατότης μεταγλωττίσεως ολοκλήρου του Ευαγγελίου κατά τρόπον συνεπή και ανταποκρινόμενον ου μόνον προς τας ανάγκας της ανθρωπολογίας, αλλά και της συνδέσεως της περί ανθρώπου διδασκαλίας προς την θεολογίαν και την χριστολογίαν άνευ καταργήσεως της ιστορικής θεμελιώσεως του χριστιανισμού εις τας εν χρόνω ενεργείας του Θεού προς σωτηρίαν του ανθρώπου » (σελ. 45).

2

Με τα τελευταία αυτά περνάμε σ' ένα δεύτερο σημείο που χαρακτηρίζει τις Βιβλικές σπουδές στη μεταπολεμική Ελλάδα: την αναβάπτισή τους στην πατερική ερμηνεία, τη «νεοπατερική» κατεύθυνση της θεολογίας γενικότερα που επισήμανε και δρομολόγησε ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ και για την οποία πολλά λέγονται και γράφονται, αλλά με παρεξηγημένες, πολύ συχνά τοποθετήσεις. Για να εκτιμήσουμε αυτήν την κατεύθυνση στις σωστές της διαστάσεις, είναι απαραίτητο να λάβουμε υπόψη μας το όλο θεολογικό κλίμα της μεταπολεμικής Ελλάδας και ιδιαίτερα στο χώρο των βιβλικών επιστημών.

Οι συντεταγμένες που οριοθετούν το θεολογικό κλίμα αυτής της εποχής ξεκινούν από τον προηγούμενο αιώνα, από τα χρόνια της ελληνικής επανάστασης του 1821, οπότε και διαμορφώνονται δύο κυρίως γενικές τάσεις: (α) η παραδοσιακή, που ήθελε την αναβάπτιση στις ρίζες και τις πηγές της Ορθοδοξίας, με επιφυλακτικότητα ή και εχθρικότητα μερικές φορές προς κάθε ξενό-

φερτο δυτικό στοιχείο, και (β) η ανανεωτική, που ήθελε να αφομοιώσει τα νεότερα επιστημονικά επιτεύγματα και τις κατακτήσεις των Γραμμάτων και των Τεχνών (βλ. Σ. Αγουρίδη, «Η ερμηνεία των Αγίων Γραφών και η νεοελληνική θεολογική πραγματικότητα», Θεολογία 56[1985], σελ. 504εξ.). Θα αποτελούσε ανεπίτρεπτη απλούστευση των πραγμάτων η ταύτιση της πρώτης με τον «συντηρητισμό» και της δεύτερης με την «προοδευτικότητα», πράγμα που γίνεται φανερώς ή αφανώς στη σκέψη πολλών θεολόγων του τόπου μας. Η παραδοσιακότητα δεν συμπίπτει κατ' ανάγκην με τον συντηρητισμό, γιατί παράδοση σημαίνει ζωντανή συνέχεια, πορεία ζωής, μέλλον, ενώ συντηρητισμός είναι η στείρα προσκόλληση σε τύπους, η απονέκρωση, ο μιμητισμός του παρελθόντος. Η παράδοση είναι βασικό στοιχείο της Ορθοδοξίας, ο συντηρητισμός κακέκτυπο της Ορθοδοξίας και τελικά άρνησή της. Από την άλλη μεριά, η ανανεωτική κατεύθυνση της θεολογίας δεν είναι υποχρεωτικά δέσμια των ιδεών του Διαφωτισμού και αντίθετη προς την Παράδοση. Η ύπαρξη δημιουργικών ανανεωτικών θεολόγων όπως και η ύπαρξη ατροφικών παραδοσιακών θεολόγων δεν είναι σπάνια φαινόμενα, που μαρτυρούν του λόγου μας το ασφαλές.

Αυτά τα γενικά αναφέρονται εδώ μόνο ως πλαίσιο, μέσα στο οποίο παρουσιάστηκε το σύνθημα του Νεοπατερισμού, που άλλους θεολόγους ώθησε σε δημιουργικές κατακτήσεις και άλλους σε στείρα αναμασήματα του παρελθόντος, χωρίς οργανική σύνδεση με το παρόν. Πέρα από τις δύο αυτές θεολογικές τάσεις, την μεταπελευθερωτική Ελλάδα κατατυραννεί και το θέμα της μετάφρασης της Αγίας Γραφής στη νεοελληνική γλώσσα (μέσα προηγούμενου αιώνα, με αποκορύφωμα τα «Ευαγγελικά» των αρχών του αιώνα μας) –θέμα που θα επανεμφανιστεί στις μέρες μας.

Η θεολογική ατμόσφαιρα των τελευταίων τεσσάρων δεκαετιών του αιώνα μας είναι ακατανόητη χωρίς τα προβλήματα που μας κληροδότησε ο προηγούμενος αιώνας και οι πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα.

Το νεοπατερικό πνεύμα κατανοήθηκε από τους Έλληνες ερμηνευτές της Αγίας Γραφής όχι ως άκριτη αναπαραγωγή των ερμηνειών των πατέρων της Εκκλησίας μέσα στις δικές μας τελείως διαφορετικές ιστορικές, κοινωνικές και επιστημονικές συνθήκες αλλ' ως δημιουργική πιστότητα στον ζωντανό τρόπο, με τον οποίον και εκείνοι μετουσίωσαν θεολογικά το νόημα της ευαγγελικής ιστορίας σε κήρυγμα ζωής και σε υπαρξιακό προσκλητήριο. Περιττό να λεχθεί ότι η πιστότητα αυτή είναι καρπός μετοχής του ερμηνευτή στην Παράδοση, δηλ. στη ζωή της Εκκλησίας, που δεν σταμάτησε σε μια ορισμένη εποχή, αλλ' εξακολουθεί να πορεύεται μέσα από διαφορετικές ίσως ιστορικές περιστάσεις αλλά στον ίδιο πάντα στόχο. Κι ακόμη πιστότητα στο πνεύμα των πατέρων σημαίνει το άνοιγμα σε ό,τι θετικό προσφέρει η ορατή δημιουργία του Θεού, η ιστορία και η κτίση, το αγκάλιασμα δηλ. και η αφομοίωση κάθε αληθινού, σεμνού, δίκαιου, αγνού, προσφιλούς, εύφημου, ενάρετου και επαινετού, κατά

την προτροπή του Απ. Παύλου προς τους Φιλιππησίους (4,8). Στο όνομα αυτού του αγκαλιάσματος όλης της κτίσης η Εκκλησία ενσωμάτωνε πάντοτε, όχι μόνο στη θεολογία της αλλά και σ' άλλες περιοχές, όπως π.χ. η τέχνη, χωρίς κανένα φόβο ή δισταγμό, «ό,τι παρά πάντων καλώς είρηται».

Τα έργα του Βασίλη Στογιάννου, πέρα από τις πατερικές παραθέσεις –που καθεαυτές βέβαια δεν σημαίνουν τίποτε– είναι διαποτισμένα από το πατερικό πνεύμα, από την εκκλησιολογική και αγιοπνευματική διδασκαλία των Πατέρων. Είναι υποδείγματα όχι μόνο του δημιουργικού συνδυασμού πατερικής παράδοσης και σύγχρονης ερμηνείας αλλά και βιβλιογραφικής πληρότητας, υπαινιγμών ή σαφών αναφορών σε σύγχρονα καυτά θέματα, καθώς και ευπρεπούς επιστημονικού διαλόγου.

Στον επιστημονικό διάλογο με Έλληνες και ξένους επιστήμονες, που με ευπρέπεια και ήθος διεξήγαγε ο Β. Στογιάννος, δεν υπήρχε θέση για φανατισμούς και μισαλλοδοξίες, για αυτάρεσκες βεβαιότητες και για καταδικαστικούς αφορισμούς των αντιφρονούντων. «Η ανεκτικότητα», γράφει, «είναι η χριστιανική στάση απέναντι σ' όσους έχουν διαφορετικές απόψεις. Κι αυτό σημαίνει ανεκτικότητα για τις ιδέες τους. Σημαίνει ακόμη μελέτη των ιδεών που διαφωνούμε, με σκοπό να βρούμε ό,τι καλό και σωστό περιέχουν, ώστε να οδηγηθούμε σ' ένα διάλογο με στόχο την αλήθεια. Σημαίνει ακόμη σταθερότητα στην πίστη μας, ώστε να βλέπουμε καθαρά με το μάτι της αγάπης που μας δίνει το Άγιο Πνεύμα. Σημαίνει αγάπη για το συνάνθρωπο, ανεξάρτητα από τις όσες και όποιες διαφωνίες μας» (*Η Εκκλησία στην Ιστορία και στο παρόν*, σελ. 121).

Είναι ολοφάνερο μετά από αυτά γιατί ο Βασίλης Στογιάννος δεν οδηγήθηκε ποτέ στη στείρα συντήρηση με ωραιοφανή συνθηματολογία, αλλά στη σοβαρή αντιμετώπιση των βιβλικών θεμάτων με πνεύμα προοδευτικό και γνήσια ορθόδοξο. Η ημιμάθεια συνήθως συνοδεύεται από έπαρση γι' αυτό που νομίζει κανείς ότι κατέχει και από φόβο να προχωρήσει πέρα από το παραδεδομένο· πρόκειται για ημιμάθεια που, ενώ φέρει την ετικέτα της συντηρητικότητας, στο βάθος κρύβει φόβο και αβεβαιότητα. Αντίθετα, η ολοκληρωμένη γνώση οδηγεί στην προοδευτικότητα, στην τόλμη, στον εκσυγχρονισμό.

3

Παράλληλα προς την Παράδοση της Ορθοδοξίας, ο αξέχαστος συνάδελφος μαθήτευσε σε σύγχρονους επιφανείς δασκάλους και εφάρμοσε τις νεότερες μεθόδους επιστημονικής έρευνας: τη «Μορφοϊστορική» μέθοδο έρευνας των Ευαγγελίων (Formgeschichte), τη μέθοδο της «Ιστορίας της Σύνταξης» (Redaktionsgeschichte) και κυρίως την ιστορικο-κριτική μέθοδο προσέγγισης των Γραφών, της οποίας έκανε συνεπή αλλά και διακριτική χρήση.

Για την εκτίμηση της τελευταίας αυτής μεθόδου θα χρειαστεί μια όσο γίνεται σύντομη ιστορική αναδρομή. Ο πρώτος Έλληνας ερμηνευτής που ασχολήθηκε στα νεότερα χρόνια με τα προβλήματα που έθεσε η βιβλική κριτική έρευνα της εποχής του και θεώρησε την ιστορική κριτική μέθοδο ως το απαραίτητο μέσο για την ορθή κατανόηση των Γραφών είναι ο Νικόλαος Δαμαλάς, ο οποίος κατά τον προηγούμενο αιώνα στα πενήντα χρόνια που έζησε (1842-1892) συνεδύασε επιτυχώς την ερμηνευτική παράδοση της Εκκλησίας με την επιστημονική βιβλική κριτική έρευνα της εποχής του.

Κατά τον 20ό αιώνα, μετά το Α΄ Συνέδριο Ορθοδόξου Θεολογίας (Αθήνα, 1936) η ιστορικο-κριτική μέθοδος προσέγγισης των βιβλικών κειμένων επικράτησε, με κάποιες εξαιρέσεις, ως η μέθοδος που οδηγεί στην καλύτερη κατανόηση των ιερών κειμένων, στο διαφωτισμό των προβλημάτων τους, στην αποφυγή της ισοπέδωσης των βιβλικών εννοιών και τελικά στην οικοδομή των πιστών. Αξίζει ιδιαίτερα να αναφερθεί εδώ η εισήγηση του καθηγητή Β. Βέλλα στο Α΄ Συνέδριο Ορθοδόξου Θεολογίας με τον τίτλο *Κριτική της Βίβλου και Εκκλησιαστική αυθεντία*, στην οποία με ιδιαίτερη έμφαση υπογραμμίζει ότι «άνευ κριτικής εργασίας δεν δύναται να υπάρξη επιστήμη της Βίβλου. Επειδή δε η Ορθόδοξος Εκκλησία ουδέποτε απεφάνθη επί των υπό της κριτικής θιγομένων ζητημάτων, έχει αύτη ανάγκην της εκ μέρους Ορθοδόξων θεολόγων επιστημονικής ερεύνης και κριτικής βασάνου των τόσον σπουδαίων προσβαλλομένων προβλημάτων». Και συνεχίζει: «Αι εν τη αρχαία άλλωστε Εκκλησία εγερθείσαι έριδες περί της κανονικότητος τούτου ή εκείνου του βιβλίου, περί του συγγραφέως ωρισμένων βιβλίων, περί της βραδυτέρας προσθήκης ωρισμένων τεμαχίων εις τα ιερά κείμενα, δεικνύουν ότι τοιαύτα ζητήματα, αναγόμενα εις την σφαίραν της κριτικής, δεν απεσιωπώντο».

Την ίδια εποχή ο καθηγητής της Θεολογικής Σχολής Χάλκης Βασ. Αντωνιάδης, στο *Εγχειρίδιον Εισαγωγής εις τας Αγίας Γραφάς*, τομ. Α΄, αναγνωρίζοντας την ανάγκη να είναι ο Ορθόδοξος ερμηνευτής εξοπλισμένος με σύγχρονα μέσα, έγραφε στον Πρόλογο τα εξής: «Εις τας νέας ανάγκας της επιστήμης είχον αποβεί ανεπαρκή τα παλαιότερα κείμενα, τα υπό άλλας περιστάσεις καταρτισθέντα και προς πλήρωσιν άλλων αναγκών αφορώντα. Ο προσκολλώμενος εις τας παλαιάς μεθόδους των παλαιών κειμένων, εν αγνοία δε διατελών ή άγνοιαν προσποιούμενος των νέων αναγκών της επιστήμης, ευλόγως θα ηλέγχετο ως διακυβεύων και προδιδούς τον αγώνα, ως αγωνιστής εξερχόμενος εις μάχην μετά βελών και τόξων, απέναντι εχθρού εκηβολούντος και ωκυβολούντος δι' όπλων πυροβόλων... Δεν είναι πάντες οι κριτικοί κακής πίστεως και προθέσεως άνθρωποι, ουδέ είναι πάντοτε εικαίαι και αυθαίρετοι αι αντιρρήσεις αυτών, αλλ' απορρέουσιν πολλάκις εκ πραγματικών απποριών και δυσκολιών προκυπτουσών εν τη ιστορικώς και κριτικώς γινομένη ερεύνη και αναλύσει αυτών των ιερών κειμένων. Και ενδέχεται μεν πολλάκις η εκτίμησις των γεγονότων να

είναι πλημμελής και τα συμπεράσματα βεβιασμένα και επισφαλή, πλην αυτά ταύτα τα τρωτά εις προσεκτικωτέρας και πολυμερεστέρας ερεύνας άλλων εχρησίμευσαν πολλάκις ως τόσον ευπρόσδεκτοι αφορμαί προς πλείονα μεν διευκρίνισιν και εξακρίβωσιν των ζητημάτων, προς βασιμωτέραν δε και ασφαλεστέραν διαπίστωσιν των πριν ήττον ασφαλώς και βασίμως πιστευομένων».

Είναι οδυνηρό να διαπιστώνει κανείς ότι ορισμένοι θεολογικοί ή εκκλησιαστικοί κύκλοι στην Ελλάδα τοποθετούνται με κάποια ρητώς ή εμμέσως εκφρασμένη καχυποψία έναντι της επιστημονικής κριτικής έρευνας της Αγίας Γραφής. Φοβούνται ίσως ότι η κριτική έρευνα μπορεί να κλονίσει την αυθεντία της Γραφής. Έτσι, δεν έχουν τη σωστή αντίληψη ούτε για την Αγία Γραφή ούτε για τα όρια και την αξία της έρευνας! «Η σημερινή ιστορικοκριτική έρευνα, γράφει ο συνάδελφος Ν. Ματσούκας σ' ένα άρθρο του αφιερωμένο στο Βασίλη Στογιάννο, ως ανεξάρτητη και αδέσμευτη από κάθε δόγμα και χαρισματική ζωή –θα μπορούσε κατά την ορθόδοξη παράδοση να είναι λειτουργικά συνδυασμένη με τέτοια ζωή– είναι αυτονοήτως καλοδεχούμενη. Γιατί μια τέτοια έρευνα δίνει πολύτιμες πληροφορίες για ιστορικά και φιλολογικά δεδομένα. Όμως η ορθόδοξη θεολογία, που συνεχίζει τη ζωή της Πεντηκοστής σε μια δυναμική θέα της θείας δόξας, όχι μονάχα μπορεί να δεχτεί την ιστορικοκριτική έρευνα, αλλά και την επιδιώκει στα πλαίσια του ιστορικού χώρου, για να την αφομοιώσει λειτουργικά. Η θεοπνευστία ανήκει στη χαρισματική ζωή και όχι βεβαίως στην ιστορική έρευνα... Αρκετοί σύγχρονοι ορθόδοξοι θεολόγοι που φοβούνται την ιστορικοκριτική έρευνα σαν αρνητική στάση ή αίρεση, όπως λόγου χάρη όταν γίνεται λόγος για προπαύλεια και παύλεια παράδοση –πάντως τι το πιο φυσικό να γίνεται κατά τα κριτήρια της ορθόδοξης θεολογίας;– σίγουρα είναι δέσμιοι της παραπάνω δυτικής θεολογίας, και τις περισσότερες φορές δεν το ξέρουν. Η Δύση συμβιβάστηκε κατ' ανάγκη· αυτοί οι ορθόδοξοι μπορούν να ελευθερωθούν, αν δουν και γευθούν το πνεύμα της Ορθοδοξίας» (Ν. Ματσούκα, «Αγία Γραφή και Παράδοση κατά τις ερμηνευτικές αρχές της αρχαίας Εκκλησίας», *Δελτίο Βιβλικών Μελετών 14* [1985], σελ. 50).

Ο κάθε Ορθόδοξος Βιβλικός ερμηνευτής στην Ελλάδα που μας αποτύπωσε σε χαρτί και μελάνι τον επιστημονικό κόπο του κατά τον αιώνα μας, έχει τη θέση του στις συνειδήσεις των νεότερων συνεχιστών του έργου του. Μια και τα ιστορικά πλαίσια του θέματός μας είναι η μεταπολεμική Ελλάδα, λόγοι αντικειμενικής θεώρησης επιβάλλουν την αναφορά σε ορισμένες χαρακτηριστικές μορφές. Έτσι, εκτός του Β. Βέλλα και του Β. Αντωνιάδη, εκείνος που εξήρε την ανάγκη της επιστημονικής ιστορικο-κριτικής και φιλολογικο-κριτικής έρευνας για την κατανόηση των ιερών κειμένων καθώς και για την με τον τρόπο αυτό ωφέλεια των μελών της Εκκλησίας είναι ο καθηγητής Σ. Αγουρίδης, ο οποίος έδωσε πραγματική ώθηση στις βιβλικές σπουδές στον τόπο μας, τονίζοντας ιδιαίτερα την ευχαριστιακή εμπειρία της Εκκλησίας ως υπόβαθρο για τη σωστή

κατανόηση του βιβλικού λόγου (βλ. π.χ. το βιβλίο του *Ερμηνευτική των Ιερών κειμένων*, 1979, σ. 61 εξ., 302 εξ.).

Στην ερμηνευτική γραμμή του δασκάλου του –και δασκάλου πολλών καθηγητών σήμερα της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης– Σ. Αγουρίδη κινήθηκε και ο Β. Στογιάννος, διαφοροποιούμενος όμως ως προς μια βασική προϋπόθεση, την προϋπόθεση του ιουδαϊκού υποβάθρου για την ερμηνεία της Καινής Διαθήκης. Ο μαθητής, και κατόπιν πετυχημένος και αυτός δάσκαλος, χωρίς να παραγνωρίζει μέχρις ενός ορισμένου σημείου την ιστορική προϋπόθεση του ιουδαϊκού υποβάθρου για την ερμηνεία της Καινής Διαθήκης, έδωσε την αρμόζουσα θέση με τα έργα του στον ελληνιστικό περίγυρο της, επισημαίνοντας τους θρησκειοϊστορικούς παραλληλισμούς, τις πιθανές εξωτερικές επιδράσεις αλλά κυρίως τις ουσιαστικές διαφοροποιήσεις του βιβλικού μηνύματος.

4

Χαρακτηριστικό δείγμα πατερικής πιστότητας στο έργο και τη δραστηριότητα του Β. Στογιάννου είναι η σύζευξη ερμηνείας και κηρύγματος, ο συνδυασμός ακαδημαϊκής παραγωγής και πρακτικής διακονίας του σώματος του Χριστού. Γιατί η ερμηνεία των Γραφών δεν είναι μια τεχνική γνώση χάρη της γνώσης ή της ικανοποίησης του ερμηνευτή, αλλά γνώση της αλήθειας που διακονεί τον άνθρωπο και συντελεί στην εν Χριστώ μεταμόρφωσή του. Έτσι, ο συγγραφέας υψηλής στάθμης επιστημονικών εργασιών Β. Στογιάννος υπήρξε παράλληλα και ο από άμβωνος κήρυκας του θείου λόγου· ο στυλοβάτης των επιστημονικών συνεδρίων ήταν και ο εμψυχωτής ιερατικών συνάξεων των ελλαδικών Μητροπόλεων· ο συγγραφέας άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά τροφοδοτούσε συνάμα και με εκλαϊκευμένα άρθρα ένα πλήθος περιοδικών, άλλοτε επώνυμα και άλλοτε ανώνυμα.

5

Η θεματική με την οποία ασχολήθηκε ο Β. Στογιάννος εκτείνεται από τις λεπτολόγες ερμηνείες μεμονωμένων στίχων της Καινής Διαθήκης ως τις γενικότερες θεολογικές συνθέσεις με προγραμματισμό πάντοτε σε σχέση με τις ερμηνευτικές ανάγκες του τόπου μας και ύστερα από συζήτηση συνήθως με τους ομοτέχνους του. Δυστυχώς το αιφνίδιο τέλος της ζωής του το καλοκαίρι του 1985 δεν του επέτρεψε να ολοκληρώσει τον επιστημονικό του προγραμματισμό που περιλάμβανε την συγγραφή Ιστορίας της εποχής της Καινής Διαθήκης και ιδιαίτερα του θρησκειοϊστορικού της περίγυρου, υπομνηματισμό του κατά Ματθαίον Ευαγγελίου, της προς Γαλάτας επιστολής και της Αποκάλυψης του Ιωάν-

νη. Όσοι είναι σε θέση να γνωρίζουν και να εκτιμούν την αξία της προσφοράς του αντιλαμβάνονται πόσα ακόμη θα μπορούσε να προσφέρει στη μεταπολεμική βιβλική επιστήμη.

Βασικό στοιχείο ωριμότητας ενός επιστήμονα είναι η διάγνωση και θεραπεία των αναγκών και ελλείψεων στο συγκεκριμένο κλάδο που υπηρετεί. Έτσι ο Β. Στογιάννος επισήμανε την ανάγκη συγγραφής ερμηνευτικών Υπομνημάτων στα επί μέρους βιβλία της Κ.Δ. –ανάγκη που άρχισε να καλύπτεται με τους ήδη εκδοθέντες 8 τόμους υπομνημάτων στη σειρά «Ερμηνεία Καινής Διαθήκης» (Θεσσαλονίκη, 1980 και εξής) σε συνεργασία με άλλους ερμηνευτές συναδέλφους του που συνεχίζουν αυτό το έργο.

Βέβαια, δεν είναι δυνατό να αρνηθεί κανείς την οφειλή των μεταπολεμικών θεολόγων και των πνευματικών ανθρώπων γενικότερα στα Ερμηνευτικά Υπομνήματα του ακάματου θεολόγου Π. Τρεμπέλα (1886-1977) που από το 1950 και ύστερα απετέλεσαν το μοναδικό ολοκληρωμένο βοήθημα για τον υπομνηματισμό του λόγου του Θεού. Οι ανάγκες όμως των τεσσάρων δεκαετιών που εν τω μεταξύ διέρρευσαν, απαιτούν, πέραν του πατερικού υλικού και των εποικοδομητικών σκέψεων, την έξαρση του θεολογικού μηνύματος του ιερού κειμένου σε αναφορά προς τα σύγχρονα προβλήματα, την ανάλυση της βιβλικής ιστορίας της θείας οικονομίας, την προβολή του εσχατολογικού κηρύγματος του Ιησού, τη διατράνωση της κοσμικής και οικουμενικής διάστασης της σωτηρίας, την εξαγωγή των θεολογικών συνεπειών της θεολογίας της ενσάρκωσης κ.ά.π.

Ο σφυγμός της εποχής, που δεν ήταν δυνατό να μη συλλάβει ο πάντοτε γρηγορών ερμηνευτής Β. Στογιάννος, απαιτεί όχι την στεγανοποίηση της ακαδημαϊκής θεολογίας αλλά το άνοιγμά της στη ζωντανή επικοινωνία με περιοχές του επιστητού που ασχολούνται με άλλες πλευρές της θείας δημιουργίας. Η σύγχρονη φυσική, η μοριακή βιολογία, οι κοινωνιολογικές έρευνες, οι τεχνολογικές επιτεύξεις και άλλες περιοχές μπορούν να διακονήσουν την καλύτερη κατανόηση του λόγου του Θεού στην εποχή μας. Έτσι, έβλεπε κανείς συχνά τον Βασίλη Στογιάννο σε συζητήσεις στρογγυλής τραπέζης, στο ραδιόφωνο ή σε άλλα βήματα, με συναδέλφους άλλων ειδικοτήτων να προσεγγίζουν από κοινού την αλήθεια του Χριστιανισμού, επειδή πίστευε ότι ο διάλογος με τις άλλες επιστήμες μόνο ωφέλεια μπορεί να προσφέρει στον Ορθόδοξο λαό και όχι ζημία.

Γενικά, τα έργα του Β. Στογιάννου, τόσο τα καθαρώς επιστημονικά όσο και τα απευθυνόμενα στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, είναι διάχυτα από θεολογική πνοή που περνάει από τα προσφιλή του θέματα: Ελευθερία του ανθρώπου «εν Χριστώ»· απέραντη αγάπη του Θεού προς όλους, κακούς και καλούς. υπαρξιακή τοποθέτηση του ανθρώπου έναντι του σταυρού του Χριστού· ζωή εν Αγίω Πνεύματι· εκκλησιολογική βάση της βιβλικής ερμηνείας· ελπίδα ανάστα-

σης. Το τελευταίο αυτό εκπορεύεται ως μήνυμα όχι μόνο από την ερμηνεία των βιβλικών κειμένων που περιέχουν τα βιβλία του αλλά και από τον «λίθον του μνήματός του» όπου είναι χαραγμένο το άρθρο του Συμβόλου της Πίστης μας: «Προσδοκώ Ανάστασιν Νεκρών». Μια προσδοκία που αποτελεί διάσπαση και υπέρβαση κάθε ενδοκοσμικής λογικής από έναν άνθρωπο προικισμένο κατεξοχήν με το χάρισμα της λογικής.

*

Τελειώνω συνοψίζοντας την προσφορά του Β. Στογιάννου στη θεολογική επιστήμη της μεταπολεμικής Ελλάδας, ιδιαίτερα στην περιοχή της βιβλικής ερμηνείας:

Ο Β. Στογιάννος οραματίστηκε και πραγματοποίησε στη σύντομη για τα ανθρώπινα χρονικά μέτρα μας ζωή του μια ερμηνεία του λόγου του Θεού πιστή στην Ορθόδοξη Παράδοση αλλά και με τη δυνατότητα να έρχεται σε διάλογο με τις σύγχρονες αναζητήσεις· μια ερμηνεία βασισμένη στις πηγές και στη βιβλιογραφία αλλά και με δικές του πρωτότυπες και πρωτοπόρες συλλήψεις· μια ερμηνεία ακαδημαϊκή αλλά συνάμα και εκλαϊκευμένη, ώστε να αποβαίνει «εις έργον διακονίας, εις οικοδομήν του σώματος του Χριστού» (Εφεσ. 4,12).

Έτσι, ο δόκιμος αυτός σκαπανέας της βιβλικής επιστήμης μπορεί να χαρακτηρισθεί, τηρουμένων των αναλογιών και αποστάσεων, με τα λόγια του Λουκά για τον Απολλώ «ανήρ λόγιος... δυνατός εν ταις Γραφαίς» (Πράξ. 18,24) ή με τη φράση του ιστορικού Ευσεβίου για τον Παπία Ιεραπόλεως «ανήρ τα πάντα ότι μάλιστα λογιώτατος και της Γραφής ειδήμων» (Εκκλ. Ιστ. Γ´ 36,2)· ανήρ που ασχολήθηκε με τις θείες Γραφές, κατά τον Β´ κανόνα της Ζ´ Οικουμενικής Συνόδου, «ερευνητικώς και ου παροδευτικώς».

Η αξία ενός ανθρώπου μετριέται όχι απλώς με την πρόσκαιρη οδύνη που προκαλεί ο θάνατός του αλλά με τη διάρκεια της αναφοράς στο πρόσωπο και το έργο του· μόνο η βεβαιότητα πως ο Βασίλης Στογιάννος σε λίγα χρόνια πρόσφερε πολλά αντισταθμίζει την οδύνη του χωρισμού, γιατί «τελειωθείς εν ολίγω επλήρωσε χρόνους μακρούς» (Σοφ. Σολ. 4,7 εξ.).

Ανιχνεύοντας την ιστορική ευαισθησία του Βασίλη Στογιάννου

Νίκος Ζαχαρόπουλος

Είχε γενικά ευαισθησία. Ήταν μια αισθαντική προσωπικότητα. Δεν ήταν, επομένως, δυνατό να μην έριχνε το διερευνητικό του βλέμμα στην πορεία της ιστορίας, όπως θα 'ταν παράξενο να μην παρακολουθούσε ο ίδιος, με το βαθύ είναι του, συνειδητά, καθετί που αυτή έφερνε και μεταμόρφωνε κι αξιοποιούσε ή και διέλυε κάτω από το βάρος της.

Δε θα βασιστώ, για να δώσω κάποιες παρατηρήσεις μου πάνω στο θέμα αυτό, στις μελέτες του που είχαν σχέση με την ακαδημαϊκή του καριέρα, που σας διαβεβαιώ πως σ' αυτές βρίσκει κανείς σοβαρό στήριγμα για τις παραπάνω σκέψεις. Επιτρέψτε μου στον ελάχιστο χρόνο που διαθέτω να σας εκθέσω τα σχετικά σύμφωνα με τις γνωστές, ίσως σ' όλους σας, ραδιοφωνικές του ομιλίες που έγιναν για ένα ευρύ κοινό, και που διαλαμβάνουν χαρακτηριστικά όλη του τη θεολογία και τη φιλοσοφία του για τη ζωή, δοσμένη μ' έναν απλό και δυναμικό συγχρόνως τρόπο.

Η επιλογή των θεμάτων μιας σειράς από 45 ομιλίες δείχνει σαφώς το θαυμάσιο αισθητήριό του να καταγράφει τις καίριες κατευθύνσεις του παρελθόντος και του παρόντος σε εθνικό και διεθνές, σε εκκλησιαστικό και πολιτικό, σε ορθόδοξο και διεκκλησιαστικό επίπεδο ζωής, ενώ συγχρόνως παρατηρεί κανείς ότι έχει στραμμένο το ενδιαφέρον του στο μέλλον, το επίγειο και προπαντός το ουράνιο, το οποίο και τόσο σύντομα, σαν εύχυμο καρπό, του έλαχε να γευτεί. Βασικό χαρακτηριστικό της ιστορικής διάστασης της σκέψης και ζωής του υπήρξε αυτός ο προβληματισμός του μ' όλο τον κύκλο της πραγματικότητας, όπως τον αντιμετωπίζει η χριστιανική πίστη, ως παρελθόν, δηλαδή, ως παρόν και μέλλον. Ήταν πάντοτε προσκολλημένος στην άποψη ότι τα πράγματα παίρνουν γνήσιο νόημα μόνο όταν βρίσκονται σε συνάφεια μέσω του παρελθόντος του παρόντος και του μέλλοντος. Το παρόν φωτίζεται και αγιάζεται από το παρελθόν: Το παρελθόν χωρίς παρόν είναι νεκρό. Το μέλλον οικοδομείται με βάση το παρελθόν και το παρόν. Η ιστορία, κατά την άποψή του, στηριζόταν στην τρίσημη αυτή δομή, που βλέπει να οικοδομείται στον χώρο της Εκκλησίας, γι' αυτό και τις ομιλίες του τις ξεκινάει από την εξέταση της Εκκλησίας ως το βασικό και συνεκτικό στοιχείο των πάντων. Αυτή είναι το κέντρο. Σ' αυτή, και προπαντός με τη λατρευτική ζωή της, συνενώνονται τα πάντα, το παρόν με το παρελθόν και με το μέλλον. Μέσα στο πλαίσιό της βλέπει να τίθενται τα ερωτήματα για τον ολοκληρωμένο κύκλο ζωής, όπου και μπορεί

κανείς, αντί για την έλλειψη απάντησης ή την προβολή της άγνοιας και του χάους σ' άλλους χώρους, να δέχεται την πίστη και την ελπίδα. Έτσι φαίνεται ότι αντιλαμβάνεται το νόημα της ιστορίας, που γεννιέται μέσα στη συνείδηση και στο παρόν κι επεκτείνεται σε παρελθόν και μέλλον.

Μέσα από τη σκέψη του αυτή και την πεποίθηση του περνάει και με πείσμα, θα 'λεγε κανείς, καθιερώνεται ως βασική ιδέα η καθολικότητα και η οικουμενικότητα, που χαρακτηρίζουν τη γνήσια πορεία της ιστορίας. Ο κόσμος όλος λειτουργεί με μια εξάρτηση και συνοχή, ενώ το ανθρώπινο γένος παραμένει ενιαίο. Έθνη, γλώσσες, συνήθειες και πολιτισμοί δεν είναι ικανά να καταργήσουν την ενιαία και καθολική του όψη. Η χριστιανική συνείδησή του δεν του επιτρέπει να βλέπει διαφορές ως προς τον κύριο σκοπό και το ποθητό αποτέλεσμα της πορείας της ανθρωπότητας, μια πορεία που ο αείμνηστος Βασίλης Στογιάννος, ο συνάδελφος και φίλος και σύντροφος την έζησε συνοπτικά και έντονα, τιμώντας όλους τους τομείς ζωής και δράσης και έχοντας καθοδηγητικό του όμως φάρο τη Γραφή, την επιστήμη της οποίας ως άριστος ερμηνευτής τόσο επάξια υπηρέτησε.

Οι αποδέκτες της ερμηνείας

Μιλτιάδης Κωνσταντίνου

Θυμάμαι πάντα και επαναλαμβάνω συχνά μια φράση του Βασίλη Στογιάννου, από τις πολλές χαρακτηριστικές που συνήθιζε σε διάφορες ευκαιρίες να λέει: *Όποιος διαβάζει το Ευαγγέλιο και δεν νιώθει σαν να τρώει μια γροθιά στο στομάχι, αυτός δεν καταλαβαίνει τι διαβάζει.*

Πολλές φορές σκέφτηκα ότι τούτη η φράση θέτει με ιδιαίτερα παραστατικό τρόπο ένα ασφαλές κριτήριο για την επιτυχία ή μη μιας ερμηνείας, εφόσον έργο του ερμηνευτή είναι να καταστήσει κατανοητό το ιερό κείμενο στους αναγνώστες του. Και τούτη η σκέψη οδηγεί στο σχετικό με τους αποδέκτες της ερμηνείας μας ερώτημα.

Αναμφίβολα, στόχος της ακαδημαϊκής ερμηνευτικής δεν είναι η πρόκληση συναισθημάτων, αλλά από την άλλη μεριά δεν μπορεί να αγνοήσει κανείς το γεγονός ότι αυτά τα ίδια κείμενα που αποτελούν το αντικείμενο έρευνας των ερμηνευτών θεολόγων, εκατομμύρια άλλοι άνθρωποι τα χρησιμοποιούν για πνευματική μελέτη και καθοδήγηση στην καθημερινή τους ζωή. Παρ' όλο που όλοι αυτοί στη συντριπτική τους πλειοψηφία αγνοούν τον όρο «ερμηνευτική» και τις μεθόδους της, κάνουν στην πραγματικότητα ερμηνεία μέσα από εντελώς διαφορετικούς τρόπους και με τους πιο απίθανους στόχους. Εφόσον λοιπόν, το επιστητό της ερμηνευτικής συνιστούν κείμενα τα οποία δεν έχουν μόνον ιστορική ή άλλη επιστημονική σημασία, αλλά και αντίκτυπο μέσα στην καθημερινή πραγματικότητα, ο ερμηνευτής αναγκάζεται συχνά, αν δεν είναι και υποχρεωμένος, να εμπλακεί σε μια δραστηριότητα, η οποία απαιτεί να λαμβάνεται υπόψη ένα ευρύ φάσμα ερμηνευτικών ερωτημάτων, έστω κι αν αυτά δεν προκύπτουν πάντοτε από την επιστημονική μέθοδο που χρησιμοποιεί. Συνιστά κατά συνέπεια μια συνεχή πρόκληση για τον κριτικό ερμηνευτή το πρόβλημα του συνδυασμού των ακαδημαϊκών απαιτήσεων με εκείνες των συνήθων αναγνωστών της Βίβλου.

Η πρόκληση αυτή γίνεται εντονότερη σήμερα, καθώς όλοι, λίγο πολύ, όσοι ασχολούνται επιστημονικά με την ερμηνεία έχουν γίνει κατά καιρούς μάρτυρες ισχυρής αμφισβήτησης του έργου τους από άτομα ή ομάδες που απολυτοποιούν μια συγκεκριμένη ερμηνεία και την προβάλλουν ως τη μοναδική αυθεντική, στρέφοντάς τη μάλιστα ενάντια σε οποιαδήποτε άλλη ερμηνευτική προσπάθεια. Ας αναφερθεί εδώ παρενθετικά ότι το φαινόμενο είναι γενικότερο, καθώς εμφανίζεται τα τελευταία χρόνια ως μια τάση αμφισβήτησης ή και απόρριψης της αξίας της επιστήμης και απειλεί μάλιστα να πάρει εκρηκτικές διαστάσεις

υποστηριζόμενο και καλυπτόμενο ιδεολογικά από δήθεν προασπιστές της ορθόδοξης παράδοσης «επιστήμονες». Οι διαπιστώσεις αυτές οδηγούν στο να τεθεί ευθέως το ερώτημα: μπορεί το Πανεπιστήμιο να συμβάλει στην παραγωγή ερμηνείας της Αγίας Γραφής που θα ανταποκρίνεται πραγματικά στις ανάγκες του λαού του Θεού;

Μια κατηγορία που συνήθως εκτοξεύεται κατά της ακαδημαϊκής ερμηνευτικής είναι ότι οι εκπρόσωποί της ενδιαφέρονται περισσότερο να ερευνήσουν και να εξηγήσουν ιστορικά τις αλήθειες της πίστης, παρά να τις βιώσουν, και γενικά η Θεολογία εμφανίζεται συχνά σαν μια προσπάθεια λεπτομερειακής και συστηματικής περιγραφής και ανάλυσης της πίστης, παρά ως μέθεξη στο μυστήριό της. Αυτό την έχει εμφανίσει κατά καιρούς ως μια ελιτίστικη κίνηση που βρίσκεται σε δυσαρμονία με την εκκλησιαστική κοινότητα και είναι γνωστό ότι τα τελευταία χρόνια οι σχέσεις Θεολογίας και εκκλησιαστικής ιεραρχίας περνούν μια ιδιαίτερα δύσκολη φάση. Αλλά και από ανθρώπους που βρίσκονται έξω από θρησκευτικούς ή εκκλησιαστικούς κύκλους ακούγεται συχνά μια σκληρή κριτική κατά της ακαδημαϊκής ερμηνευτικής ότι αυτή παραμένει ξένη ή αδιαφορεί για τα προβλήματα που απασχολούν την καθημερινή ζωή του ανθρώπου.

Σε αυτές τις κατηγορίες προσπαθώντας να απαντήσει ένας από τους δασκάλους του Βασίλη Στογιάννου ο Ernst Käsemann γράφει το 1973[1]: *Η ιστορία και η ερμηνεία της Καινής Διαθήκης, είτε μας αρέσει είτε όχι, παίζει ένα ρόλο στη ζωή της Εκκλησίας και σχετίζεται με την κοινότητα στην οποία οι χριστιανοί ζουν. Εάν το ένα αποκοπεί κατά κάποιον τρόπο από το άλλο, τότε πρόκειται όχι μόνο για θυσία σε ξένα θυσιαστήρια, αλλά ο σκοπός του αντικειμένου που μελετούμε και η υπηρεσία που θεωρούμε ότι προσφέρουμε μοιάζουν αποτυχημένα. Και για να κάνω σαφέστερη την άποψή μου δεν γνωρίζω προσωπικά το σεβασμιότατο Helder Camara... αλλά εάν πίστευα ότι η δουλειά μου δε θα μπορούσε να τον βοηθήσει στα προβλήματά του, δεν θα παρέμενα καθηγητής της Καινής Διαθήκης.*

Στον καθηγητή Käsemann αφιερώνει ο Βασίλης Στογιάννος το ίδιο έτος τη σχετική με την Αποστολική Σύνοδο μελέτη του. Αλλά ο μαθητής είχε ήδη ξεπεράσει στο θέμα αυτό το δάσκαλό του, γιατί αν θα ήθελε να απαντήσει κανείς στις παραπάνω κατηγορίες, δεν θα έβρισκε ίσως καλύτερο παράδειγμα για την ανασκευή τους από το έργο του Βασίλη Στογιάννου, ο οποίος κατάφερε να βρει και να ακολουθήσει με συνέπεια μια χρυσή τομή ανάμεσα στην επιστημονική ανάλυση του βιβλικού κειμένου και το ενδιαφέρον για τις πραγματικές καθημερινές ανάγκες του λαού του Θεού. Ήδη από το 1970 εγκαινιάζει έναν

1. The problem of New Testament Theology, στο *New Testament Studies* 19/1973, σελ. 236.

τύπο προλόγου των έργων του, μέσα από τον οποίο δηλώνεται η πρόθεσή του και η αγωνία του να αποτελέσει η επιστημονική του μελέτη πηγή έμπνευσης για δράση στην καθημερινή ζωή. Αναφέρομαι στο 1970 γιατί η εποχή είναι σημαδιακή. Σε μια περίοδο που η στρατιωτική δικτατορία στην Ελλάδα βρίσκεται στην ακμή της, ο Βασίλης Στογιάννος τολμάει να εκδώσει ένα έργο με το συμβολικό τίτλο «Ελευθερία», στον πρόλογο του οποίου σημειώνει: *Ο συγγραφέας θα θεωρήση εαυτόν ευτυχή, αν η μικρά αύτη συμβολή εις την έρευναν του περιβάλλοντος και της Θεολογίας της Καινής Διαθήκης οδηγήση τον αναγνώστην εις τη ζώσαν μαρτυρίαν του Αποστόλου «ου το πνεύμα κυρίου, ελευθερία». Όσοι έζησαν τη δικτατορία δεν χρειάζονται σχόλια για να κατανοήσουν τη σημασία τούτης της φράσης. Στη γραμμή αυτή παραμένει σταθερός. Το 1977 σημειώνει στον πρόλογο του έργου του «Η ανάστασις των νεκρών»: Εντεύθεν ο γράφων θα αισθανθή ιδιαιτέραν ικανοποίησιν, αν η παρούσα μελέτη δώση αφορμήν δι' εντονωτέραν προβολήν του καινού μηνύματος της αναστάσεως των νεκρών υπό των θεολόγων και κηρύκων της Εκκλησίας*. Και δύο χρόνια αργότερα κατακλείει τον πρόλογο της μελέτης του «Η Πεντηκοστή» με μια αφιέρωση στον επίσκοπο Αρίστης Βασίλειο, ο οποίος *με τη δράση του στην Ορθόδοξη διασπορά διατηρεί πάντα άσβηστη τη φλόγα της Πεντηκοστής, τη μόνη ελπίδα του κόσμου.*

Αποσπασματική αναγκαστικά, λόγω έλλειψης χρόνου, και περιορισμένη μόνο στους προλόγους των έργων του η παρούσα αναφορά στο Βασίλη Στογιάννο, αλλά όσοι έχουν ρίξει και απλή μόνο ματιά στις μελέτες του έχουν την ευκαιρία να διαπιστώσουν με πόση συνέπεια τήρησε τη γραμμή του να καταστήσει ζωντανό το λόγο του Θεού για τους αναγνώστες του, χωρίς να προδώσει ούτε κατ' ελάχιστο την επιστημονική του ακρίβεια.

Η ελευθερία στο έργο του Βασίλη Στογιάννου

Χρήστος Κ. Οικονόμου

Ο Βασίλης Στογιάννος είναι ο θεολόγος της ελευθερίας. Ο ίδιος αισθανόταν ελεύθερος άνθρωπος από όλα τα σχήματα του κόσμου τούτου, γι' αυτό και ήθελε τους ανθρώπους με τους οποίους ερχόταν σε καθημερινή επικοινωνία να νιώθουν ελεύθεροι· να σκέφτονται και να συμπεριφέρονται ελεύθερα, και να έχουν την ελευθερία της γνώμης τους, γιατί η ελευθερία σήμαινε ευθύνη για τον Στογιάννο.

Αυτή την ελευθερία ένιωθα και εγώ προσωπικά το διάστημα που ο αείμνηστος καθηγητής, παρακολουθούσε και κατηύθυνε την πορεία της διδακτορικής μου διατριβής. Είχε τέτοια ενημέρωση στα θέματα του αρχέγονου Χριστιανισμού που μπορούσε με άνεση να συζητά και να επισημαίνει όλα τα προβλήματα των απαρχών του Χριστιανισμού στην Κύπρο, που ήταν το θέμα της έρευνάς μου. Όμως αυτό που μένει ανεξίτηλο στη μνήμη μου είναι η ικανοποίηση που αισθανόταν όταν οι μαθητές του παρουσίαζαν πρόοδο στην επιστημονική τους έρευνα και η κατανόηση που έδειχνε όταν καμιά φορά στις συζητήσεις εξέφραζαν τεκμηριωμένες διαφωνίες ακόμη και σε δικές του εκπεφρασμένες απόψεις. Αυτή ήταν η ελευθερία που ένιωθες κοντά σ' έναν πραγματικό επιστήμονα και μεγάλο πανεπιστημιακό δάσκαλο που δεν ήθελε να υποτάξει τον μαθητή και να τον κάνει ένα φοβισμένο και ανελεύθερο άτομο.

Ο Στογιάννος ήταν ελεύθερος και στην καθημερινή του πράξη, γιατί θεωρούσε την ελευθερία ως απολύτρωση και ως νέα ζωή. Έτσι, λοιπόν, εξηγείται το γεγονός ότι η ελευθερία κατέχει κεντρική θέση στο συγγραφικό του έργο.

Εκτός από τον πανηγυρικό λόγο που εξεφώνησε κατά τον Μέγα Εσπερινό της γιορτής του Αποστόλου Παύλου στις 28 Ιουνίου 1968 στον ιερό Ναό της Παναγίας Αχειροποιήτου και πρωτοδημοσιεύτηκε τον ίδιο χρόνο στο περιοδικό *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 51(1968), 602-603. 280-289 με θέμα «*Η ελευθερία ως απολύτρωσις και ως νέα ζωή κατά τον Απόστολον Παύλον*», με την ελευθερία ασχολήθηκε και σε μια εισήγησή του στο Θεολογικό Συνέδριο της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης εις τιμήν και μνήμην Νικολάου του Καβάσιλα (17-20 Ιουνίου 1982) και πρωτοδημοσιεύτηκε στα Πρακτικά το 1984, σ. 191-202 με θέμα «*Η ελευθερία κατά τον Νικόλαο Καβάσιλα*».

Με βάση το πρώτο άρθρο που μνημονεύσαμε, ο Β. Στογιάννος, όπως έκανε συνήθως με όλες τις μεγάλες του μελέτες, προσπάθησε να παρουσιάσει πιο

συστηματικά και μεθοδικά τη διδασκαλία του Παύλου για την ελευθερία, συγκριτικά με τη σχετική διδασκαλία των πνευματικών ρευμάτων της εποχής του Αποστόλου των εθνών. Έτσι, δύο χρόνια αργότερα είδε το φως της δημοσιότητας μια εμπεριστατωμένη μελέτη του με θέμα *Ελευθερία. Η περί ελευθερίας διδασκαλία του Αποστόλου Παύλου και των πνευματικών ρευμάτων της εποχής του*, Θεσσαλονίκη 1970.

Στη συνέχεια θα εστιάσουμε την προσοχή μας σε βασικές θέσεις που εξέφρασε ο αείμνηστος Β. Στογιάννος στη μελέτη του αυτή.

Ο Στογιάννος μελετώντας στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους του έργου του τις αντιλήψεις των φιλοσοφικών ρευμάτων της εποχής του Απ. Παύλου, δηλ. τα φιλοσοφικά συστήματα των επικουρείων, των κυνικών και των στωϊκών, διέκρινε τον ανθρωποκεντρικό τους χαρακτήρα. Επίσης ότι ο άνθρωπος αισθάνεται μόνος στον κόσμο και ως μονάδα, ως άτομο, βρίσκεται σ' έναν κόσμο πλήρη συγχύσεως, καθημερινών αλλαγών και μεταπτώσεων της τύχης, που τον κάνουν αδύναμο να υπερνικήσει τα εμπόδια και να επιτύχει την ευδαιμονία. Ακόμη, το άγνωστο μέλλον και η απειλή του θανάτου τον κάνουν εσωστρεφή αφού δεν έχει δυνατότητα βοήθειας έξω από τον εαυτό του. Γι' αυτό η φιλοσοφία ενισχύει την διανοητική δύναμη του ανθρώπου. Ευδαιμονία είναι η απελευθέρωση του ατόμου με τις ίδιες του δυνάμεις από τον περιβάλλοντα κόσμο και τις δοκιμασίες που προσφέρει στον άνθρωπο η καθημερινότητα. Όμως ο νοησιαρχικός χαρακτήρας των φιλοσοφικών συστημάτων εμποδίζει τον άνθρωπο να επιτύχει την ελευθερία του, καταλήγει ο καθηγητής Στογιάννος.

Όσον αφορά τις αντιλήψεις των θρησκευτικών ρευμάτων του ελληνιστικού κόσμου, που αναπτύσσει στο δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους του έργου του, υποστηρίζει ο καθηγητής ότι η κοινωνικοπολιτική αλλαγή των ελληνιστικών χρόνων μετέβαλε ουσιαστικά τον χώρο μέσα στον οποίο δρούσε ο άνθρωπος, με την κατάλυση των πόλεων-κρατών και την ιερατική θρησκεία. Αποτέλεσμα ήταν να αυξηθεί ο ατομισμός, το συναίσθημα αποξένωσης και μόνωσης του ανθρώπου στον κόσμο. Με την υποταγή των πόλεων στη Ρώμη, ο άνθρωπος έχασε την πολιτική και ατομική του ελευθερία. Η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια του ατόμου εκφράζονται με τον φόβο στην τύχη και τις άλλες τυφλές δυνάμεις που κυριαρχούν στον κόσμο κατά την πίστη των χρόνων αυτών.

Έτσι ο άνθρωπος οδηγήθηκε στην αναζήτηση των μέσων για την απελευθέρωσή του από τα δεινά του παρόντος, διά των μυστηρίων και της γνώσεως. Η ελευθερία στις μυστηριακές θρησκείες προσφέρεται στο άτομο και όχι στο κοινωνικό σύνολο, για συμμετοχή στις μυήσεις. Ελευθερία σημαίνει μετατόπιση του ανθρώπου στον υπεριστορικό και αντιϊστορικό χώρο, όπου ο μυούμενος ζει σε μια κατάσταση ουτοπίας. Από την άλλη μεριά, η γνώση προσπαθεί να

πληρώσει το κενό με την ελευθερία ως εξουσία έναντι του κόσμου, διά του ασκητισμού και της ελευθεριότητας, που απορρέει από την πίστη στην υπερβατικότητα της υπάρξεως του γνωστικού. Η άρνηση της πραγματικότητας του κόσμου και του ανθρώπου αντί να ικανοποιήσει το αίτημα της ελευθερίας διευρύνει ακόμη περισσότερο το χάσμα μεταξύ επιθυμίας και πραγματικότητας. Ο Στογιάννος θεωρεί θετικό το αίσθημα του ανικανοποίητου και το αίτημα της ελευθερίας που παραμένει ανοιχτό.

Ο Στογιάννος στο τρίτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους του βιβλίου του διερευνά τις αντιλήψεις της Π.Δ. και του ιουδαϊσμού για την ελευθερία. Η ελευθερία στην ιστορία του περιουσίου λαού παρουσιάζεται ως εμπειρική πραγματικότητα. Η έξοδος από την Αίγυπτο αποτελεί την κατ' εξοχήν ελευθεροποιό ενέργεια του Θεού, ο οποίος αναδεικνύεται με τον τρόπο αυτό ως η πηγή της ελευθερίας, ως ο Κύριος του κόσμου και της ιστορίας. Η επέμβαση του Θεού για την απελευθέρωση των Ισραηλιτών αποτελεί σταθμό στην ιστορία της θείας Οικονομίας ανάλογο με τη δημιουργία. Με αυτά τα ιστορικά δεδομένα, ο περιούσιος λαός αισθάνεται τον Γιαχβέ ως την αιτία της υπάρξεως και της ανεξαρτησίας του και αναγνωρίζει την ανάγκη της υποταγής, της δουλείας στο Θεό. Έτσι διαμορφώνεται το γνωστό σχήμα στην ιστορία του Ισραήλ· υποταγή-ελευθερία· άρνηση-υποδούλωση· μετάνοια-απελευθέρωση.

Ο καθηγητής υποστηρίζει ότι κατά την μεταιχμαλωσιακή περίοδο προβάλλεται περισσότερο η επέμβαση του Θεού για την απελευθέρωση του αιχμάλωτου λαού. Αυτή η απελευθέρωση άλλοτε συνδέει την ελευθερία με την αγιότητα και άλλοτε τονίζει την πολιτική και πνευματική ανεξαρτησία. Η πρώτη περίπτωση συμπίπτει με την προφητική αντίληψη για την ελευθερία, όπου πολιτική ανεξαρτησία και απελευθέρωση από τον θάνατο και την αμαρτία συνδέονται στενά μεταξύ τους. Η δεύτερη περίπτωση, εκπροσωπείται από διάφορα πνευματικά ρεύματα του μεταγενέστερου Ιουδαϊσμού. Έτσι ο Στογιάννος διακρίνει μια πορεία δύο παράλληλων ρευμάτων· α) του προφητικού, που βρίσκει τη συνέχειά του στους αποκαλυπτικούς και καταλήγει στους Εσσαίους και β) του πολιτικού-εθνοκρατικού, που προήλθε από τους πολιτικούς αγώνες του έθνους και διά των Ζηλωτών οδηγεί στο ραββινισμό. Ωστόσο τον 2ο μ.Χ. αιώνα υποχωρεί και παραχωρεί τη θέση του στην κυριαρχία του Νόμου. Μεταξύ των δύο τάσεων και της ελληνικής σκέψης κινούνται οι εκπρόσωποι της ελληνικής ιουδαϊκής σκέψης, οι οποίοι άλλοτε τονίζουν το βιβλικό, και άλλοτε το ελληνικό πνεύμα για την ελευθερία.

Πριν μελετήσει συστηματικά τα παύλεια κείμενα, ο Στογιάννος στο πρώτο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους του έργου του, διερευνά τις αντιλήψεις των μη παύλειων κειμένων της Κ.Δ. για την ελευθερία. Εύστοχα επισημαίνει τις επιμέρους διαφορές των κειμένων της Κ.Δ. που αποδίδει στον ορισμένο σκοπό των

ιερών συγγραφέων και στα ειδικά προβλήματα των κατά τόπους εκκλησιών και τονίζει την ταυτότητα αντιλήψεων στα βασικά σημεία.

Η ελευθερία συνδέεται στην Κ.Δ. με την κυριότητα ή το βασιλικό αξίωμα του Χριστού, που με το έργο και τη διδασκαλία του απελευθερώνει τον άνθρωπο από την υποδούλωση στον διάβολο, την αμαρτία, τον θάνατο και τις πολυποίκιλες δοκιμασίες που χαρακτηρίζουν την μεταπτωτική ανθρωπότητα. Ο Χριστός συνεχίζει τον ρόλο του ελευθερωτή Γιαχβέ, με τη διαφορά ότι η απελευθέρωση που προσφέρει ο Ιησούς δεν είναι μόνο επίγεια, αλλά κύρια και κατ' εξοχήν εσχατολογική-πνευματική απολύτρωση από τις δυνάμεις του παρόντος αιώνος. Έτσι δημιουργεί τον νέον αληθινά ελεύθερο λαό του Θεού· ως Μεσσίας τον απελευθερώνει από τον Νόμο και δίνει τις εντολές του ως νέο τέλειο νόμο της ελευθερίας για την Εκκλησία, ορθό κριτήριο για την κρίση του κόσμου και της κρίσης του Θεού τους έσχατους καιρούς. Εξάλλου η ελευθερία για τον Στογιάννο, αποτελεί σύνοψη του έργου της θείας Οικονομίας. Τέλος, η ελευθερία συνδέεται με την καθημερινή συμπεριφορά των πιστών ως υποταγή στο θέλημα του ελευθερωτή Θεού Πατρός και του Κυρίου Ιησού.

Η εμπειρία της εν Χριστώ απολυτρώσεως από τον Ματθαίο ως την Αποκάλυψη, συνδέεται με την υπακοή στον μόνο κυρίαρχο του κόσμου και του ανθρώπου Θεό και βρίσκει το πλήρωμά της στην ελπίδα της ανακαινίσεως του κόσμου, οπότε θα απολαύσουν οι πιστοί την πραγματική ελευθερία στη βασιλεία του Θεού.

Δεινός μελετητής του Παύλου, ο Στογιάννος έστρεψε το ενδιαφέρον του στη θεολογία του αποστόλου και επέλεξε ένα από τα βασικά θέματα της παύλειας θεολογίας, την περί ελευθερίας διδασκαλία του Αποστόλου των εθνών.

Η πρώτη θεμελιακή αρχή που θέτει ο καθηγητής Στογιάννος για το θέμα αυτό στο δεύτερο κεφάλαιο του δευτέρου μέρους του έργου του είναι ότι κατά τον Παύλο η ελευθερία είναι απολύτρωση· δηλ. απελευθέρωση από την αμαρτία, τον διάβολο και τον θάνατο. Η προ Χριστού δουλεία του ανθρώπου στις αντίθεες δυνάμεις, οφείλεται στην αποστασία από τον Θεό. Αυτή η άρνηση του Θεού οδήγησε στην υποταγή· στην ανθρωποκεντρική ειδωλολατρεία, με αποτέλεσμα την υποδούλωση των εθνικών στα διάφορα πάθη που αποτελούν την έκφραση της πτώσεως στα επί μέρους. Η μόλυνση της ατμόσφαιρας π.χ. μέσα στην οποία ζει ο μεταπτωτικός άνθρωπος μετά τη διακοπή της κοινωνίας του με το Θεό έκανε τον άνθρωπο επιρρεπή στα ηθικά παραπτώματα. Έτσι την πτώση στον πνευματικό θάνατο συμπλήρωσε στη συνέχεια ο σωματικός θάνατος, που δείχνει την εκδήλωση της κυριαρχίας του διαβόλου και της αμαρτίας. Κατά τον Απόστολο Παύλο ο άνθρωπος μετά την πτώση έγινε δούλος της αμαρτίας. Υποταγή στην αμαρτία σημαίνει υποταγή στη φθορά και τον θάνατο.

Το φαινόμενο της υποταγής στην αμαρτία, τη φθορά και τον θάνατο, δείχνει

την κυριότητα του διαβόλου στον παρόντα αιώνα και καλύπτει ολόκληρο τον χώρο μέσα στον οποίο κινείται ο άνθρωπος, οπότε η βασιλεία της αμαρτίας είναι καθολική, γιατί γενική είναι και η υποταγή στη φθορά και τον θάνατο. Με βάση αυτά τα θεολογικά δεδομένα ο Β. Στογιάννος προχωρεί στην ορθή ερμηνεία των χωρίων του Παύλου, της προς Ρωμαίους, Α΄ Κορινθίους και Γαλάτας στα οποία γίνεται λόγος για την απελευθέρωση του ανθρώπου, με την απολυτρωτική ενέργεια του Θεού, εν Χριστώ, από τον διάβολο, την αμαρτία, τη φθορά και τον θάνατο. Αυτή η ελευθερία έχει δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα· α) περιλαμβάνει ολόκληρη την κτίση και β) στην πληρότητά της θα αποκαλυφθεί μελλοντικά, στα έσχατα.

Επομένως, η ελευθερία κατά τον Παύλον, έχει οικουμενικό χαρακτήρα. Σ' αυτή την παγκοσμιότητα του χριστιανικού κηρύγματος για την ελευθερία βρίσκεται η δύναμη του Ευαγγελίου· «δύναμις δυναμένη να προβληθή και πάλιν κατά την εποχήν ημών», τονίζει χαρακτηριστικά ο Στογιάννος, «προς τον στερούμενον ευαγγελίου αλλ' αποκαραδοκούντα την αποκάλυψιν της δόξης των τέκνων του Θεού κόσμον» (βλ. σελ. 61). Έτσι η απελευθέρωση του ανθρώπου από τις καταλυτικές δυνάμεις που δρουν στη ζωή του κορυφώνεται και πραγματοποιείται με την κατανίκηση του θανάτου από τον Χριστό και τη χορήγηση στους πιστούς της νέας, αληθινής και πραγματικής ζωής. Ο Στογιάννος, άριστος γνώστης της λειτουργικής και πατερικής παράδοσης της Εκκλησίας, υποστηρίζει ότι ο Χριστός με την ενσάρκωσή του νίκησε διά του θανάτου του τον θάνατο και απελευθέρωσε τον άνθρωπο. Στην Ανάσταση του Χριστού στηρίζεται ολόκληρη η χριστιανική διδασκαλία και η ελπίδα των πιστών, οπότε στο πρόσωπο του Χριστού έχουμε την απαρχή της καινής κτίσης. Οπότε ο Χριστός αποτελεί το τέλος του παλαιού κόσμου και την αρχή του νέου κόσμου, η δε Ανάσταση είναι δημιουργική επέμβαση του Θεού στην ιστορία και στον κόσμο, με την οποία ανακαινίζεται ολόκληρη η κτίση. Έτσι ο Στογιάννος θεωρεί την ιστορία ως βάση της θεολογίας της Αποκαλύψεως. Ωστόσο, μέσα από μια εσχατολογική θεώρηση της ιστορίας υποστηρίζει πως η πραγματοποιηθείσα απελευθέρωση από τον θάνατο (Ρωμ. 8,2) αναμένεται να ολοκληρωθεί στο μέλλον, στα έσχατα, με την κατάργηση του εσχάτου εχθρού του ανθρώπου και του κόσμου, του θανάτου (Α΄ Κορ. 15,26).

Επομένως, η ελευθερία είναι έργο της Αγίας Τριάδος, και ο άνθρωπος συμμετέχει στη σωτηρία με την αποδοχή της απελευθέρωσης που του προσφέρεται. Η ελευθερία είναι κατάσταση που αρχίζει από τον παρόντα αιώνα, εν Χριστώ, αλλά θα ολοκληρωθεί εν Αγίω Πνεύματι στη νέα ζωή των πιστών που δέχθηκαν την υιοθεσία του Θεού Πατρός. Η οικείωση της ελευθερίας γίνεται διά του μυστηρίου του βαπτίσματος. Όμως, η παρεχόμενη στον άνθρωπο ελευθερία, όπως ισχυρίζεται ο Στογιάννος, δεν είναι στατική αλλά δυναμική κατάσταση ζωής. Αυτό όμως δεν έχει καμία σχέση με τους ισχυρισμούς των

φιλοσόφων περί αυτο-απελευθερώσεως του ανθρώπου και ελευθερίας του ανθρώπου να σωθεί με τις δικές του δυνάμεις. Όπως αποδεικνύει ο καθηγητής στο τρίτο κεφάλαιο του δευτέρου μέρους του βιβλίου του, η ελευθερία αποτελεί καινή εν πνεύματι ζωή, οπότε το πρόβλημα δεν είναι η ελευθερία ως απόλυτη ανεξαρτησία του ανθρώπου, αλλ' η εκλογή του κυρίου του. Με την έννοια αυτή λοιπόν, υιοθεσία σημαίνει την ελευθερία όχι τόσο με την αρνητική της έννοια, ως απελευθέρωση από τα δεσμά των αντιθέων δυνάμεων, αλλά όσο με τη θετική έννοια δηλ. την ένταξη των πιστών στη familia Dei κατά χάρη και δια του απολυτρωτικού έργου του Χριστού. Έτσι το Άγιο Πνεύμα παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο για τη χριστιανική ελευθερία, γιατί προσφέρει τη δυνατότητα στον πιστό να εξουσιάζει τον κόσμο και όχι να εξουσιάζεται απ' αυτόν. Αυτή η πνευματολογική θεώρηση της ελευθερίας χαρακτηρίζει την πρωτοπορειακή θεολογική σκέψη του Στογιάννου, πράγμα που στις μέρες μας ανακαλύπτεται και από τη σύγχρονη θεολογική έρευνα.

Με αυτά τα θεολογικά δεδομένα, ο καθηγητής, θεωρεί συνώνυμη την ελευθερία με την αγιότητα και την καινή ζωή, ως εκφράσεις της νέας κατάστασης που χαρακτηρίζει τη ζωή του πιστού, από τότε που υποτάχθηκε στον μόνο Κύριο και εντάχθηκε στον λαό του Θεού και συμμετέχει με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος στην εν Χριστώ ζωή. Ένα τέτοιο δυναμικό επαναστατικό μήνυμα άφησε ο Β. Στογιάννος στον σύγχρονο άνθρωπο, στηριγμένο σε μια ριζοσπαστική ιστορικο-θεολογική επεξεργασία της διδασκαλίας του Παύλου: «τῇ ἐλευθερίᾳ ἡμᾶς Χριστός ἠλευθέρωσεν· στήκετε οὖν καί μή πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε» (Γαλ. 5,1).

Αναστάσιμα μηνύματα στο έργο του Βασίλη Στογιάννου

Ιωάννης Γαλάνης

Η «ανάσταση των νεκρών» ήταν ένα από τα θέματα που από πολύ ενωρίς προκάλεσαν το επιστημονικό ενδιαφέρον και απασχόλησαν διά μακρών τη θεολογική σκέψη του Βασίλη Στογιάννου. Ως ερμηνευτή θεολόγο τον γοήτευε πάντοτε η ζώσα και έντονη πίστη και ελπίδα για την ανάσταση των νεκρών, η οποία αρχίζει από τις πρώτες χριστιανικές κοινότητες και διαποτίζει τη ζωή της Εκκλησίας σε όλη της την πορεία μέχρι σήμερα. Η πίστη αυτή είναι θεμελιωμένη στο πραγματικό γεγονός της αναστάσεως του Χριστού. Η ίδια πίστη και ελπίδα διακατείχε και τον ίδιο γι' αυτό, και με την ζωντάνεια που τον διέκρινε, τη διακήρυττε παντού, πάντοτε και προς πάντας. Την κήρυττε από τους άμβωνες των ιερών ναών. Τη δίδασκε από την έδρα του πανεπιστημιακού δασκάλου. Την πρόβαλε από κάθε βήμα στο οποίο εκαλείτο και σε κάθε συζήτηση με τους φοιτητές και συναδέλφους του.

Καρπός όλων αυτών είναι η πυκνογραμμένη, πυκνοδιατυπωμένη και πολυσέλιδη επιστημονική μελέτη του με τον τίτλο «Η ανάστασις των νεκρών». Το έργο αυτό εκδόθηκε το 1977, δηλαδή σε μια εποχή που οι επιστημονικές συζητήσεις γύρω από το θέμα αυτό μεταξύ των δυτικοευρωπαίων ερμηνευτών ήταν ακόμη έντονες μετά την αναταραχή που προκάλεσαν οι θέσεις που είχε διατυπώσει μερικές δεκαετίες πριν ο γνωστός Γερμανός θεολόγος R. Bultmann.

Στις συζητήσεις αυτές συμμετέχει και ο Βασίλης Στογιάννος με το έργο του, το οποίο αναφέραμε και στο οποίο κάνει μια λεπτομερή ερμηνευτική ανάλυση του 15ου κεφ. της Α΄ Κορινθίους επιστολής με βάση την ερμηνευτική παράδοση των πατέρων της Ανατολικής Εκκλησίας. Πολλές φορές επισημαίνει και τονίζει ότι ο δυτικός χριστιανισμός, μετά την αποκοπή του από την παράδοση, έχασε τον προσανατολισμό του και προσπαθεί να βρει το δρόμο προς την ανάσταση του Χριστού έξω από τις εκκλησιολογικές και λειτουργικές προϋποθέσεις. Έτσι, όταν η θεολογική έννοια της αναστάσεως αναζητείται έξω από τη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας, τότε εκτρέπεται σε αιρέσεις (σελ. 37, υποσημ. 6).

Η διαπίστωση αυτή τον οδηγεί στη διατύπωση της ορθόδοξης διδασκαλίας και προπαντός στην ανάγκη να προβάλλει και να τονίσει μέσα από αυτήν την πίστη και την ελπίδα των ορθοδόξων χριστιανών στην ανάσταση των νεκρών. Μάλιστα στον πρόλογο του βιβλίου του σημειώνει τα εξής χαρακτηριστικά: «...ο γράφων θα αισθανθή ιδιαιτέραν ικανοποίησιν, αν η παρούσα μελέτη δώση

αφορμήν δι' εντονωτέραν προβολήν του καινού μηνύματος περί της αναστάσεως των νεκρών υπό θεολόγων και κηρύκων της Εκκλησίας». Δηλαδή επιθυμία του είναι η επιστημονική του μελέτη να έχει πρακτική και ποιμαντική διάσταση μέσα στην Εκκλησία, ώστε η προβολή του μηνύματος στην πίστη και την ελπίδα για τη βεβαιότητα της αναστάσεως των νεκρών να είναι και διαρκής και έντονη.

Το 1979 δημοσίευσε στο περιοδικό της Χ.Φ.Ε. «ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ» άρθρο του πάλι με τον τίτλο «Η ανάσταση των νεκρών». Μέσα από αυτό απαντάει με απλό τρόπο, αλλά με επιστημονική σοβαρότητα και υπευθυνότητα, σε πολλά ερωτήματα γύρω από το θέμα «ανάσταση των νεκρών». Οι απαντήσεις σε όλα αυτά στηρίζονται σε δύο βασικές θέσεις: Σ' αυτό που ξέρουμε και που είναι η ανάσταση του Χριστού και σ' αυτό που ελπίζουμε και που είναι η δική μας ανάσταση. Το δεύτερο δεν μπορεί να θεωρηθεί χωριστά από το πρώτο (Ερμηνευτικά Μελετήματα σελ. 493).

Η βεβαιότητα για την ανάσταση του Χριστού, η οποία, εκτός των άλλων, στηρίζεται και σε ζωντανές μαρτυρίες ανθρώπων που είδαν τον αναστημένο Χριστό, οδηγεί στη βέβαιη πίστη και ελπίδα και για τη δική μας ανάσταση.

Το μήνυμα για την πίστη στην ανάσταση των νεκρών δεν εκπηγάζει μόνο από τα γραπτά κείμενα του Βασίλη Στογιάννου, αλλά και από την επιγραφή «προσδοκώ ανάστασιν νεκρών», η οποία με δική του πολύ παλαιά επιθυμία είναι χαραγμένη «εις τον λίθον του μνήματός του».

Αναμνήσεις μιας μαθήτριας

Εύα Αδαμτζίλογλου

Όταν φυτεύεις λουλούδια στον τάφο,
τα λουλούδια σού μιλάνε,
όταν ανάβεις ένα κεράκι
το φως σε χαιρετάει,
όταν θυμιάζεις τον αέρα,
σε τυλίγει καπνός από μνήμες,
κι εκεί μέσα στον αρωματισμένο γνόφο,
σταματάει ο χρόνος και θυμάσαι!

— Παραμονή Πρωτοχρονιάς του 1985!
— Παραμονή της γιορτής του καθηγητή Βασίλη Στογιάννου

Είχαμε ορίσει κατά τις 12 το μεσημέρι μια συνάντηση εργασίας στο κέντρο της πόλης, σε ένα βιβλιοπωλείο. Για τη γιορτή του, όμως, εγώ έπρεπε να βρω ένα δώρο ανάλογο.

Είχα τότε κάτι ανεκτίμητο για μένα, που θα ταίριαζε στον πολύτιμο άνθρωπο. Ήταν μια συλλογή από ξεραμένα φυτά και λουλούδια, που ήταν από βιβλικούς τόπους και αγιασμένα μέρη. Μια μικρή Αγία Γραφή, ένα συναξάρι με άνθη και φυτά της αγιασμένης γης.

Ένα φύλλο από τη βάτο του Μωυσή, ένα μικρό κοράλι από την Ερυθρά Θάλασσα, μικρά ανθάκια από την έρημο που ανθίζει σαν κρίνο, κυπαρισσένιο φύλλο από τη Βηθλεέμ, ευκάλυπτο από τον Ιορδάνη, ανθισμένα δείγματα από τη Γαλιλαία, λίγο γιασεμί από την Κανά, ένα κακτοειδές από το Θαβώρ, κάτι από τη συκομωρέα του Ζακχαίου, κόκκινα ανθάκια από το Λόφο Σιών, ανθοπέταλα από τον κήπο της Μάρθας και της Μαρίας, λίγα φύλλα ελιάς από τη Γεθσημανή και σκόρπια ροδοπέταλα από τη μικρή Γαλιλαία. Η συλλογή συνέχιζε με ανθισμένα δείγματα από τη Μ. Ασία, Προύσα, Σμύρνη, Έφεσο, Ικόνιο, Καισάρεια, Πόντο και έκλεινε με ένα πράσινο φύλλο από τον κήπο της Αγια-Σοφιάς. Κι όλα αυτά τα συνόδευαν μια μικρή ανεμώνη και ένα κυκλάμινο από την Ελλάδα.

Πήρα λοιπόν μαζί μου στολισμένο για δώρο το ανθισμένο ευαγγέλιο μαζί με τα χειρόγραφά μου και ξεκίνησα για το κέντρο της πόλης.

Εκείνη όμως την ώρα οι δεκάλεπτες διαδρομές διαρκούσαν πάνω από ώρα, καθότι οι άνθρωποι βγήκαν να δείξουν στη γιορτινή μέρα, πόσο προχωρημένοι είναι στον τεχνικό πολιτισμό. Σφηνωμένη μέσα στο ανθρώπινο πλήθος του λεωφορείου, βλέποντας από τα θολά τζάμια, λεπτό προς λεπτό ζούσα το παράλογο του σύγχρονου πολιτισμού των ανέσεων και της ασφυξίας. Ήθελα κάθε

τόσο να είμαι σίγουρη ότι είχα μαζί μου το ανθισμένο ευαγγέλιο και έτσι κατόρθωνα να ανασαίνω, να σκέφτομαι και να συγκρίνω τους σοφούς του κόσμου αυτού με τα μωρά, τα αδύναμα, τα μη όντα του ευαγγελίου.

Μέσα σε κείνο το σφιχταγκάλιασμα του ανώνυμου γιορτινού πλήθους και της γυαλισμένης λαμαρίνας, που έδενε απόλυτα με το τσιμέντο και το χειμωνιάτικο τοπίο η διπλανή παρέα μού μεγάλωνε την τραγωδία. Μέσα στα αυτιά μου επέμενε να συζητά μεγαλόφωνα τα προβλήματά της.

Δεν είχα περιθώρια να γλιτώσω από το ασφυκτικό τεχνικό και ηθικό περιβάλλον. Με είχε ζώσει ο σύγχρονος πολιτισμός και μόνη μου ελπίδα έμενε το ανθισμένο ευαγγέλιο.

Τώρα δέκα χρόνια μετά, εκείνη η συντυχία μοιάζει να παίρνει προφητικές διαστάσεις. Μέσα στο τεχνοκρατούμενο, μολυσμένο, λογοκρατικό και ανδροκεντρικό περιβάλλον τα χειρόγραφα της γυναικείας μου εργασίας συντροφευμένα με το ανθισμένο ευαγγέλιο, εκείνη η συντυχία, σημάδευε προφητικά τα σημερινά πόστα του αγώνα για τη ξεχωριστή φωνή των γυναικών θεολόγων της Ευρώπης και αυτών από την ορθόδοξη σκοπιά. Εκείνη τη φωνή που ζητά εξιλέωση για τα μεγάλα λάθη σε Δύση και Ανατολή και προτείνει την ταπεινή προσωπική σχέση και ενότητα, ως τη μόνη σωτήρια βάση για τη γνώση και την πράξη. Δηλαδή τη δύναμη της Σοφίας του Θεού για την οικοδόμηση της καθημερινότητας.

Δε θα ξεχάσω τα λόγια του καθηγητή σε ανυποψίαστο χρόνο: Εσείς οι κοπέλες που σπουδάζετε θεολογία, ορθόδοξη θεολογία, το οφείλετε στην πολιτεία και δεν πρέπει να απογοητεύσετε! Η πολιτεία μερικές φορές τυχαίνει να κάνει γρηγορότερα βήματα από την Εκκλησία!

Ο ίδιος, για κείνη την εποχή, ήταν ιδιαίτερα πεπεισμένος για αυτό το τελευταίο. Γι' αυτό, μαζί με τη θεολογική του επιστημονική δράση, γινόταν σημαντικός παράγοντας σε κοινωνικούς και πολιτικούς αγώνες, εκεί που εύκολα κανείς αποκτά εχθρούς.

Ήταν, βλέπετε, ο δάσκαλος του βασιλείου ιερατεύματος, του Ευαγγελίου της Βασιλείας, ο Βασίλειος. Γι' αυτό και στο τελευταίο του μάθημα, σε κείνη την εσχατολογική κρίση, μας έμαθε πώς γίνεται κανείς «κατάρα υπέρ πολλών». Εκείνο το θαυμάσιο, σταυρικό, ξεχασμένο, αρχηγικό χάρισμα, σύμφωνα με το οποίο ο αρχηγός δέχεται να αναλάβει τα λάθη και τις ενοχές του λαού, για χάρη του λαού. Έπειτα επέμενε να μας αναλύει εκείνο το βιβλικό αναστάσιμο «τη ημέρα τη τρίτη» και να μας υπογραμμίζει το άλλο πάλι αναστάσιμο. Εκείνο το «μεθ' ημέρας οκτώ». Και στις εξετάσεις του, θυμάμαι, ήταν ανελέητος!

Έτσι θέλησε η Οικονομία του Θεού. Να μας αφήσει και σταυρικά και αναστάσιμα σημάδια με το θάνατό του ο ξανθός χαρούμενος καθηγητής. Αυτά τα σημάδια μόνο ησυχάζουν την καρδιά μας, ότι ο των βασιλευόντων και πάντων Κύριος θα στέψει με το διάδημα της Βασιλείας τον επωνύμως κληθέντα της βασιλείας, Βασίλειο.

Τέτοιος ήταν πάντοτε...

Γιώργος Τσανανάς

Ήταν καμωμένος από σπίθες, φωνές και χαμόγελα.
Με λόγο και έργα κερνούσε σε όλους την έκπληξη.
Αξιαγάπητος, ανεπανάληπτος, ανοιξιάτικος, πασχαλινός,
άναβε παντού τα φώτα της χαράς και της γιορτής.

Πριν το ξαφνικό σαλπάρισμά του για το απέραντο
είχε προλάβει να φιλοτεχνήσει την εικόνα του προσώπου του
με χρώματα ζωηρά, ωραία, ακριβά κι ανεξίτηλα.
Γι' αυτήν και για όλα του δεν χρειάστηκε πάνω από 46 χρόνια.
Έγκαιρα είχε ζητήσει να σκαλίσουμε πάνω στο μνήμα του:
«Προσδοκώ ανάστασιν νεκρών».

Και τη στιγμή που άρπαξε φωτιά η καρδιά του
σκέπασε τη φλόγα με το αγαπημένο του μαντίλι,
που πάνω του ήταν το οικόσημο της Ανάστασης κεντημένο
με τις κλωστές της γνώσης, της αγάπης και της ελπίδας,
της ελευθερίας, της πίστης και του αγώνα.

Μας λείπει και τον αναζητούμε.
Τον καλούμε κι απόκριση δεν παίρνουμε...
Από τη χώρα την άλλη λένε πως χαμογελαστά απορεί
για την αμηχανία μας, την κραυγή και την οδύνη μας.
Πώς να τ' αποκλείσουμε κι αυτό;
Για όλα ήταν και είναι ικανός.
Τέτοιος ήταν πάντοτε ο Βασίλης.
Έτσι θα μείνει στη μνήμη και την καρδιά μας...

Θύραθεν παιδεία και εκπαίδευση του έθνους

Το σύγχρονο μήνυμα των Τριών Ιεραρχών

Μαρία Λαπατσάνη

Παιδεία, ευσέβεια και εθνική ενότητα ανυψώνουν τους λαούς σε δύσκολους καιρούς. Οι Τρεις Ιεράρχες εκκινούντες από την αθάνατη ελληνική παιδεία και τη χριστιανική πίστη κατέστησαν φωτεινοί φάροι στο μέσον τρικυμιώδους πελάγους. Το μήνυμα της διδασκαλίας των Τριών Ιεραρχών είναι σήμερα περισσότερο απ' ό,τι στο παρελθόν επίκαιρο και χρήσιμο, αν αναλογισθούμε ότι ο σημερινός άνθρωπος ζει σ' έναν κόσμο μεγάλων τεχνολογικών μέσων αλλά συγκεχυμένων σκοπών. Εκπαιδεύεται περισσότερο αλλά μορφώνεται λιγότερο και ενστερνίζεται ελάχιστα.

Το ελληνικό γένος πορεύτηκε διαμέσου των αιώνων τυπτόμενο, θυσιαζόμενο και διερχόμενο μέσα από δυσκολίες και μύριους κινδύνους. Αναρίθμητοι είναι οι κίνδυνοι οι εκτός των τειχών τους οποίους αντιμετώπισε στο ρου των αιώνων. Εκατοντάδες χιλιάδες θυσιάστηκαν στους υπέρ πατρίδος αγώνες ως κηροί φωτίζοντες με το παράδειγμά τους και ταυτοχρόνως τηκόμενοι υπέρ της πατρίδος. Η ανθρώπινη θυσία αποτελεί για τους ελληνόπαιδες πρωτογενές εκπαιδευτικό υλικό και ταυτόχρονα τμήμα του ελληνορθοδόξου πολιτιστικού θησαυρού. Η παιδεία είναι μία από τις πλέον αξιόλογες παραγωγικές επενδύσεις για ένα έθνος που επιθυμεί, επιδιώκει να ζήσει και να διακριθεί.

Φαινόμενα κοινωνικού εκφυλισμού, ηθικής κατάπτωσης και παρακμής παρουσιάζονται σε όλες τις σύγχρονες ελεύθερες κοινωνίες. Η ελληνική, ευελπιστούμε ότι έχει κρατηθεί μακριά από ξενόφερτα νοσηρά φαινόμενα, που προκαλούνται από την όψιμη λατρεία της αίρεσης, του εωσφόρου και του αθεϊσμού. Η πλήρης εξάλειψη αυτών των σποραδικών φαινομένων που εσχάτως εμφανίστηκαν στη χώρα μας δεν μπορεί να στηριχθεί παρά σε μία εντατικότερη, πιο συνειδητή παιδεία και χριστιανική πρακτική.

Κατά τον Αριστοτέλη ο απαίδευτος άνθρωπος ομοιάζει προς τον ταξιδιώτη σε ξένη πόλη, ο οποίος δε γνωρίζει τις οδούς και χάνεται μέσα στους δαιδαλώδεις δρόμους. Έτσι και ο άνευ παιδείας άνθρωπος χάνεται μέσα στα πράγματα και παρεκτρέπεται.

(«Ώσπερ ξένος εν τοις οδοίς, ούτω δ' απαίδευτος εν τοις πράγμασιν πλανάται» Αριστοτέλης).

Τιμούμε κάθε χρόνο τη μνήμη και το έργο των Τριών Ιεραρχών. Συμπανηγυρίζουν ενωμένοι καθηγητές, διδάσκαλοι, κληρικοί και μαθητές σε όλο το

γεωγραφικό πλάτος της χώρας αλλά και πέραν αυτής, όπου υπάρχουν έλληνες και όπου βρίσκεται πνεύμα ελληνικό γιατί κατά τον Ισοκράτη «... Έλληνας καλείσθαι τους της παιδεύσεως της ημετέρας μετέχοντας».

Τιμούμε τη μνήμη τους και συνεχίζουμε την πορεία διάδοσης του έργου τους σε μία θαυμαστή χρονική διαδρομή που ξεκινά το 1100 μ.Χ. όταν επί Αλεξίου Κομνηνού καθορίστηκε για πρώτη φορά η εορτή αυτή. Οι Τρεις τιμώμενοι πατέρες της Εκκλησίας συνδύασαν αρμονικότατα την ελληνική σοφία με τον Χριστιανισμό, τη θύραθεν με τη θεολογική παιδεία, την επιστήμη με την πίστη.

Η σημασία και η πρωτοτυπία του έργου τους έγκειται στον αγαστό συνδυασμό της αρχαίας ελληνικής σοφίας με τη χριστιανική πίστη, γιατί η ευσέβεια χωρίς τους καρπούς της σοφίας καταπίπτει ταχέως σε δεισιδαιμονία, η δε παιδεία χωρίς ευσέβεια και αρετή καταλήγει σε πονηρία.

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος επαναλαμβάνων τον ύψιστον των τραγωδών Ευριπίδη αποφάνθηκε ότι η απουσία σωστών εκπαιδευτικών βάσεων ενός γένους συνεπάγεται τη δυστυχία των επόμενων γενών. («Όταν δε κρηπίς μη καταβληθή γένους ορθώς, ανάγκη δυστυχείν τους εκγόνους» Ευριπίδης).

Κατά την Τουρκοκρατία το ελληνικό έθνος στηρίχθηκε στην παιδεία του Χριστού για να επιβιώσει.

«... Μέσα στη θολόχτιστη εκκλησιά...
εκεί καταδιωγμένη κατοικεί
του σκλάβου η αλυσόδετη πατρίδα
βραχνά ο παπάς, ο δάσκαλος εκεί,
θεριεύει την αποσταμένη ελπίδα...»

Ιωάννης Πολέμης

Δεν χρειάζεται να υπογραμμίσουμε ότι η γλώσσα του έθνους μας είναι γλώσσα οικουμενική γιατί είναι η γλώσσα του Ευαγγελίου. Η βαθιά γνώση της ελληνικής υπό των Τριών Ιεραρχών υπήρξε το σημαντικότερο εργαλείο προβολής των ιδεών τους που πέτυχε την ένωση της ελληνικής και της χριστιανικής παιδείας.

Ο Βασίλειος ο Μέγας και ο Γρηγόριος ο Θεολόγος γεννημένοι στην Καππαδοκία, χώρα ελληνική από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, μετέβησαν στην Αθήνα για να παρακολουθήσουν, από τους τότε εξέχοντες διδασκάλους του Πανεπιστημίου Αθηνών, μαθήματα ρητορικής, γραμματικής, φιλοσοφίας και διαλεκτικής. Με την επιστροφή τους στην πατρίδα τους άρχισαν τους αγώνες τους υπέρ της Εκκλησίας. Ο Βασίλειος ο Μέγας εκτός των αγώνων του υπέρ των δογμάτων της ορθοδοξίας, πρώτος εφάρμοσε τους κανόνες της ελληνικής ρητορικής στα εκκλησιαστικά θέματα, που τόσο καλά είχε διδαχθεί στην Αθήνα. Δικαίως λοιπόν ο Πατριάρχης Φώτιος, αλλά και κάθε αληθινός μελετη-

τής του έργου του, συνιστούν τους λόγους του ως αριστουργήματα εκκλησιαστικής ρητορικής.

Το ευαγγελικό κήρυγμα αποπνέει ότι «ο Χριστιανισμός αγάπη εστί», αγάπη προς τον πλησίον. Ο Βασίλειος ο Μέγας υποδεικνύοντας την αρμονική σύζευξη θεωρίας και πράξης ίδρυσε τη γνωστή Βασιλειάδα και πλειάδα φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, αποδείξεις αλτρουισμού και αγάπης χριστιανικής. Ολόκληρος ο βίος του ήταν παράδειγμα αυταπάρνησης και αυτοθυσίας δίδοντας λαμπρό παράδειγμα σχετικά με τη συνετή και φιλάνθρωπη χρήση των υλικών αγαθών.

Της σοφίας του αυτής ισχυρά τεκμήρια είναι και τα πολλά συγγράμματά του στα οποία συνιστά στους νέους να μελετούν τους αρχαίους έλληνες, δηλαδή αυτούς που έπλεξαν το εγκώμιο της αρετής. Συχνά μνημονεύει τον Πλάτωνα, τον Ευριπίδη και εγκωμιάζει την αρετή του Σωκράτη. Εύλογα θα ρωτούσε κανείς γιατί θα πρέπει πάντοτε να προσφεύγουμε σε διδάγματα των αρχαίων συγγραφέων για να διαμορφώνουμε την πορεία του μέλλοντος. Γιατί οι παλαιότεροι, οι πνευματικοί ηγέτες του παρελθόντος είναι αρμοδιότεροι να μας δείξουν το δικό μας μέλλον;

Γιατί απλούστατα το παρελθόν πλειοψηφεί μέσα από τα διδάγματα και την πλούσια εμπειρία του, το παρόν τώρα διαμορφώνεται και το μέλλον είναι ακόμη ανύπαρκτο.

(«Parsque le passe est majoritaire il est normal qu' on lise beaucoup les anciens» Marguerite Yourcenar)

Η αρχαία φιλοσοφία και μάλιστα η πλατωνική συγγενεύει με το Χριστιανισμό στο μέτρο που αμφότερα διδάσκουν την πρόνοια, την πνευματικότητα, την αϋλότητα, την αθανασία της ψυχής και την πραγμάτωση του αγαθού.

Ο Βασίλειος ο Μέγας τονίζει ότι η μελέτη πρέπει να γίνεται προσεκτικά ώστε οι νέοι να λαμβάνουν μόνον ό,τι ορθόν περιέχει η ελληνική φιλοσοφία και, ως πράττουν οι μέλισσες, ν' απορρίπτουν ό,τι θεωρούν άχρηστο.

(«Κατά πάσαν δη ουν των μελιττών την εικόνα των λόγων ημίν μεθεκτέον. Εκείναι τε γαρ ούτε άπασι τοις άνθεσι παραπλησίως επέρχονται...»).

Η ίδια ευρυμάθεια διέκρινε και το Γρηγόριο το Θεολόγο, αδελφικό φίλο του Μεγάλου Βασιλείου. Η πολυμάθειά του δεν στάθηκε πρόσκομμα στην προς το θείον ευσέβειά του και την εκκλησιαστική του αγάπη. Η παιδεία κατά το Γρηγόριο δεν πρέπει να επικεντρώνεται σ' ένα τομέα αλλά να γίνεται οικουμενική. Ένας από τους σκοπούς της παιδείας θα πρέπει να είναι η κατάργηση του φόβου του θανάτου και ο δρόμος για τη ζωή και την αλληλεγγύη που ταυτίζεται με τον ίδιο το Χριστό.

Η ημιμάθεια, η αλαζονεία, ο εγωισμός απομακρύνουν τον άνθρωπο από το δρόμο του Θεού που βρίσκεται πάντα μπροστά μας, αν θέλουμε να τον δούμε και συνειδητά να τον ακολουθήσουμε. Η βαθιά γνώση είναι λιμάνι υπήνεμο, η

μόνη τράπεζα όπου με ασφάλεια μπορούμε να καταθέσουμε τον πλούτο της ψυχής μας.

Ο Γρηγόριος, φύση κατ' εξοχήν θεωρητική και ποιητική, διέφερε πολύ από τον Βασίλειο ο οποίος ήταν πρακτικότερος, και διακρίθηκε κυρίως για τη συγγραφική και ποιητική του δεινότητα. Ο Γρηγόριος κατέστη ο κατ' εξοχήν ποιητής του Χριστιανισμού. Το σπουδαιότερο ποίημά του επιγράφεται «Περί των καθ' εαυτόν», όπου διηγείται σε έμμετρο λόγο το βίο του και παράλληλα δίδει την εικόνα της εκκλησιαστικής κατάστασης της εποχής του. Γνωστοί είναι και οι πέντε θεολογικοί λόγοι στους οποίους ανασκεύαζε τα επιχειρήματα των αιρετικών. Οι λόγοι του αυτοί προκάλεσαν το θαυμασμό ακόμα και των Δυτικών εκκλησιαστικών συγγραφέων.

Θα πρέπει να υπομνήσουμε ότι η Ανατολή κατά την εποχή εκείνη υπερείχε σε πνευματική δραστηριότητα από τη Δύση, η οποία σε όλα ακολουθούσε ασθμαίνουσα την πνευματική κίνηση της Ανατολής. Δεν είναι τυχαίο ότι στην Ανατολή άκμασαν οι μεγάλες ρητορικές και φιλοσοφικές σχολές. Εκεί δίδασκαν οι μεγαλύτεροι εκκλησιαστικοί θεολόγοι και συγγραφείς. Εκεί συγκροτούνταν οι Οικουμενικές Σύνοδοι που έδιδαν την οριστική λύση στα ανακύπτοντα θεολογικά ζητήματα.

Αν και ο Γρηγόριος συμμετείχε ενεργώς στα εκκλησιαστικά δρώμενα, ο χαρακτήρας του ήταν φιλήσυχος και αποζητώντας την ησυχία και τον διαλογισμό απομακρύνθηκε από το εκκλησιαστικό προσκήνιο όταν έκρινε αναγκαίο. Η σύνεση, η σεμνότητα και η αξιοπρέπεια διέκριναν τους Τρεις οικουμενικούς διδασκάλους.

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος δε διστάζει, όντας κληρικός, να ελέγχει αυστηρά τους παρεκτρεπόμενους κληρικούς της Κωνσταντινουπόλεως όπου υπηρετεί ως Αρχιεπίσκοπος. Είναι αξιομνημόνευτο για το ήθος και την ακεραιότητά του ότι καθήρεσε δεκατρείς επισκόπους στην Έφεσο με την κατηγορία του χρηματισμού κατά την άσκηση της ιεροσύνης.

«Μορφώστε το κεφάλι του λαού και δεν θα χρειαστεί να το κόψετε» έγραφε χαρακτηριστικά ο Ουγκώ και η αλήθεια του συναντά τα διδάγματα των Τριών Πατέρων σε ένα διάλογο μέσω των αιώνων. Λαός άνευ ηθικής και θρησκείας, κατά τον Ιωάννη, νοσεί και είναι ανίκανος για οτιδήποτε υψηλό και μακρόπνοο.

Η τολμηρή γλώσσα του Χρυσοστόμου με την οποία ήλεγχε τα κακώς διαπραττόμενα και οι αυστηροί έλεγχοί του προς τους επιφανείς κληρικούς, αρχιερείς και πολιτικά ισχυρούς δημιούργησαν πολλούς εχθρούς. Η απομάκρυνσή του από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως, κατ' εντολήν της αυτοκράτειρας Ευδοξίας, δεν έκαμψαν τον Ιωάννη, ο οποίος με αυταπάρνηση συνέχισε να κηρύττει το δίκαιο και την αρετή που αποτελεί τη μόνη αληθινή ατομική περιουσία που ακολουθεί τον άνθρωπο και μετά το θάνατο.

(«... μόνη δε κτημάτων η αρετή αναφαίρετον και ζώντι και τελευτήσαντι παραμένουσα» Βασίλειος ο Μέγας).

Σήμερα, από μερικούς, οι λόγοι των Τριών Ιεραρχών ηχούν απόμακροι και απρόσιτοι από την ελληνική πραγματικότητα. Όμως η κοινωνική τύρβη της σύγχρονης εποχής επιβάλλει περισσότερο παρά ποτέ την εντρύφηση στις έννοιες αυτών των πατερικών κειμένων. Ας ακολουθήσουμε τα διδάγματα της διδασκαλίας των Τριών σοφών που σήμερα εορτάζουμε και το θάρρος, το ασυμβίβαστο, το αδάμαστο και αδαμάντιο ήθος τους ας γίνει πηγή έμπνευσης για μας.

Η ματαιοδοξία, η κενοδοξία, η άστοργη φιλαυτία, η επίδειξη του πλούτου αποτελούν πρωταθλητικά γνωρίσματα της εποχής μας. Κατά τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο η ματαιοδοξία είναι το πρώτο φυτό που βλαστάνει στον άνθρωπο και το τελευταίο που ξεριζώνεται. Αποτελεί πρόκληση και πρόσκληση για όλους μας η επίδειξη πνεύματος αλληλεγγύης, φιλετερισμού, στοργής και πρόνοιας για τους αδύνατους.

Για την ευσέβεια και τη γνώση δεν υπάρχουν κεφαλαιούχοι κτήτορες εκ γενετής αλλά μόνον ισοβίως μοχθούντες εργάτες. Ποτέ ο άνθρωπος παρά την προσπάθειά του δε συνέλαβε καμία απόλυτη αλήθεια. Πάντοτε ως δρομέας τρέχει προς αναζήτησή της. Η επίγνωση της άγνοιάς μας αποτελεί καρπό της αληθινής εκπαίδευσης.

Σε αυτόν το μαραθώνιο προς τη γνώση και την ευσέβεια ας συνταχθούμε όλοι για την παιδεία και την πίστη του έθνους.

ΕΠΙΚΑΙ-ΡΟΤΗΤΑ

Θεολογικό εργαστήρι. Μια νέα πρωτοβουλία του «Θεολογικού Συνδέσμου»

Το «Θεολογικό Εργαστήρι» άρχισε να λειτουργεί με πρωτοβουλία του «Θεολογικού Συνδέσμου» πριν από 4 μήνες περίπου. Βασική ιδέα για τη συγκρότησή του υπήρξε η διαπίστωση ενός παραδόξου: Ό,τι, δηλαδή, ενώ από τη μια μεριά οι θεολογικές σπουδές εμφανίζονται να γνωρίζουν τα τελευταία χρόνια μια σημαντική άνθηση, τα θεολογικά συγγράμματα και περιοδικά πληθαίνουν και οι ελπίδες του κόσμου στρέφονται με εμπιστοσύνη προς την Εκκλησία, από την άλλη οι θεολόγοι, και ιδιαίτερα οι νέοι, αγχωμένοι από την προοπτική της ανεργίας, αποπροσανατολισμένοι από έναν στεγνό ακαδημαϊσμό και παραγκωνισμένοι από έναν αυξανόμενο κληρικαλισμό, ελάχιστο χρόνο διαθέτουν για παραγωγή σύγχρονης θεολογικής σκέψης ικανής να ανταποκριθεί στις σημερινές πιεστικές ανάγκες των ανθρώπων και ακόμη λιγότερες ευκαιρίες έχουν να παρέμβουν στο σύγχρονο κοινωνικό προβληματισμό.

Το «Θεολογικό Εργαστήρι» συγκροτήθηκε από είκοσι περίπου νέους και νέες θεολόγους και συνέρχεται σε τακτές συνάξεις κάθε Τρίτη (8-10 μ.μ.), φιλοδοξώντας να αποτελέσει ένα χώρο συνάντησης ιδεών, ελεύθερου διαλόγου, δημιουργικού προβληματισμού και προσπάθειας παρέμβασης στην κοινωνία. Στις συνάξεις τα θέματα είναι ελεύθερα, εκφράζονται όλοι όσοι μετέχουν και οι όποιες θέσεις διατυπώνονται συνιστούν προϊόν ομαδικής δουλειάς και μελέτης. Ένα πρώτο δείγμα δουλειάς αποτελεί το κείμενο που ακολουθεί.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ «ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΜΦΕΡΟΝ»

α) Εισαγωγή

Το πρόβλημα που απασχόλησε τις πρώτες συνεδριάσεις του «Θεολογικού Εργαστηρίου» αφορά το αν η Εκκλησία μπορεί και πρέπει να προασπίζεται ακόμη και τα καλώς εννοούμενα «εθνικά συμφέροντα». Αφορμή για τη συζήτηση του συγκεκριμένου θέματος αποτέλεσε η διαπίστωση ότι στη συνείδηση πολλών χριστιανών η προάσπιση εθνικών θεμάτων από εκπροσώπους της Εκκλησίας φαίνεται σήμερα αυτονόητη. Μια απλή ματιά όμως στην ιστορία της Εκκλησίας καθιστά το αυτονόητο αυτό συζητήσιμο. Από τους πρώτους κιόλας αιώνες της ιστορικής ύπαρξης της Εκκλησίας, το πρόβλημα συζητείται αναλυτικά στην Προς Διόγνητον Επιστολή, όπου σημειώνεται χαρακτηριστικά: «*Χριστιανοί*

γὰρ οὔτε γῇ οὔτε φωνῇ οὔτε ἔθεσι διακεκριμένοι τῶν λοιπῶν εἰσιν ἀνθρώπων... Πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι· μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται, καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη πατρίς ἐστιν αὐτῶν, καὶ πᾶσα πατρὶς ξένη...». Και στα νεότερα χρόνια Σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη καταδικάζει το 1872 ως αίρεση το «φυλετισμό», ο οποίος ορίζεται, μεταξύ άλλων, και ως «*ἡ λόγῳ διαφόρου φυλετικῆς καταγωγῆς καὶ γλώσσης διάκρισις καὶ διεκδίκησις ἢ ἐξάσκησις ἀποκλειστικῶν δικαιωμάτων παρ' ἀτόμων καὶ ὁμάδων ἀνθρώπων ὁμοχώρων τε καὶ ὁμοταγῶν*».

Για την οικονομία της συζήτησης ορίστηκε ως χρονική αφετηρία η απελευθέρωση του ελληνικού λαού το 1821 και η ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους. Οι ιστορικές αναφορές που έγιναν στη συγκεκριμένη περίοδο έθεταν από μόνες τους το ερώτημα αφενός των σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας και αφετέρου το πρόβλημα της δημιουργίας των εθνικών κρατών και της εθνικής ιδεολογίας. Τα μέλη του Εργαστηρίου, ξεκινώντας από το δεδομένο ότι ο Χριστιανισμός έχει ως μία από τις κύριες συνιστώσες του την οικουμενικότητα, συζήτησαν το αν μπορεί να υπάρξει στους κόλπους της Εκκλησίας συγκερασμός ή συνδυασμός της οικουμενικής διάστασης του χριστιανισμού και της επίσημης εθνικής-κρατικής ιδεολογίας, εφόσον, μάλιστα, αυτές οι δύο αντιλήψεις έλκουν την καταγωγή τους από τελείως διαφορετικές προϋποθέσεις. Η πρώτη έλκει την καταγωγή της από το ιστορικό περίγραμμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ενώ η δεύτερη είναι κατά πολύ νεότερη και γεννήθηκε σε τελείως διαφορετικό γεωγραφικό και ιστορικό χώρο, τον χώρο της Δυτικής Ευρώπης και στα χρόνια του Διαφωτισμού. Πέρα όμως από αυτές τις σαφείς διακρίσεις σε επίπεδο ιστορίας, υπάρχει και η πολιτική πράξη. Έτσι, για λόγους κυρίως πολιτικούς, αναπτύχθηκε και στην Ελλάδα η ιδέα του Έθνους και αναπόδραστα η εθνική ιδεολογία. Η εξέλιξη αυτή επηρέασε άμεσα την ελλαδική Εκκλησία στη δημιουργία μιας αντίληψης που εκχωρούσε την οικουμενικότητα στην εθνική ιδεολογία. Η εκχώρηση αυτή έφτασε αναπόφευκτα στο σημείο να αποδέχεται μια χριστιανική Εκκλησία την ύπαρξη εθνικών συμφερόντων και ακόμη περισσότερο να αναλαμβάνει δράση υπέρ αυτών.

β) Έρευνα του φαινομένου

Το «Εργαστήρι», στην προσπάθειά του να ανιχνεύσει τις αιτίες του φαινομένου, στηρίχθηκε πάνω σε απόψεις που υπάρχουν κατατεθημένες τόσο σε θεολογικά περιοδικά που κυκλοφορούν στην Ελλάδα, όπως Σύναξη, Καθ' Οδόν, Έξοδος, όσο και σε περιοδικά που εκδίδονται από τις Μητροπόλεις και εκφράζουν τις επίσημες θέσεις τους. Μέσα από όλον αυτό τον όγκο της πληροφορίας εντυπωσιάζει η πληθώρα των θεολογικών τάσεων στην Ελλάδα. Πολύτιμος αρωγός στην εξέταση του φαινομένου υπήρξαν και οι σχετικές με το θέμα εισηγήσεις καθηγητών του Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ.

Συνοπτικά οι τάσεις που εμφανίζονται στην Ελλάδα είναι οι εξής:

— *Η ταύτιση της Εκκλησίας με το Έθνος*: Η άποψη αυτή εμφανίζεται κυρίαρχη και στηρίζεται στη σχέση που δημιουργήθηκε από την απελευθέρωση μέχρι σήμερα ανάμεσα στην Εκκλησία και την Πολιτεία. Η σχέση αυτή εδράζεται στο γεγονός του διακανονισμού της πολιτικής εξουσίας, από τα χρόνια του Όθωνα μέχρι σήμερα. Αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής και με ορατές συνέπειες ήταν η άσκηση εξουσίας εκ μέρους της Εκκλησίας και μάλιστα εξουσίας σε ένα επίπεδο ιδεολογικό με προεκτάσεις στην κοινωνική ζωή της χώρας. Η επίσημη έκφραση της Εκκλησίας συντάχθηκε με τις επιλογές των πιο συντηρητικών μορφών εξουσίας.

Στην νεότερη πολιτική ιστορία η Ιεραρχία προσπαθεί να αυξήσει τους θύλακες επιρροής της, όσο το κράτος τής επιτρέπει, με τέτοιον τρόπο, ώστε να αυξήσει την κοινωνική της επιρροή. Το ιδεολόγημα του εθνικού κράτους υπήρξε πρόσφορο έδαφος δράσης

για το σκοπό αυτό. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε περιοδικό μεγάλης Μητρόπολης ανακαλείται η ιστορική περίοδος της δικτατορίας, σαν μια περίοδος όπου η Εκκλησία έχαιρε εκτίμησης και είχε τον πρώτο λόγο στα κοινωνικά δρώμενα. Μάλιστα, στο ίδιο περιοδικό, η Εκκλησία φέρεται να είναι η μόνη δύναμη που είναι σε θέση να ανορθώσει το γόητρο του Έθνους και να επέμβει σωτηριολογικά στην τρέχουσα κοινωνική πραγματικότητα.

— *Η υπεροχή των Ελλήνων έναντι ακόμη και των άλλων ορθοδόξων:* Το ιδεολόγημα αυτό εκφράζεται από αρκετούς διανοούμενους που τελευταία ανακάλυψαν τον πλούτο της Ορθοδοξίας και στηρίζει εν πολλοίς και την προαναφερθείσα αντίληψη. Σύμφωνα με αυτό το ιδεολόγημα που, προκειμένου να εμφανιστεί προοδευτικό, χρησιμοποιεί με μια εντελώς δική του κατανόηση τον όρο *Ρωμιοσύνη*, οι Έλληνες ή οι Ρωμιοί είχαν αυξημένη προσληπτική ικανότητα των μηνυμάτων του χριστιανισμού εξαιτίας της πολιτισμικής τους κατάστασης, επομένως είναι ή πρέπει να είναι σε θέση ισχύος έναντι όχι μόνο των άλλων χριστιανών, αλλά ακόμη και των «ορθόδοξων Σλάβων» σύμφωνα με τη θεώρηση ενός εκ των επιφανών εκπροσώπων της τάσης αυτής. Η τάση αυτή οδήγησε τη θεολογική και εκκλησιαστική πράξη της χώρας σε ακραίες μορφές εθνικιστικής αντίδρασης με αφορμή το πρόβλημα του Μακεδονικού, αλλά και εκείνο των σχέσεών μας με την Τουρκία. Είναι χαρακτηριστική η άποψη για τη δημιουργία ενός *«ορθόδοξου τόξου»* σε απάντηση του *«ισλαμικού τόξου»*. Θέση την οποία με ευχαρίστηση υποδέχτηκε και ένα μεγάλο κομμάτι του πολιτικού κόσμου της χώρας, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο την ιδεολογία του *«εθνικού απομονωτισμού»* και συσπειρώνοντας γύρω από αυτό το αίτημα φαινομενικά διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις. Στα θέματα αυτά η Εκκλησία εξυπηρέτησε απόλυτα το υποτιθέμενο εθνικό συμφέρον, επομένως μοιράζεται την ευθύνη για τον συνειδητό αποπροσανατολισμό της ελληνικής κοινωνίας από τα θέματα που θα αλλάξουν την πορεία των χωρών της Ευρώπης στα επόμενα χρόνια.

— *Η οικουμενικότητα:* Θεολογικά περιοδικά αλλά και θεολόγοι, τόσο Έλληνες όσο και ξένοι, υπηρετούν την ανάγκη της δημιουργίας μιας οικουμενικής συνείδησης στους πιστούς. Στηρίζονται τόσο στην ιστορία όσο και στη Θεολογία. Εκτίμησή τους είναι ότι η συνειδητοποίηση της οικουμενικότητας του χριστιανισμού θα αμβλύνει τις εθνικές αντιθέσεις και θα εκφράσει καλύτερα το πολυπόθητο αίτημα της ενότητας των πάντων. Εκφράζουν την έντονη αντίθεσή τους στην ανάπτυξη της αντίληψης της εθνικής υπεροχής, γέννημα μεταγενέστερο του χριστιανισμού, και διαπιστώνουν ότι η ταύτιση έθνους και Εκκλησίας θα γεννήσει νέες διχαστικές πρακτικές με ανυπολόγιστες συνέπειες. Με βάση αυτήν την αντίληψη αμφισβητείται η ορθότητα της θέσης ότι η Εκκλησία πρέπει να υποστηρίζει τα λεγόμενα εθνικά συμφέροντα.

γ) Σύνοψη

Με βάση τις παραπάνω απόψεις τις οποίες το *«Θεολογικό Εργαστήρι»* συζήτησε κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεών του, καθώς και από τον προβληματισμό που κατατέθηκε, όχι μόνο για τη συγκεκριμένη προβληματική, αλλά και για άλλες παραμέτρους του θέματος που άπτονται πολλών συγγενών θεμάτων, προέκυψε η ανάγκη ενός συνολικού επαναπροσδιορισμού του θεολογικού λόγου. Θα πρέπει να επιδιωχθεί μια ανοιχτή συζήτηση, που στόχο θα έχει την απομάκρυνση της Θεολογίας από σχήματα διχαστικά και ιδεολογήματα εξόχως συγκρουόμενα με τις βασικές θέσεις του χριστιανισμού περί της καταλλαγής των συγκρούσεων και περί της οικουμενικότητας της Εκκλησίας. Οι ενστάσεις και η κριτική που πολλές φορές ασκείται προς την πρακτική της Εκκλησίας δεν είναι, πιστεύουμε, μια επιπόλαιη πολεμική, αλλά ενυπάρχει ως πολύτιμο στοιχείο του συνεχούς κριτικού

λόγου απέναντι στην προσπάθεια συγκεκριμένων κύκλων να καταστεί η Εκκλησία ένας θεσμός που θα δίνει το χέρι του στα εθνικιστικά παραληρήματα της πολιτικής εξουσίας.

Το «Θεολογικό Εργαστήρι» ανιχνεύει με επιμονή τις προϋποθέσεις για την αποδοχή όρων τόνωσης *της οικουμενικότητας, της πολυφυλετικότητας και της πολυπολιτισμικότητας*. Με την έννοια αυτή είναι εξαιρετικά επιφυλακτικό και ανήσυχο, όταν επίσημες πράξεις αρνούνται τα βασικά αυτά θεολογικά χαρακτηριστικά και οδηγούν στη δημιουργία διχαστικών και ατελέσφορων εντάσεων. Επιπρόσθετα, συνεπικουρούμενο από όλον τον προβληματισμό που συνοπτικά εκτίθεται στην παρουσίαση αυτή, κατέληξε στη θέση ότι δεν είναι δυνατόν να υποβιβάζεται, και δυστυχώς πολλές φορές αυτό γίνεται, η Θεολογία και η έννοια της Εκκλησίας σε ρόλο *«εθνικού διαφημιστή»*.

Θεσσαλονίκη 7-5-1996

Οικουμενικές δραστηριότητες στη Θεσσαλονίκη

Το Σάββατο 20 Ιανουαρίου 1996 πραγματοποιήθηκε στη Ρωμαιοκαθολική ενορία της Θεσσαλονίκης οικουμενική προσευχή με κεντρικό θέμα «στέκομαι μπροστά στην πόρτα και χτυπώ» Αποκ. 3, 20, με τη συμμετοχή Ορθοδόξων, Ρωμαιοκαθολικών και Ευαγγελικών χριστιανών. Στην προσευχή συμμετείχαν πολλά μέλη του Θεολογικού Συνδέσμου, μεταξύ των οποίων ο Μιλτιάδης Κωνσταντίνου που ανέγνωσε ένα απόσπασμα από τον προφήτη Ησαΐα και ο Γεώργιος Τσανανάς που ανέγνωσε από το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο.

Την επόμενη ημέρα, Κυριακή 21 Ιανουαρίου 1996, πραγματοποιήθηκε στο γερμανικό Ινστιτούτο Goethe οικουμενική προσευχή για το νέο έτος με το ίδιο θέμα και με ευθύνη της γερμανόφωνης Ευαγγελικής Εκκλησίας της Θεσσαλονίκης, στην οποία συμμετείχαν Ορθόδοξοι, Ρωμαιοκαθολικοί και Ευαγγελικοί. Κεντρικοί ομιλητές στην εκδήλωση ήταν εκτός από την ιερέα Δωροθέα Βακάλη, τα μέλη του Θεολογικού Συνδέσμου, Μιλτιάδης Κωνσταντίνου και Βασιλική Σταθοκώστα, ενώ ο πρόεδρος της Εταιρίας Οικουμενικών Μελετών και Διορθόδοξης Πληροφόρησης και του Θεολογικού Συνδέσμου, καθηγητής Νίκος Ζαχαρόπουλος, ανέγνωσε τον Ψαλμ. 89. Στην ομιλία του ο Μ. Κωνσταντίνου αναφέρθηκε στο μοτίβο της πόρτας ως συμβόλου των διασπασμένων σχέσεων. Όπως χαρακτηριστικά τόνισε: Στα πρώτα κιόλας κεφάλαια της Αγίας Γραφής η διάσπαση των σχέσεων μεταξύ Θεού και ανθρώπου δίνεται μέσα από την εικόνα μιας πόρτας που διαχωρίζει το χώρο του θείου από το χώρο του ανθρώπινου. Πρόκειται για μια πόρτα φοβερή που θα μείνει για αιώνες κλειστή και απροσπέλαστη για τον άνθρωπο, καθώς φυλάγεται από τα χερουβίμ και την «φλογίνην ρομφαίαν την στρεφομένην» (Γεν. 3, 24). Είναι αυτή η ίδια πόρτα, της οποίας τα κλειδιά θα εμπιστευτεί ο Χριστός στον Πέτρο, όχι πια για να την κρατάει κλειστή αλλά για να την ανοίξει σε όλους τους ανθρώπους. Τούτο το κλειδί το κρατάμε όλοι στα χέρια μας και δεν έχουμε παρά να το χρησιμοποιήσουμε. Είναι η ομολογία του Πέτρου «σύ ει ο Χριστός ο υιός του Θεού του ζώντος», που η απροϋπόθετη αποδοχή της είναι αρκετή για να μας ανοίξει την πόρτα της Βασιλείας του Θεού. Αλλά, παρ' όλο που κρατάμε το κλειδί στα χέρια μας αρνούμαστε να διακινδυνεύσουμε τη χρήση του. Προτιμούμε την ασφάλεια και τη σιγουριά του δικού μας κόσμου και, όχι μόνο δεν ανοίγουμε την πόρτα του καινούριου κόσμου του Θεού, αλλά υψώνουμε και άλλη μία πόρτα, αυτή του διαμερίσματός μας

που την κλειδώνουμε με κλειδαριές ασφαλείας. Έτσι ο Χριστός, ενώ μας έχει δώσει το κλειδί της δικιάς του πόρτας, αναγκάζεται να σταθεί έξω από τη δικιά μας και να χτυπήσει. Όμως εμείς δεν τον αναγνωρίζουμε, ίσως γιατί στην πραγματικότητα δεν γνωρίσαμε ποτέ την αληθινή του μορφή: «Κύριε, πότε σε είδαμε πεινασμένο ή διψασμένο ή ξένο ή γυμνό ή άρρωστο ή φυλακισμένο και δεν σε υπηρετήσαμε;» (Μτθ. 25, 44). Αλήθεια, πόσες φορές αναγνωρίσαμε το Χριστό στο πρόσωπο ενός αλβανού, ενός πρόσφυγα, ενός περιθωριακού! Όμως για μια τέτοια αναγνώριση χρειάζεται τόλμη και προπάντων αγάπη. Κι ακόμα περισσότερη αγάπη και πολύ περισσότερη τόλμη χρειάζεται για να αναγνωρίσει κανείς το Χριστό στο πρόσωπο ενός ορθόδοξου, ενός προτεστάντη ή ενός καθολικού αδελφού του. Γενιές ολόκληρες για πολλούς αιώνες έμαθαν να θεωρούν ο ένας τον άλλο αιρετικό. Τούτη τη γνώση την κληρονομήσαμε κι εμείς μαζί με μια περηφάνια για τη δική μας σωστή πίστη. Έτσι ξεχάσαμε εύκολα αυτό που τόσο ξεκάθαρα τονίζει ο απόστολος Παύλος: «κι αν έχω ακόμα όλη την πίστη έτσι που να μετακινώ βουνά αλλά δεν έχω αγάπη, είμαι ένα τίποτα» (Α΄ Κορ. 13,2).

Η Βασιλική Σταθοκώστα, προσεγγίζοντας το ίδιο χωρίο, αναφέρθηκε επίσης στην εικόνα της πόρτας ως συμβόλου της διάσπασης των σχέσεων μεταξύ των λαών της γης. Μίλησε για πόρτες που κλείνουν ερμητικά και ξεχωρίζουν αμείλικτα ομάδες, λαούς, έθνη, φυλές, ράτσες, φύλα, γεωγραφικά μήκη και πλάτη της γης. Στη συνέχεια αναφέρθηκε στις πόρτες που έκλεισαν και χώρισαν το σώμα του Χριστού, την Εκκλησία και τόνισε: Οι πόρτες που έκλεισαν οι Εκκλησίες με το χωρισμό τους κρατήθηκαν κλειδωμένες για μια ολόκληρη χιλιετία. Και ήταν κυρίως στις αρχές του αιώνα μας, όταν κάποιοι οραματιστές, κυρίως λαϊκοί, από διάφορες Εκκλησίες, παράλληλα με την πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου το 1920 και τις φρικτές εμπειρίες που είχε αφήσει ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, έβαλαν στην άκρη πικρές μνήμες και εγωισμούς και τόλμησαν, μέσα από κοινούς αγώνες να προχωρήσουν και να καταλήξουν σε αυτό που σήμερα ονομάζουμε οικουμενική κίνηση, διμερείς και πολυμερείς διαλόγους.

Αυτό που έκαναν οι πρώτοι εκείνοι οραματιστές ήταν να χτυπήσουν τις πόρτες των Εκκλησιών των διαφόρων χωρών. Ζήτησαν από τις Εκκλησίες να ανοίξουν ξανά τις πόρτες τους. Και οι Εκκλησίες ανταποκρίθηκαν. Έτσι ξεκίνησε η οικουμενική κίνηση, μια κοινή, δηλαδή, προσπάθεια να ακούσουμε ο ένας τον άλλο, να δούμε τον άλλο κατά πρόσωπο, να αντιληφθούμε τις διαφορετικές παραδόσεις, να σεβαστούμε τη διαφορετικότητα και να προσπαθήσουμε μέσα από αυτή τη διαφορετικότητα και με τη βοήθεια του Θεού να φτάσουμε στην ενότητα, σύμφωνα με το θέλημά του «ίνα πάντες εν ώσιν» και για να πιστέψει ο κόσμος.

Σήμερα που οι πόρτες έχουν επιτέλους μισανοίξει διαφαίνεται άλλη μια φορά ο κίνδυνος να ξανακλείσουν. Πάντα υπάρχουν αφορμές για να κατασκευάσουμε νέα κλειδιά ή να ξαναχρησιμοποιήσουμε τα παλιά. Οι νέες πραγματικότητες που διαμορφώθηκαν στην Ευρώπη γκρέμισαν τείχη, δεν μπόρεσαν όμως να ανοίξουν πόρτες. Αντίθετα, νέα κλειδιά κατασκευάσθηκαν γι' αυτές, κλειδιά που πια τα θεωρούσαμε άχρηστα και που ονομάζονται εθνικισμός, ρατσισμός, φυλετική καθαρότητα. Ανάλογα κλειδιά είτε αυτά ονομάζονται Ουνία είτε προσηλυτισμός είτε χειροτονία γυναικών, είτε όπως αλλιώς, απειλούν να κλείσουν και πάλι τις πόρτες των Εκκλησιών μας. Σ' αυτή την κρίσιμη στιγμή χρειάζεται, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, να ενώσουμε δυναμικά τις προσπάθειές μας και τις προσευχές μας και να χτυπήσουμε αποφασιστικά πόρτες και να ανοίξουμε πόρτες, να ακούσουμε και να ακουστούμε, να συνεχίσουμε το διάλογο ζωής και αγάπης.

Το πυκνό εκκλησίασμα έψαλε λατινικούς,

γερμανικούς και βυζαντινούς ύμνους και απαγγέλθηκε η παρακάτω δέηση:

Θεέ, ΄Αγιο Πνεύμα,
σε δοξάζουμε για τη δύναμη,
με την οποία ενώνεις τους ανθρώπους
μεταξύ τους
σε συνεχώς νέες μορφές
προσευχής, αγάπης προς τους εχθρούς, ελπίδας.
Σε ευχαριστούμε για την Εκκλησία,
με την οποία μας χαρίζεις μια καινούρια
πατρίδα και οικογένεια, με την οποία μας
στηρίζεις πάνω σε ένα αιώνιο θεμέλιο,
στο θείο Λόγο, που ονομάζεται Ιησούς Χριστός.
Δοξασμένο ας είναι το όνομά σου!
Ας δοξάζεται με τα μπαρόκ χρώματα,
με τη ρομαντική αυστηρότητα,
με την οικουμενική πολλαπλότητα!
Ας δοξάζεται με τους ύμνους των ορθοδόξων,
με τα κηρύγματα των προτεσταντών,
με τις λειτουργίες των καθολικών,
με τις προφητείες των πεντηκοστιανών!
Θεέ, ΄Αγιο Πνεύμα,
χαρά των νέων Εκκλησιών,
παρηγοριά των διωκομένων ενοριών,
δύναμη ζωής των αρχαίων ομολογιών,
γέμισέ μας με δημιουργική δύναμη και φαντασία,
για να συνδεθούμε και με άλλους ανθρώπους,
να μοιράσουμε μεταξύ μας ψωμί και κρασί,
να εγκαθιδρύσουμε ειρήνη,
να οικοδομηθούμε σε *μία* Εκκλησία,
η οποία θα υπηρετεί το όνομά σου
και θα τιμά τα δημιουργήματά σου.
Αμήν.

ΠΑΙΔΑ-ΓΩΓΙΚΑ

Μερικές επισημάνσεις για τη διδασκαλία της Εκκλησιαστικής Ιστορίας στο Γυμνάσιο

(Με ένα σχέδιο μαθήματος: «Η Αποστολική Σύνοδος»)

΄Ολγα Γριζοπούλου

Α΄

• Συμβαίνει να διδάσκουμε την Εκκλησιαστική Ιστορία, ή να την βρίσκουμε στα σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών, γενικευτικά, απλουστευτικά, άνευρα. Η σχέση δηλαδή αυτού που κάνουμε με την Ιστορία να είναι η ίδια σχέση που έχουν κάποιες φορές τα «Θρησκευτικά» με τη Θεολογία. Αν δεχτούμε ότι η πίστη είναι **και** ιστορία, θα νιώσουμε πόσο απογοητευτικό είναι αυτό.

• Εύκολα μιλάμε για «αντικειμενικότητα», διδάσκοντας γεγονότα Εκκλησιαστικής Ιστορίας. Παρόλα αυτά η ύπαρξη μιας τέτοιας αντικειμενικότητας είναι ένα τεράστιο –και μάλλον άλυτο– πρόβλημα. ΄Εχοντάς το αυτό υπόψη μας οφείλουμε να προσπαθούμε να είμαστε τίμιοι σχετικά με την επιλογή των γεγονότων που θα διδάξουμε, πώς θα τα συσχετίσουμε και πώς θα τα ερμηνεύσουμε.

• Προσπαθούμε να δίνουμε, επίσης, στην Εκκλησιαστική Ιστορία μια εσχατολογική διάσταση, να βλέπουμε «θεολογικά» τα γεγονότα. Συσχετίζουμε δηλ. το παρόν τους με το παρελθόν και το μέλλον τους. Επιχειρούμε να μην ταυτίζουμε την Ιστορία της Χριστιανικής Εκκλησίας μόνο με τη δράση κάποιων προσώπων, με τη δημόσια δράση κάποιων ιεραρχών, ηγετών κλπ. ΄Εχει σημασία να δείξουμε πως σύνολη η Εκκλησία πονάει, πέφτει, ανορθώνεται και κατακτά.

• Αυτό που ψυχολογικά και τεκμηριωμένα μπορούμε να πούμε για την πλευρά των μαθητών μας είναι η ικανότητα που έχουν στη βαθμίδα της Γ΄ Γ/σίου να «αρπάζουν» την αίσθηση της Ιστορίας. Μπορούν να δουλεύουν με ενδιαφέρον πάνω σε ιστορικά θέματα, με διάθεση όμως να τα συνδέουν με τη σύγχρονη εποχή, να ανακαλύπτουν τη σημασία που μπορεί να έχουν ζητήματα του παρελθόντος για τους ίδιους σήμερα. Ενδιαφέρονται επίσης να δουλεύουν με ερωτήματα/προβλήματα που καλούνται να λύσουν, κρίσεις που τους επιτρέπεται να διατυπώσουν, συμπεράσματα στα οποία μπορούν να φτάσουν. Να μην είναι δηλαδή τα ιστορικά

γεγονότα μια αφήγηση από το δάσκαλο με δεδομένα συμπεράσματα και κλειστά σε κάθε προβληματισμό και επεξεργασία.

• Υπάρχει μια προκατάληψη που πρέπει να επισημανθεί. Ότι τάχα η δουλειά πάνω στις πηγές, η δουλειά με τα κείμενα, είναι δουλειά γραφείου, επιστημονικού εργαστηρίου κι όχι σχολικής τάξης. Αν όμως μαζί με τους μαθητές μας σκύψουμε στις πηγές, αν διαβάσουμε κείμενα, ψηλαφήσουμε όλα όσα αυτά φέρνουν, πέρα από τη γοητεία της ανάγνωσης θα μάθουμε να αναγνωρίζουμε τα ρεύματα της εποχής τους, τις αλήθειες που κρύβουν, το χρώμα της ζωής των χρόνων που καθρεφτίζουν, τα πρόσωπα που σκιαγραφούν. Οι μαθητές επηρεάζονται και ευαισθητοποιούνται πολύ από τα κείμενα «εποχής». Είναι, λοιπόν, ανάγκη να μάθουν να δουλεύουν με σιγουριά και ασφάλεια, βασισμένοι πάνω σ' αυτά, και ταυτόχρονα να μπορούν να μεταφέρονται σε άλλες εποχές και να φαντάζονται πρόσωπα και περιστατικά.

• Πολλές φορές κάνουμε με ελαφριά καρδιά γενικεύσεις. Παραλείπουμε κάποιες διακρίσεις ή αποχρώσεις, εύκολα καταλήγουμε σε απόψεις και συμπεράσματα, π.χ. «όλοι οι αιρετικοί ήταν σχεδόν διάβολοι ή μικρόνοες» ή «όλοι οι πρώτοι Χριστιανοί ήταν μάρτυρες». Αυτή η αποσπασματική αντιμετώπιση της αλήθειας, εκτός από επιστημονικά ανέντιμη και μεροληπτική, γίνεται γρήγορα και για τα παιδιά ανούσια και πληκτική, μια και το μόνο που κάνει είναι να διατυπώνει θέσεις, απόψεις και συμπεράσματα για τα οποία κανείς απ' τους μαθητές δεν ερεύνησε, δεν ρώτησε, δεν προβληματίστηκε, δεν δούλεψε. Αντίθετα, η δουλειά πάνω στην αλήθεια της Ιστορίας –όπως μας παρουσιάζεται μέσα από τα κείμενα της εποχής της– πλεονεκτεί, γιατί γίνεται ενδιαφέρουσα και αποτελεσματική, μια και δάσκαλος και μαθητές συνερευνούν και μαθαίνουν. Ακριβώς τα ίδια που ειπώθηκαν για τα κείμενα των πηγών θα μπορούσε κανείς να πει και για τα έργα τέχνης της εποχής: εικόνες; φωτογραφίες, σχεδιαγράμματα μνημείων, δουλειά πάνω σε εικόνες, «ανάγνωσή» τους, χειρόγραφα κλπ.

• Πρέπει, τέλος, να ληφθεί σοβαρά υπόψη ότι η διδασκαλία της γενικής Ιστορίας στο Γ/σιο είναι για αρκετούς φιλολόγους μια δουλειά ρουτίνας, πολλές φορές χωρίς ιδιαίτερη φροντίδα και προγραμματισμένο σχεδιασμό (βλ. *Π. Ξωχέλλη,* Η διδασκαλία της Ιστορίας στο Γυμνάσιο και Λύκειο. Ερευνητική συμβολή στη Διδακτική της Ιστορίας, Θεσ/νίκη 1987, Κυριακίδης). Αυτό συχνά έχει σαν αποτέλεσμα να λείπει το γενικό πλαίσιο ιστορικών γνώσεων, που μας είναι απαραίτητο για να βασίσουμε και να τοποθετήσουμε τη δική μας δουλειά.

Οι παραπάνω επισημάνσεις είναι σκέψεις σε κάποιες από τις οποίες μπορεί να επιχειρούνται λύσεις από το δάσκαλο, με συγκεκριμένες διδακτικές ενέργειες και πρακτικές. Για άλλες υπάρχει μόνον ο προβληματισμός και η πρόκληση να απαντηθούν μετά από πειραματισμό και δουλειά στην τάξη.

Με βάση τα παραπάνω δίνεται ένας σχεδιασμός διδασκαλίας μιας ενότητας της Εκκλησιαστικής Ιστορίας για τη Γ΄ Τάξη Γυμνασίου (Διδακτική ενότητα αρ. 6, του βιβλίου Θρησκευτικών της Γ΄ Γυμνασίου, των Α. Καριώτογλου - Γ. Ροδίτη, ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΕ ΠΟΡΕΙΑ, 6η έκδ., Αθήνα 1991, σ. 27-31, Ο.Ε.Δ.Β.).

Β΄

«Η Αποστολική Σύνοδος»

Το κείμενο των Πράξεων πάνω στο οποίο δουλεύουμε:

Πρ 15, 1 *Μερικοί χριστιανοί που ήρθαν από την Ιουδαία δίδασκαν τους αδερφούς: «Αν δεν περιτέμνεσθε, όπως προστάζει ο νόμος του Μωυσή, δεν μπορείτε να σωθείτε».*

2 *Επειδή έγινε αναστάτωση και συζήτηση μεγάλη ανάμεσα στον Παύλο και τον Βαρνάβα από τη μια, και σ' αυτούς από την άλλη, αποφασίστηκε ν' ανέβουν ο Παύλος και ο Βαρνάβας και μερικοί άλλοι από τους χριστιανούς της Αντιόχειας στα Ιεροσόλυμα, για να λύσουν εκεί το ζήτημα αυτό με τους αποστόλους και τους πρεσβυτέρους.*

3 *Η εκκλησία τους κατευόδωσε, κι αυτοί διέσχισαν τη Φοινίκη και τη Σαμάρεια, μιλώντας παντού για την επιστροφή των εθνικών στο Χριστό, κι έδιναν έτσι μεγάλη χαρά σ' όλους τους αδερφούς.*

4 *Όταν έφτασαν στην Ιερουσαλήμ, τους έγινε υποδοχή από τα μέλη της εκκλησίας, από τους αποστόλους και από τους πρεσβυτέρους. Αυτοί τους διηγήθηκαν όσα ο Θεός έκανε μ' αυτούς, και ότι άνοιξε τη θύρα της πίστεως στους εθνικούς.*

5 *Σηκώθηκαν όμως μερικοί από την παράταξη των Φαρισαίων που είχαν πιστέψει, κι έλεγαν ότι πρέπει τους εθνικούς να τους περιτέμνουν και να απαιτούν να τηρούν το νόμο του Μωυσή.*

6 *Συγκεντρώθηκαν, λοιπόν, οι απόστολοι και οι πρεσβύτεροι για να εξετάσουν το θέμα αυτό.*

7 *Αφού έγινε πολλή συζήτηση, έλαβε το λόγο ο Πέτρος και τους είπε: «Αδελφοί, εσείς ξέρετε καλά ότι ο Θεός από παλιά με διάλεξε από όλους μας εμένα, για ν' ακούσουν οι εθνικοί από το στόμα μου το λόγο του ευαγγελίου και να πιστέψουν.*

8 *Και ο Θεός, που γνωρίζει τις καρδιές των ανθρώπων, έδωσε σημάδι ότι κι αυτοί μπορούν να σωθούν, χορηγώντας τους το Άγιο Πνεύμα όπως και σ' εμάς.*

9 *Δεν έκανε καμιά διάκριση ανάμεσα σ' εμάς και σ' εκείνους, αλλά καθάρισε με την πίστη τις καρδιές τους.*

10 *Τώρα, λοιπόν, γιατί προκαλείτε το Θεό, θέλοντας να φορτώσετε στον τράχηλο των χριστιανών ένα βάρος, που ούτε οι πρόγονοί μας ούτε εμείς μπορέσαμε να σηκώσουμε;*

11 *Αντίθετα, πιστεύουμε ότι θα μας σώσει η χάρη του Κυρίου Ιησού, με τον ίδιο τρόπο που θα σώσει κι εκείνους».*

12 *Όλο το πλήθος σώπασε, και όλοι άκουγαν το Βαρνάβα και τον Παύλο να διηγούνται τα θαύματα που έκανε ο Θεός μέσω αυτών στους εθνικούς.*

13 *Όταν τελείωσαν, μίλησε ο Ιάκωβος: «Ακούστε με, αγαπητοί αδελφοί.*

14 *Ο Συμεών-Πέτρος διηγήθηκε πως ο Θεός για πρώτη φορά φρόντισε να φτιάξει από τους εθνικούς ένα λαό δικό του.*

15 *Μ' αυτό συμφωνούν τα λόγια των προφητών, που έχουν γράψει:*

16 Ύστερα απ' αυτά θα επιστρέψω
και θ' ανοικοδομήσω τον οίκο του Δαβίδ
τον γκρεμισμένο,
θα ξαναχτίσω τα ερείπιά του
και θα τα ανορθώσω,

17 για να ζητήσουν τον Κύριο οι υπόλοιποι άνθρωποι
και όλα τα έθνη που θα χουν γίνει δικός μου λαός.
Εγώ, ο Κύριος, τα λέω αυτά, και εγώ θα τα
πραγματοποιήσω όλα.

18 *Ο Θεός αποφάσισε προαιωνίως όλα τα έργα του.*

19 *Γι' αυτό εγώ έχω τη γνώμη να μην επιβαρύνουμε τους εθνικούς που επιστρέφουν στο Θεό,*

20 *αλλά να τους στείλουμε μια επιστολή και να τους καθορίσουμε να φυλάγονται από τους μολυσμούς των ειδωλοθύτων, από την πορνεία, από τη βρώση πνιγμένου ζώου και από την πόση αίματος ζώου.*

21 *Αυτές οι διατάξεις του Μωυσή είναι πασίγνωστες, γιατί από τα παλιά χρόνια διαβάζονται σε κάθε πόλη στις συναγωγές κάθε Σάββατο».*

22 *Τότε αποφάσισαν οι απόστολοι και οι πρεσβύτεροι μαζί με όλη την εκκλησία να εκλέξουν από ανάμεσά τους μερικούς που να τους στείλουν στην Αντιόχεια μαζί με τον Παύλο και το Βαρνάβα. Έτσι, εξέλεξαν τον Ιούδα, που λεγόταν και Βαρσαββάς, και το Σίλα, ανθρώπους με εξέχουσα θέση ανάμεσα στους χριστιανούς,*

23 *και τους έδωσαν να μεταφέρουν την ακόλουθη επιστολή:*
«Οι απόστολοι και οι πρεσβύτεροι και οι αδερφοί, χαιρετούν τους αδερφούς που προέρχονται από τους εθνικούς στην Αντιόχεια, στη Συρία και στην Κιλικία.

24 *Επειδή ακούσαμε ότι μερικοί από μας ήρθαν και σας τάραξαν με τα λόγια τους και κλόνισαν τις ψυχές σας, χωρίς να τους έχουμε δώσει εντολή εμείς,*

25 *αποφασίσαμε ομόφωνα να εκλέξουμε μερικούς άντρες και να τους στείλουμε σ' εσάς, μαζί με τους αγαπητούς μας Βαρνάβα και Παύλο,*

26 *που έχουν αφιερώσει τη ζωή τους στο έργο του Κυρίου μας του Ιησού Χριστού.*

27 *Στείλαμε, λοιπόν, τον Ιούδα και το Σίλα, που θα σας πουν και προφορικά τα ίδια πράγματα.*

28 *Δηλαδή: αποφασίστηκε ως σωστό από το Άγιο Πνεύμα και από μας να μη σας επιβάλουμε κανένα πρόσθετο βάρος, εκτός από αυτά τα αναγκαία:*

29 *να απέχετε από τα ειδωλόθυτα, το αίμα, το κρέας από πνιγμένα ζώα και την πορνεία. Αν φυλάγεστε από αυτά, θα κάνετε το σωστό. Υγιαίνετε».*

30 *Οι απεσταλμένοι έφυγαν και ήρθαν στην Αντιόχεια. Εκεί συγκέντρωσαν τους πιστούς και παρέδωσαν την επιστολή.*

31 *Οι πιστοί τη διάβασαν και χάρηκαν με την παρήγορη απόφαση.*

32 *Ο Ιούδας και ο Σίλας, που ήταν κι αυτοί προφήτες, συμβούλεψαν με πολλά λόγια τους αδελφούς και τους ενίσχυσαν.*

33 *Έμειναν ακόμη λίγο χρόνο, κι ύστερα οι αδελφοί τους κατευόδωσαν για να επιστρέψουν στους αποστόλους.*

34 *Στο Σίλα όμως φάνηκε καλό να μείνει εκεί.*

Σχεδιασμός πορείας διδασκαλίας

ΣΤΟΧΟΙ

α) Να γνωρίσουν και να αξιολογήσουν οι μαθητές τα προβλήματα της πρώτης Εκκλησίας,

β) να παρακολουθήσουν τη διαδικασία σύγκλησης και λειτουργίας της Αποστολικής Συνόδου,

γ) να εκτιμήσουν τη στάση και τα επιχειρήματα των πρωταγωνιστών καθώς και τη σημασία της Απόφασης που πάρθηκε και

δ) να συσχετίσουν τα όσα διαμείφθηκαν τότε με τα όσα αντίστοιχα συμβαίνουν ή θα μπορούσαν να συμβαίνουν σήμερα.

ΦΑΣΕΙΣ	ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΗΜΑΤΑ	ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	ΜΟΡΦΗ ΔΙΔ/ΛΙΑΣ	ΜΕΣΑ
1. Βιωματική Προπαρασκευή	1. Φάση εκκίνησης: καθοδήγηση της προσοχής των μαθητών στα προβλήματα της πρώτης Εκκλησίας και στο πώς αυτή αποφάσισε να τα λύσει.	–Κινούμε το ενδιαφέρον των μαθητών με την αναφορά στη σημασία των συλλογικών αποφάσεων, όταν μια ομάδα ανθρώπων (π.χ. μαθητική κοινότητα, οικογένεια) έχει σοβαρά προβλήματα. Οι μαθητές αναφέρουν παραδείγματα.	Συζήτηση	
		–Καθηγητής: * Και οι Κοινότητες της πρώτης Εκκλησίας βρέθηκαν να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα: σύγκρουσης με τον Ιουδαϊκό κατεστημένο, σχέσης των Χριστιανών με το Νόμο των Εβραίων, αντιρρήσεων σχετικά με το κήρυγμα στους εθνικούς.		
	Θέση στόχου:	* Μαζί θα ερευνήσουμε πώς τα αντιμετώπισε όλα αυτά η Εκκλησία και ποια σημασία είχε αυτό για τη ζωή της από τότε μέχρι και σήμερα.		
ΠΡΟΣΚΤΗΣΗ/ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ	Εξηγήσεις γύρω από το πώς θα δουλέψουμε	* Θα παρακολουθήσουμε βήμα-βήμα μέσα από το κείμενο των Πράξεων τη διαδικασία σύγκλησης και λειτουργίας της Συνόδου που πραγματοποιήθηκε τότε, το ρόλο των προσώπων που πρωταγωνίστησαν, τη συμμετοχή του λαού, και στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε προσωπικές εκτιμήσεις. Ας διαβάσουμε λοιπόν το κείμενο:	Ανάγνωση του Πρ 15, 1-36	Καινή Διαθήκη

	Για διευκολυνθούμε θα χωρίσουμε τη δουλειά μας ως εξής: α) πριν από τη Σύνοδο, β) η Σύνοδος, γ) το κείμενο της Απόφασης, δ) μετά τη Σύνοδο και ε) οι δικές μας εκτιμήσεις.	
α) Θέση του πρώτου ζητήματος επεξεργασίας	**α) πριν τη Σύνοδο (Πρ 15, 1-5)** – Ήταν αυτονόητη εξαρχής η αποστολή των μαθητών προς τα έθνη, χωρίς προβλήματα κι ενδοιασμούς; Θυμηθείτε τι είδαμε στις ενότητες 3 και 4. Μπορείτε να φανταστείτε πώς αισθάνονταν οι εξ εθνών Χριστιανοί; Το κλίμα που επικρατούσε στις σχέσεις τους με τους εξ Ιουδαίων; Με ποιους τρόπους έβαζαν οι εξ Ιουδαίων το πρόβλημα; Διατυπώστε το όπως ένας Ιουδαίος της εποχής εκείνης. Τι αποφασίστηκε τελικά; (Πρ. 15, 2β)	Κατευθυνό-μενος διάλογος
	–Δείχνουμε την πορεία των Παύλου και Βαρνάβα στο χάρτη.	χάρτης
	–Πώς φανταζόμαστε την ατμόσφαιρα του ταξιδιού, την επαφή τους με τους ανθρώπους που συναντούν στη διάρκεια του ταξιδιού τους; –Γιατί η Σύνοδος γίνεται στα Ιεροσόλυμα; (βλ. ιδιαίτερο δέσιμο των Ιουδαίων των Ιεροσολύμων με τον παλιό Ισραήλ). Ποιοι και πώς τους υποδέχτηκαν εκεί; Τι διηγούνται οι Παύλος-Βαρνάβας μόλις φτάνουν;	
	–Ας συνοψίσουμε τα όσα είπαμε: • **προβλήματα σχέσεων μεταξύ των εξ εθνών και εξ Ιουδαίων Χριστιανών** • **η Εκκλησία τα αναγνωρίζει και αποφασίζει να τα λύσει με δημοκρατικές διαδικασίες και κοινές αποφάσεις: με ΣΥΝΟΔΟ.**	πίνακας α΄
β) Θέση του δεύτερου ζητήματος επεξεργασίας	**β) η Αποστολική Σύνοδος (Πρ 15, 6-23)** –Αφού ξαναδείτε τους παραπάνω στίχους συνεργαστείτε με το διπλανό σας για 2-3΄ και ξεχωρίστε τα επιχειρήματα των πρωταγωνιστών της Συνόδου, προσπαθήστε να τα συγκρίνετε. Είναι μόνον λογικά επιχειρήματα ή και κάτι περισσότερο;	Συνεργασία ανά θρανίο
	Αξιολογήστε τα.	Ανακοίνωση μαθητών/συζήτηση
	–Μετά τη δουλειά των μαθητών επικεντρώνουμε την προσοχή μας στο πώς γίνεται η συζήτηση μέσα στη Σύνοδο, το κλίμα που επικρατεί σ' όλη τη διαδικασία και τελικά τι ευαισθητοποιεί και ενδιαφέρει	Κατευθυνόμενος διάλογος

	όλους όσοι συμμετέχουν. – Συνοψίζουμε και γράφουμε στον πίνακα: • **πρωταγωνιστές της Συνόδου: Πέτρος, Παύλος, Βαρνάβας, Ιάκωβος** • **επιχειρήματα όλων των μερίδων για ό,τι κυρίως ενδιαφέρει τη Σύνοδο, την ενότητα δηλαδή, της Εκκλησίας.**		πίνακας β΄
γ) Θέση του τρίτου ζητήματος επεξεργασίας	**γ) το κείμενο της Απόφασης (Πρ 15, 23-29)** –Δουλεύοντας συνέχεια πάνω στο κείμενο προσπαθούμε να προχωρήσουμε κι άλλο την επεξεργασία μας: προς ποιους απευθύνεται; ποιες συγκεκριμένες αποφάσεις ανακοινώνει; πώς αναφέρεται στο πρόβλημα; Χαρακτηρίστε το ύφος του. –Πρ 15, 28: Τι επισημαίνεται; Ποια συνείδηση των μετεχόντων εκφράζεται εδώ; Τι αποτελέσματα έχει αυτή η συνείδηση στη στάση και στις αποφάσεις των Αποστόλων;	Κατευθυνόμενος διάλογος	
	–Συνοψίζουμε τα όσα είπαμε στον πίνακα: • **η Απόφαση απευθύνεται προς όλους τους Χριστιανούς χωρίς διακρίσεις** • **αποφεύγονται αποκλειστικότητες, ακρότητες, διακρίσεις, υπερβολές, προκαταλήψεις** • **το ΄Αγιο Πνεύμα δρα μέσα στην Εκκλησία και την καθοδηγεί.**		πίνακας δ΄
δ) Θέση του τέταρτου ζητήματος επεξεργασίας	**δ) μετά τη Σύνοδο (Πρ 15, 30-35)** –Τι ακριβώς έκαναν οι απεσταλμένοι της Συνόδου; Πώς οργάνωσαν τη δράση τους; Τι αποτελέσματα φαντάζεστε πως είχε αυτό στη ζωή των πιστών; –Στη διάρκεια όλων των επόμενων αιώνων της ζωής της Εκκλησίας, τι ρόλο, από όσα ξέρετε, έπαιξε αυτή η Σύνοδος; Πώς αντιμετωπίζονται από τότε όλες οι αποκλίσεις από την Εκκλησία; τι έχετε μάθει στη Βυζαντινή Ιστορία γι' αυτό; –Πώς παίρνονται από τότε και μετά οι αποφάσεις στην Εκκλησία;		
	–Κοιτώντας προσεκτικά την εικόνα της Πεντηκοστής (στο βιβλίο στη σελ. 13) και την εικόνα της Οικουμενικής Συνόδου που βλέπετε στη διαφάνεια: ποια στοιχεία από όσα δουλέψαμε μπορείτε να «διαβάσετε» σ' αυτές; –Συνοψίζουμε:	Εργασία στην τάξη	Overhead Projector

		• η Αποστολική Σύνοδος: αιώνιο πρότυπο ζωής και δράσης της Εκκλησίας		πίνακας δ΄
	ε) Θέση του πέμπτου ζητήματος επεξεργασίας	**ε) οι εκτιμήσεις για τη Σύνοδο:** –Τι σας εντυπωσίασε περισσότερο στη στάση, κυρίως, των Αποστόλων; Τι πνεύμα επέδειξαν; Τι θέση φαίνεται να δίνουν στο λαό της Εκκλησίας; πώς δρουν σαν «ποιμένες» του; –Τι ξεπέρασε τελικά η Εκκλησία; ποιες αποκλειστικότητες κατάργησε; από τι αποδεσμεύτηκε; τι σημασία είχε αυτό για τους πιστούς; Τι συνειδητοποιήθηκε μετά από όσα έγιναν; Με ποια συνείδηση εκφράστηκε προς τον κόσμο η ίδια η Εκκλησία;	Κατευθυνόμενος διάλογος/ διατύπωση απόψεων	
		–Συνοψίζουμε: **• ξεπεράστηκαν: η ιουδαϊκή αποκλειστικότητα, οι διακρίσεις, οι αποκλεισμοί, οι ακρότητες** **• συνειδητοποιήθηκε: η οικουμενικότητα, η παγκοσμιότητα, η ενότητα της Εκκλησίας, καθώς και η καθοδήγησή της από το Άγιο Πνεύμα.**		πίνακας ε΄
ΕΦΑΡΜΟΓΗ		–Οι μαθητές διατυπώνουν παρατηρήσεις και κρίσεις γύρω από το αν σήμερα η Εκκλησία αντιμετωπίζει τα εκκλησιαστικά και άλλα προβλήματά της με το πρότυπο και το απελευθερωτικό πνεύμα της Αποστολικής Συνόδου. –Διατυπώνουν επίσης σκέψεις και προτάσεις για το πώς θα μπορούσαν κι οι ίδιοι κάτι να κάνουν γι' αυτό.	Ελεύθερη συζήτηση – προτάσεις	
ΕΚΦΡΑΣΗ		–Διαβάζουμε τα κείμενα από το φωτοτυπία που μοιράζουμε στους μαθητές.		φωτοτυπία
			Εργασία για το σπίτι*	

* Αφού θυμηθείτε τα χαρακτηριστικά της Εκκλησίας, όπως περιγράφονται στο Σύμβολο της Πίστεως, επισημάνετε πώς αυτά έγιναν πράξη και βιώθηκαν στην Αποστολική Σύνοδο.

Κείμενα σε φωτοτυπία που μοιράζεται στους μαθητές:

Οι Προφήτες όπως είδαν,
οι Απόστολοι όπως δίδαξαν
η Εκκλησία όπως παρέλαβε,
οι Διδάσκαλοι όπως διατύπωσαν,
η Οικουμένη όπως συμφώνησε,
η χάρη όπως έλαμψε,
η αλήθεια όπως αποδείχθηκε,
το ψεύδος όπως αποδιώχτηκε,
η σοφία όπως με θάρρος διακήρυξε,
ο Χριστός όπως βράβευσε,
έτσι φρονούμε,
έτσι λαλούμε,
έτσι διακηρύσσουμε...
....
Αυτή είναι η Πίστη των Αποστόλων,
αυτή η πίστη των Πατέρων,
αυτή η πίστη των Ορθοδόξων,
αυτή η πίστη,
στήριξε την Οικουμένη.

«Συνοδικόν» (διακήρυξη)
της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου

΄Οπου είναι συναγμένοι
δύο ή τρεις στο όνομά μου
εκεί είμαι κι εγώ
ανάμεσά τους.

Μτ 18, 20

΄Οπου υπάρχει
το Πνεύμα του Κυρίου
εκεί υπάρχει
και ελευθερία.

Β΄ Κορ 3, 17

Σημείωση

1. Καταβλήθηκε προσπάθεια, ώστε οι *στόχοι* της διδασκαλίας αυτής της διδακτικής ενότητας να υπηρετούν τους σκοπούς και στόχους διδασκαλίας των Θρησκευτικών της Γ΄ Γυμνασίου. Αυτοί, σύμφωνα με το νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα (1995), είναι διατυπωμένοι ως εξής:

«Σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος «Εκκλησία – η νέα κοινωνία σε πορεία» στη Γ΄ τάξη Γυμνασίου είναι:

α. Να γνωρίσουν οι μαθητές χαρακτηριστικά γεγονότα και μεγάλες ηγετικές μορφές από την ιστορική διαδρομή της Εκκλησίας.

β. Να παρακολουθήσουν τη διάδοση, βίωση και εμπέδωση του Ευαγγελίου.

γ. Να επισημάνουν τυχόν παρεκκλίσεις από την αυθεντική παρουσία και πορεία της εκκλησιαστικής κοινότητας και να προβληματιστούν σχετικά.

δ. Αντλώντας διδάγματα και μηνύματα από την ιστορία της Εκκλησίας, να συνειδητοποιήσουν και να βιώσουν προσωπικά την τιμή και την ευθύνη να είναι μέλη της και δημιουργικοί συνεχιστές της κληρονομιάς της».

2. Στο ισχύον βιβλίο της Γ΄ Γυμνασίου δεν παρατίθεται το *κείμενο των Πράξεων* (15, 1-34). Κρίνεται όμως απαραίτητο, όλοι οι μαθητές να έχουν ίδια μετάφραση της Κ. Διαθήκης ή τουλάχιστον φωτοτυπία του κειμένου κάθε βιβλικού μαθήματος. Αυτό προβλέπουν και προτείνουν και τα νέα Αναλυτικά Προγράμματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αγουρίδης Σ., *Ιστορία των χρόνων της Κ. Διαθήκης,* Αθήνα 1980
2. Αναστασίου Ι., *Εκκλησιαστική Ιστορία,* τ. Α΄, Θεσ/νίκη 1975
3. Γλαβίνας Απ., *Ιστορία της Εκκλησίας,* τ. Α΄, Θεσ/νίκη 1986 (Α.Π.Θ.)
4. Lohse Ed., *Επίτομη Θεολογία της Καινής Διαθήκης,* μετ. Σ. Αγουρίδη, Αθήνα 1990 (΄Αρτος Ζωής)
5. Στογιάννος Β., *Η Αποστολική Σύνοδος*, Θεσ/νίκη 1979 (Επιστ. Επετ. Θεολ. Σχ. Α.Π.Θ., τόμ. 18, 1973, 29-218)
6. Τρεμπέλας Π., *Υπόμνημα εις τας Πράξεις των Αποστόλων*, Αθήνα 1991 (Σωτήρ)
7. Weiss Joh., *Ο αρχέγονος Χριστιανισμός, η ιστορία της περιόδου 30-150 μ.Χ.*, μετ. Σ. Αγουρίδη, Αθήνα 1983 (΄Αρτος Ζωής)

ΠΟΛΙΤΙ-
ΣΤΙΚΑ

Η Μπλε Ταινία του Κριστόφ Κισλόφσκι

Ένα σχόλιο

Σε μιαν άψογη, από όποια πλευρά κι αν κοιτάξει κανείς, ταινία ο σπουδαίος σκηνοθέτης Κριστόφ Κισλόφσκι αρθρώνει μέσα από μία πανδαισία εικόνων χρωμάτων και μουσικής ένα λόγο περί ελευθερίας.

Η ταινία, που αποτελεί το πρώτο μέρος μιας τριλογίας μας παραπέμπει στο πρώτο από τα αιτήματα του τριπτύχου (ελευθερία, ισότητα, αδελφοσύνη) όπως διακηρύχθηκε από τη γαλλική επανάσταση.

Μια κοπέλα χάνει τον άντρα της –διάσημο μουσικό– και την κόρη της σ' ένα αυτοκινητιστικό δυστύχημα και αποφασίζει εξαιτίας αυτού του γεγονότος να παραδοθεί στην ανωνυμία, την παθητικότητα ίσως εκδηλώνοντας μιαν έντονη αδιαφορία για καθετί που συμβαίνει γύρω της.

Αγωνιζόμενη να αποδεσμευθεί απ' ό,τι τη δένει με τον προηγούμενο βίο της, αφήνει το σπίτι της και απομακρύνεται από τον τόπο όπου διέμενε.

Η μορφή της όμως φαντάζει μετέωρη ανάμεσα στην απογοήτευση και την ελπίδα. Η απελπισία που φάνηκε πως την διακατείχε αρχικά δεν δείχνει να κερδίζει οριστικά τη μάχη. Η απελευθέρωση που συμπορεύεται με τη μόνωση, την εσωτερική ζωή, τη σιωπή πολλές φορές, εγκλωβίζει σε μιαν εξωτερική συνθήκη που δεν αναπαύει, δεν ηρεμεί, δεν παρέχει απάντηση στο αγωνιώδες ερώτημα του τι μπορεί να προσδώσει νόημα στην άχρωμη καθημερινότητα.

Οι προκλήσεις για την απόκριση σ' αυτό το ερώτημα δεν αργούν να φανούν. Μια πόρνη συγκάτοικος της ηρωίδας στη νέα της κατοικία χτυπά την πόρτα του διαμερίσματός της για να της πει απλώς «ευχαριστώ» που δεν προσυπέγραψε μπρος στη θέληση των ενοίκων την έξωσή της από την πολυκατοικία. Ένας νεαρός, μάρτυρας του δυστυχήματος που βρήκε στο μοιραίο τόπο ένα σταυρό αναζητά την ηρωίδα και της τον δίνει αλλά εκείνη απρόσμενα του τον δωρίζει.

Μια κοπέλα από ένα κακόφημο κέντρο διασκέδασης αποζητά την παρουσία της ως δύναμη ζωής.

Ο βοηθός του πρόωρα χαμένου άντρα της την παρακαλεί να συνεχίσουν από κοινού τη σύνθεση του ύμνου για την ενωμένη Ευρώπη που έμεινε ανολοκλήρωτη λόγω του δυστυχήματος. Εκείνη ύστερα από διάφορες ψυχικές μεταπτώσεις αποδέχεται την πρόσκληση.

Ένα άλλο γεγονός-έκπληξη είναι η συνάντηση με την ερωμένη του άντρα της. Η τελευταία της αποκαλύπτει πως είναι έγκυος. Η ηρωίδα μεγαλόψυχα παραχωρεί το παλαιό της σπίτι στη μέλλουσα μητέρα θεωρώντας πως ανήκει στο παιδί που θα γεννηθεί.

Όλα αυτά σηματοδοτούν τη διάρρηξη, την έξοδο για τη νέα κοπέλα από το κέλυφος της απελευθέρωσης στον ωκεανό της ελευθερίας.

Οι σκηνές που εκτυλίσσονται από κάποια στιγμή δεν είναι απλά «συμβάντα» αλλά προ-

κλήσεις για τον άθλο που λέγεται ελευθερία. Ολόκληρη η διαδρομή που εκδηλώνεται σαν μια εκούσια αυτοπροσφορά, ριζώνει στη βαθιά υπαρξιακή ανάγκη για σχέση με τη ζωή, τον κόσμο, τη δημιουργία ολόκληρη, σχέση που μπορεί να αισθανθεί την ανήμπορη γιαγιά που ρίχνει, με κόπο ένα μπουκάλι στον κάδο απορριμμάτων αλλά και το φέγγος από το λαμπύρισμα των ακτίνων του ήλιου σ' ένα γυναικείο πρόσωπο, εικόνες που ο σκηνοθέτης της ταινίας μας χαρίζει μ' έναν αριστοτεχνικό τρόπο.

Η πορεία που διανύει η ηρωίδα δεν είναι άλλος δρόμος από την αγάπη, την αγάπη όχι βέβαια σαν συναισθηματισμό και αγαθή διάθεση όπως θα ταίριαζε σε μια συμβατική ηθική αλλά σαν εσωτερική δόνηση, υπαρξιακό ρήγμα, ανάδυση του εγώ σ' έναν αέρα που λειτουργεί μεταμορφωτικά στο χώρο και το χρόνο.

Η ατμόσφαιρα αυτή δρα κατά τέτοιον τρόπο ώστε χαρακτηριστικά που αποδίδουν την εικόνα του «ιδανικού» σημερινού ανθρώπου όπως: επαγγελματική επιτυχία, κοινωνική θέση, περιουσία, να αποδεικνύονται αδύναμα να μετουσιώσουν τη ζωή σε πλήρωμα σχέσης, να ελευθερώσουν αληθινά τον άνθρωπο από τον κλοιό ενός πολιτισμού που ο ίδιος δημιούργησε.

Η ταινία αυτή έρχεται να μας υπομνήσει την αγάπη ως τη μόνη ασφαλιστική δικλίδα, ως το μόνο αρραγές θεμέλιο για την επιβίωση του σύγχρονου πολιτισμού.

Ποια αγάπη όμως μπορεί να μεταλλάξει το τρίπτυχο της διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου από όραμα σε καθημερινή πράξη; Μια αγάπη χωρίς μεταφυσικό υπόβαθρο μένει αναιμική, άσαρκη, ανέστια.

Ο ύμνος της αγάπης του Αποστόλου Παύλου –η κατακλείδα της ταινίας– είναι καθοριστικός και συνάμα αποκαλυπτικός για την απάντηση στο καίριο ερώτημα: ο αγώνας μπορεί να είναι μεγάλος, κοπιώδης, αλλά δε θα είναι ανευόδωτος διότι η αγάπη «ουδέποτε εκπίπτει».

Μιχάλης Παρασκευόπουλος

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΑ

Πέτρου Κ. Γιατζάκη, *Η θεωρία της αλλοτρίωσης (Από την κρίση της μεσιτείας στο όραμα ενότητας της Αποκαλυπτικής)*, Αθήνα 1995, σσ. 187

Ο Πέτρος Γιατζάκης με το έργο αυτό, που αποτέλεσε την άκρως ενδιαφέρουσα διδακτορική του διατριβή, απέδειξε την πλούσια φιλοσοφική παιδεία, που κατόρθωσε να κάμει κτήμα του σπουδάζοντας κοντά στους καθηγητές Νίκο Νησιώτη και J. Moltmann. Κινούμενος με ευχέρεια στις βασικές φάσεις της ιστορίας της φιλοσοφίας, τελικά πέτυχε να μας αναπαραστήσει δημιουργικά το οικοδόμημα της μαρξιστικής φιλοσοφίας στις θεμελιώδεις του αρχές. Ο κύριος άξονας είναι η αλλοτρίωση, την έννοια της οποίας πραγματεύεται διεξοδικά, αναπτύσσοντας συνάμα με καθαρή ιστορικοφιλολογική μέθοδο τη φιλοσοφία του μαρξισμού και ό,τι σχετίζεται μ' αυτήν. Πρόκειται για μια έρευνα με πολλά και ενδιαφέροντα πρωτότυπα στοιχεία.

Στο πρώτο μέρος της μελέτης ο συγγραφέας επισημαίνει τις πηγές της μαρξιστικής θεωρίας από τον Αριστοτέλη ως το Hegel. Με φιλολογικές και ιστορικές παρατηρήσεις περιγράφει και αναλύει σύντομα και περιεκτικά το περιεχόμενο της αλλοτρίωσης, και πώς μετασχηματίζεται από φιλόσοφο σε φιλόσοφο, από φάση σε φάση, από ιστορική περίοδο, και πάντοτε σε σχέση με τη θεωρία του Μαρξ.

Καταρχήν ο αριστοτελικός όρος *απαλλοτρίωσις* προσδιορίζει τη δυναμική οικονομικών σχέσεων της αγοράς (δόσις και πράσις) στα πλαίσια της πόλης - κράτους, ενώ ο *alienato* του Ιουστινιάνειου Κώδικα επισημαίνει τη μεταβίβαση της κυριότητας περιουσιακών στοιχείων ή ακόμη και νομικών δικαιωμάτων. Ακολούθως κατά την έρευνα του υποψηφίου Γνωστικισμός και Γρηγόριος Νύσσης ντύνουν τον όρο αλλοτρίωση, ως αποξένωση, φθορά και απομάκρυνση από την πηγή της ζωής, με μεταφυσικό και ανθρωπολογικό περιεχόμενο, σύμφωνα βέβαια με τις ιδιαίτερες θεολογικές και κοσμολογικές προϋποθέσεις της καθεμιάς από τις δυο παραπάνω περιπτώσεις. Η παρέλαση των φιλοσόφων της αλλοτρίωσης συνεχίζεται μεταξύ των άλλων με το Λούθηρο, που ως αλλοτρίωση θεωρεί την κάθε μορφής ιδιοποίηση της κτίσης από τον άνθρωπο, μια και μόνο ο Θεός, κατά τη θεολογία του, είναι ο κυρίαρχος και ιδιοκτήτης σύμπασας της δημιουργίας. Εξάλλου ο Roueseau επισημαίνει την αλλοτρίωση στην εκχώρηση δικαιωμάτων του ελεύθερα αυθύπαρκτου ανθρώπου στις οργανωμένες κοινωνικές εξαρτήσεις. Τέλος η αλλοτρίωση κατά το Hegel συντελείται σε μια τριαδικά εξελισσόμενη διαλεκτική πορεία του πνεύματος. Από την απόλυτη και καθεαυτή διάστασή του το πνεύμα οδηγείται στην αντικειμενοποίησή του, και απ' αυτή την αλλοτριωτική κατάσταση τείνει σε μια άρση της αντικειμενοποιημένης πραγματικότητας στο απόλυτο είναι.

Σ' αυτή την πορεία της ανάπτυξης του πρώτου μέρους της μελέτης ο συγγραφέας αναφέρει και άλλους φιλοσόφους με επιμέρους ενδιαφέρουσες παρεμβολές περιπτώσεων αλλοτρίωσης. Επίσης σε κάθε εξέταση των παραπάνω θεωριών δεν λείπει η αναφορά στη φιλοσοφία του Μαρξ.

Στο δεύτερο μέρος, όπου ο συγγραφέας συστηματοποιεί περισσότερο την έρευνα του επιστημονικού του υλικού, απαριθμούνται όλες οι κατηγορίες και μορφές της αλλοτριωμένης ζωής, κατά τους εκάστοτε ερευνητές, με σκοπό να εξαρθεί η μαρξιστική θεωρία της αλλοτρίωσης και το όραμα της άρσης όλων των αλλοτριωτικών αντιθέσεων. Η θρησκευτική, η πολιτική και φιλοσοφική αλλοτρίωση αποτελούν κατά το Μαρξ εκφάνσεις της οδυνηρής ιδεολογικής αποξένωσης.

Η μαρξιστική θεωρία όμως δίδει έμφαση στην οικονομική αλλοτρίωση στα πλαίσια της εργασίας και της παραγωγής. Η εργασία και η παραγωγή, κατά το Μαρξ, αντί να καθορίζονται από τον άνθρωπο, καθορίζουν τον ίδιο τον άνθρωπο. Έτσι ο άνθρωπος κατατρυχόμενος από βιοτικές ανάγκες, στο έπακρο καταπιεστικές, οδηγείται σε τέτοια βαριά δουλεία, ώστε να χάνει κάθε αισθητική απόλαυση και χαρά που πηγάζει από τις όποιες δημιουργικά ελεύθερες πράξεις του. Τούτο η αλλοτριωμένη ζωή δεν ενσαρκώνεται μόνο στην κρατική εξουσία και στο «μυστήριο» της στυγνής γραφειοκρατίας, αλλά και στην υποδούλωση και τη φθορά της ίδιας της φύσης.

Ωστόσο όλες αυτές οι αλλοτριωτικές μορφές ζωής του ανθρώπου, κατά το Μαρξ πάντοτε, ενώ αποτελούν μια αναγκαιότητα, στην εξελικτική πορεία όλων των πραγμάτων και των γεγονότων της φύσης και της ιστορίας, δεν είναι διόλου απόλυτες και μόνιμα κυρίαρχες· οδεύουν στην εξαφάνιση με την άρση των διαλεκτικών αντιθέσεων. Υπάρχει στην προκειμένη περίπτωση μια σαφής σωτηριολογία, επηρεασμένη έτσι κι αλλιώς από θρησκευτικές κατηγορίες, την οποία προωθεί το λεγόμενο προλεταριάτο. Εδώ προβάλλεται το όραμα ενός αποκαλυπτικού γίγνεσθαι, το οποίο, χωρίς ν' αναπαύεται σε καμιά μεσιτική διαμεσολάβηση, θα οδηγήσει σε μια ιστορική πραγματικότητα, όπου θα αρθούν και θα συμφιλιωθούν όλες οι αλλοτριωτικές αντιθέσεις. Πρόκειται για την επικράτηση μιας κοινωνικής δημοκρατίας, ενός βασιλείου ελευθερίας και αυτοδιαχειριζόμενων κοινοτήτων. Σε τούτα και σε άλλα σημεία κατατίθεται και η σχετική κριτική άποψη του υποψηφίου.

Στο τρίτο μέρος ο συγγραφέας κλείνει την ανάπτυξη του κεντρικού θέματος, που είναι η μαρξιστική θεωρία της αλλοτρίωσης, παρουσιάζοντας τις ερμηνευτικές και κριτικές απόψεις σ' αυτό το θέμα τριών κορυφαίων ερευνητών και στοχαστών της σύγχρονης εποχής, του Paul Tillich, του Wohlfahrt Pannenberg και του Ernst Topitsch. Και στην προκειμένη περίπτωση γίνεται η αναφορά στις βασικές μαρξιστικές θέσεις.

Ο Tillich έχει αφετηρία τη θεολογική ερμηνεία της αμαρτίας, της κτίσης και της πτώσης. Η αμαρτία ως αστοχία και τραγική σύγκρουση προς το Θεό οδηγεί τον άνθρωπο και την ίδια την κτίση σε μια τραγική μοίρα, την οποία βιώνει η ανθρώπινη ύπαρξη. Σ' αυτή την ερμηνεία είναι φανερή η επίδραση του υπαρξισμού, και ο συγγραφέας ασκεί αυστηρή αλλά επιστημονική κριτική. Στη συνέχεια ο Pannenberg, επικρίνοντας τις θεωρίες του Hegel, του Marx και του Tillich, δέχεται ως ορθή τη χρήση του όρου αλλοτρίωση μόνο όταν αναφέρεται στην απομάκρυνση του ανθρώπου από το Θεό. Ο υποψήφιος βρίσκει άστοχες τις επικρίσεις του Pannenberg. Εξάλλου κατά τον οπαδό του Κ. Πόππερ Topitsch, που κρίνει τις θεωρίες της αλλοτρίωσης και κυρίως τη μαρξιστική θεωρία, όλες αυτές αποτελούν προσπάθειες να ερμηνευθεί φιλοσοφικά το υφιστάμενο στην ιστορία κακό και κάθε σχετική αρνητική πορεία του ανθρώπου.

Τέλος στα Συμπεράσματα ο υποψήφιος κατόρθωσε να συνοψίσει τους άξονες της μελέτης του σε σχέση με τον κύριο άξονα, που είναι η μαρξιστική θεωρία της αλλοτρίωσης. Κατά το συγγραφέα οι κατηγορίες των θεωριών της αλλοτρίωσης μπορούν να καταταγούν σε τέσσερις ομάδες. Στην πρώτη ομάδα υπάγονται οι νατουραλιστικές - πρωτολογικές θεωρίες που βλέπουν την ιστορία σαν πορεία πτώσης από μια παραδείσια φυσική αθωότητα. Στη δεύτερη ομάδα υπάγονται οι θεϊστικές - πρωτολογικές, παρόμοιες με τις πρώτες, αλλά βλέπουν την πτώση να προέρ-

χεται από μια μεταφυσική πηγή του είναι. Στην τρίτη ομάδα τοποθετούνται οι θεϊστικές - εσχατολογικές που επισημαίνουν μια αλλοτρίωση στην ιστορία και την άρση της στα έσχατα της ιστορικής πορείας με θεϊκή επέμβαση. Στην τέταρτη ομάδα κατατάσσονται οι ιστορικά εσχατολογικές - αποκαλυπτικές θεωρίες, και μια τέτοια κατεξοχήν θεωρία είναι η μαρξιστική.

Ο συγγραφέας της παραπάνω εργασίας, μιας εύστοχης και χρήσιμης μελέτης, παρουσιάζει ένα θέμα επίκαιρο, τώρα που οι ιδεολογικές ανακατατάξεις βρίσκονται σε μια χαρακτηριστική ρευστότητα, που επιβάλλει την ανάγκη για νέα καθοριστικά οράματα. Η φιλοσοφική και θεολογική σκέψη παρ' ημίν οφείλει να έχει αφετηρία τα σημερινά εξελισσόμενα φιλοσοφικά οικοδομήματα. Γι' αυτό η προσφορά αυτή του Πέτρου Γιατζάκη είναι πολύ θετική, και προοιωνίζεται και άλλους εύχυμους καρπούς γνώσης στο μέλλον.

Νίκος Ματσούκας

Σάββα Αγουρίδη, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, στη σειρά «Ερμηνεία Καινής Διαθήκης» αρ. 18, εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 611

Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, βιβλίο πάντοτε επίκαιρο, βρίσκεται στο προσκήνιο του ενδιαφέροντος εδώ και αρκετά χρόνια εξαιτίας των γεγονότων (πολέμων, πυρηνικών ατυχημάτων κλπ.) που προκάλεσαν φόβο και ταραχή στους ανθρώπους. Η διάδοση που έχουν ορισμένα λαϊκά φυλλάδια στον τόπο μας με ερμηνείες χωρίς επιστημονική και εκκλησιαστική βάση δείχνουν το ενδιαφέρον που υπάρχει στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Από επιστημονικής πλευράς, πέρα από την πρόσφατη ανατύπωση του Υπομνήματος του Π. Μπρατσιώτη (*Η Αποκάλυψις του Ιωάννου*, Αθήνα 1950, β´ έκδ. 1992) και του υπομνήματος του π. Ιωήλ Γιαννακοπούλου (*Ερμηνεία της Αποκαλύψεως* 1950, β´ έκδ. 1991) καθώς και από την έκδοση των Πρακτικών της ΣΤ´ Σύναξης Ορθοδόξων Βιβλικών Θεολόγων στην Κύπρο (*Η Αποκάλυψη του Ιωάννη - Προβλήματα φιλολογικά, ιστορικά, θεολογικά, ερμηνευτικά, 1991*) ήταν αισθητή η ανάγκη ενός υπομνήματος με σύγχρονες επιστημονικές απαιτήσεις και ολοκληρωμένη αντιμετώπιση του βιβλίου της Αποκάλυψης.

Στην ανάγκη αυτή ανταποκρίνεται το βιβλίο του Ομότιμου Καθηγητή του Πανεπιστημίου της Αθήνας Σάββα Αγουρίδη στη σειρά «Ερμηνεία Καινής Διαθήκης» (αρ. 18), Θεσσαλονίκη 1994, που εκδόθηκε λίγο πριν από την έναρξη της χρονιάς της αφιερωμένης από τον Οικουμενικό Πατριάρχη στην Αποκάλυψη, για τη συμπλήρωση 1900 ετών από τη συγγραφή της (95-1995 μ.Χ.).

Το βιβλίο περιέχει εκτεταμένη Εισαγωγή (σ. 15-69), αναλυτικό υπόμνημα (σ. 73- 514) και ολοκληρώνεται με ορισμένα Παραρτήματα που περιέχουν θέματα σχετικά με την κατανόηση του βιβλίου της Αποκάλυψης (σ. 516-611).

Θεωρούμε χρήσιμο για τον αναγνώστη να δώσουμε τις κεντρικές θέσεις του συγγραφέα του Υπομνήματος καθώς και μερικές χαρακτηριστικές απόψεις του, που μπορούν να βοηθήσουν σε μια σοβαρότερη αντιμετώπιση του πολυσυζητημένου αυτού βιβλίου της Αγίας Γραφής.

1. Ο συγγραφέας δέχεται και υποστηρίζει με πειστικότητα την *ιστορική ερμηνεία*. Είναι αδύνατη η κατανόηση αυτών που γράφει ή πολύ συχνά υπαινίσσεται με την κωδική της γλώσσα η Αποκάλυψη χωρίς το ιστορικό υπόβαθρο των διωγμών της Ρωμαϊκής εξουσίας κατά της Εκκλησίας, της επιβολής της αυτοκρατορικής λατρείας, της αξίωσης των Αυτοκρατόρων, ιδιαίτερα του Δομιτιανού, να προσφωνείται Deus et Dominus, του συμβιβασμού στον οποίο κινδυνεύουν να καταλήξουν ορισμένοι χριστιανοί. Έτσι, το «θηρίον», το «ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναβαῖνον» (13,1εξ) είναι

ο Ρωμαίος αυτοκράτορας και η αντιρωμαϊκή κριτική του Ιωάννη «εκφράζει τον πόνο της καταπίεσης του υπόδουλου στη Ρώμη λαού... εκφράζει επίσης την κραυγή διαμαρτυρίας μιας θρησκευτικής ομάδας, της χριστιανικής Εκκλησίας, που αξίωνε για το Θεό της και την ανθρώπινη συνείδηση βασικά δικαιώματα έναντι της κρατικής εξουσίας, δικαιώματα που η Ρώμη δεν παραχωρούσε» (σ. 303). Το άλλο θηρίο, το «ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς» (13,11εξ) αντιπροσωπεύει το ιερατείο της αυτοκρατορικής λατρείας, ίσως στο μικρασιατικό του ρόλο, όπως τον γνώριζε ο Ιωάννης στην Ασία, που προπαγανδίζει την αυτοκρατορική λατρεία.

2. Η ιστορική ερμηνεία, ενώ αποτελεί το σωστό πλαίσιο ερμηνείας του βιβλίου, δεν εγκλωβίζει το συγγραφέα του Υπομνήματος σε άκαμπτα σχήματα που εμποδίζουν να δει κανείς το *διαχρονικό μήνυμα* της Αποκάλυψης. Το αποκαλυπτικό και προφητικό αυτό βιβλίο υπογραμμίζει την πίστη του συγγραφέα του και όλης της Εκκλησίας «πως ο Θεός κατά τη Δημιουργία και κατά την Ανάσταση του Αρνίου υπέγραψε εγγυητικό πως ο νέος κόσμος, ο καινός ουρανός και η καινή γη θα έλθουν, τονίζοντας συγχρόνως πως η ελπίδα αυτή δεν έχει νόημα χωρίς τη συνεχή αντίσταση των πιστών κατά των αντιθέων δυνάμεων του ψεύδους και της αδικίας. Είχε μάλιστα το κουράγιο, καθώς πίστευε πως το τέλος θά'ρθει στα χρόνια του, να δει τη χριστιανική ζωή ως τη ζωή ενός μάρτυρα. Σίγουρα, πάντοτε και σήμερα, πολλοί άνθρωποι, και Ορθόδοξοι χριστιανοί, ψάχνουν να βρουν μέσα στην Αποκάλυψη το χρόνο έλευσης της Β΄ Παρουσίας, ποιός είναι ο Αντίχριστος κ.τ.τ., με έσχατο ελατήριο τη δική τους δικαίωση και σωτηρία και την τιμωρία των όποιων δικών τους αντιπάλων. Πρόκειται για λαθεμένη αντίληψη της χριστιανικής ελπίδας. Ο Ιωάννης μιλά για τον ερχομό της "πόλης του Θεού" από τον ουρανό ως δώρου προς μιαν ανθρώπινη κοινότητα μαρτύρων και αγωνιστών για τον ερχομό της πόλης αυτής» (σ. 325-326).

3. Η Θρησκειοϊστορική Σχολή ερμηνείας, παρακάμπτοντας την ιστορία, στερεί την Αποκάλυψη από ένα ουσιώδες συστατικό της βιβλικής θρησκείας. Για τον συγγραφέα του υπομνήματος *ιστορία και εσχατολογία* είναι αλληλένδετες έννοιες και πραγματικότητες μέσα στο βιβλίο της Αποκαλύψεως. «Αν δεν δεχτούμε», γράφει, «ιστορία και εσχατολογία ως πακέτο, τότε αναγκαστικά οδηγούμεθα στη μείωση του ιστορικού υπόβαθρου του βιβλίου, φθάνοντας τελικά σε ένα είδος ηθικίζουσας αλληγορικής αποκαλυπτικής εξήγησης σαν αυτήν που έχουμε στη γνωστή μεσαιωνική παράδοση και σε πολλούς συγχρόνους επηρεασμένους από ομολογιακούς παράγοντες. Η Αποκάλυψη για το σύγχρονο χριστιανισμό έχει το σωστό της νόημα, μόνον όταν εξηγείται όπως και τα άλλα βιβλία του Κανόνα της Καινής Διαθήκης. Ο χριστιανισμός είναι ιστορία και προφητεία. Ήταν έτσι πάντοτε και παντού» (σ. 322).

Άλλωστε, «η Εκκλησία δεν μπορεί να είναι χριστιανική, χωρίς να περιμένει τον Ιησού "ταχύ", χωρίς να ελπίζει "ταχύ" στην πραγματοποίηση του ευαγγελίου του, γιατί τότε σίγουρα θα συσχηματιστεί προς τον κόσμο και θα χάσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της. Όταν η Εκκλησία δεν περιμένει τον Ιησού οσονούπω να την κρίνει, παραδίδεται σχεδόν αυτομάτως σε κάθε είδους συμμαχίες και συνεταιρισμούς μέσα στον κόσμο» (σ. 504). «Ο Ιωάννης της Αποκαλύψεως τονίζει ως κύρια δραστηριότητα του Πνεύματος μέσα στην Εκκλησία τη συνεχή αφύπνιση της συνείδησης ως προς την άμεση, την ταχεία έλευση της Παρουσίας» (σ. 505).

4. Οι καταστροφές που περιγράφουν οι 7 σφραγίδες, οι 7 σάλπιγγες και οι 7 φιάλες εκφράζουν την *κρίση του Θεού επί του κόσμου* και αποτελούν από τη μια μεριά ένα είδος καθάρσεως του κόσμου και από την άλλη ένα προσκλητήριο των ανθρώπων για μετάνοια. Και το σημαντικότερο: οι καταστροφές δρομολογούν την έλευση του καινούριου κόσμου. Καταστρέφεται δηλ. ο παλαιός που έχει συνδεθεί με το κακό και τη φθορά για να έλθει στη θέση του ο «καινός ουρανός» και η «καινή γη». Η Αποκάλυψη αποτελεί μια νέα Γένεση, όπου οι άνθρωποι στη νέα Ιερουσαλήμ ζουν την Παρουσία του

Θεού και του Αρνίου ανάμεσά τους, χωρίς πένθος, πόνο, δάκρυ και θάνατο.

5. Είναι φανερό ότι το *μήνυμα της ελπίδας και αισιοδοξίας* διατρέχει το βιβλίο απαρχής μέχρι τέλους. Ο Θεός έχει υποσχεθεί τον καινούριο κόσμο και είναι πιστός στο λόγο του. Απαιτείται όμως και ο αγώνας των χριστιανών για την τελική νίκη. Ο «νικών» (και οι διάφοροι τύποι του ρημ. «νικώ») είναι προσφιλής ορολογία του Ιωάννη αλλά και προσφιλές θέμα του επίσης είναι ότι η αντίσταση στο κακό είναι δυνατή. Ο αριθμός των σωζομένων είναι ανέλπιστα μεγάλος. Οι οδύνες των ανθρώπων δεν πάνε χαμένες, αφού αυτοί που στο τέλος ωφελούνται δεν είναι μια μικρή ομάδα εκλεκτών αλλ' ένα αναρίθμητο πλήθος (βλ. κεφ. 7 και 14). Η αξία του βιβλίου έγκειται στην πίστη του συγγραφέα αλλά και όλης της Εκκλησίας μαζί του πως ο νέος κόσμος, ο καινός ουρανός και η καινή γη θα έλθουν οπωσδήποτε. Έτσι, το «έρχομαι ταχύ» του τέλους του βιβλίου δεν αποτελεί απειλή αλλά υπόσχεση του Παντοκράτορος Κυρίου και ελπίδα για τους πιστούς. Αυτό το εσχατολογικό μήνυμα μας εξηγεί και «την ιδιαίτερη αγάπη του Ανατολικού Μοναχισμού προς την Αποκάλυψη» (βλ. ιδιαίτερα σελ. 254).

6. Πρέπει τέλος να εξάρουμε τις αναφορές του Καθηγητή Σ. Αγουρίδη στο *σήμερα*. Η ιστορική ερμηνεία της Αποκαλύψεως που ακολουθεί με συνέπεια σε όλο το ερμηνευτικό Υπόμνημα και ο τονισμός του προφητικού χαρακτήρα του –προφητικού με την βιβλική έννοια του όρου– του παρέχει την ευκαιρία να αναδείξει την αξία της Αποκάλυψης για το σήμερα της Εκκλησίας. Μερικά αποσπάσματα θα μας επιτρέψουν να το καταλάβουμε αυτό καλύτερα: «Ενώ όλες οι επιστολές προς τις 7 εκκλησίες αναφέρονται εν πολλοίς και σ' εμάς σήμερα, το γράμμα προς τους Λαοδικείς μας ταιριάζει περισσότερο. Ο χριστιανισμός ζει σε περίοδο κατάπτωσης, οι ηγέτες του όμως μιλούν και συμπεριφέρονται δοξαστικά. Γι' αυτό στην κατακλείδα ο Χριστός σημειώνει πως σίγουρα το τέλος του χριστιανικού αγώνα είναι η ενθρόνιση όχι με την απλή έννοια να καθίσει κάποιος πάνω σε ένα θρόνο αλλά *καθίσαι μετ' εμού εν τω θρόνω μου* που δηλώνει συμβασιλεία μετά του Χριστού. Μόνο που πρέπει κανείς προηγουμένως να νικήσει με τον τρόπο που νίκησε ο Χριστός, *ως καγώ ενίκησα και εκάθισα μετά του πατρός μου εν τω θρόνω αυτού*. Η δόξα του χριστιανού έχει όχι εγκόσμιο χαρακτήρα αλλά εσχατολογική διάσταση και περνά πάντα μέσα από την άθληση της πίστεως και τη νίκη κατά των αντιθέων δυνάμεων» (σ. 157). «Η εποχή μας, με την τραγική ένταση μεταξύ φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού, εμφανίζει εντονότερα παρά ποτέ την ανάγκη μιας χριστιανικής πρότασης αξιώσεων» (σ. 344). «Η μελέτη της Αποκάλυψης ως θρησκευτικού βιβλίου με διαχρονική αξία έχει αυτήν ακριβώς την αποστολή: να κρατά αναμμένη τη δάδα της χριστιανικής ελπίδας» (σ. 416).

* * *

Όσα είπαμε προηγουμένως είναι μερικές όψεις του ψηφιδωτού των οραμάτων του Ιωάννη, βασικές όμως όψεις κατά τη γνώμη μας. Σ' αυτές πρέπει να προσθέσει κανείς τα όσα λέγει ο Ιωάννης για τους μάρτυρες της Εκκλησίας, για το δικαστήριο του ουρανού που με τις χριστιανικές αρχές της δικαιοσύνης και της αγάπης δικάζει τον κόσμο και την ιστορία, ακόμη πρέπει να προσθέσει την υψηλή Χριστολογία του συγγραφέα της Αποκάλυψης, τον έντονο λειτουργικό χαρακτήρα του βιβλίου, την άτεγκτη στάση του Ιωάννη έναντι του συμβιβασμού ορισμένων χριστιανών με τις εξουσίες του κόσμου τούτου, τη χριστιανική ερμηνεία της Παλαιάς Διαθήκης από το συγγραφέα, την ενότητα του υλικού και πνευματικού στοιχείου μέσα στον κόσμο κ.ά.π. Έτσι θα έχει μια όσο γίνεται πιο ολοκληρωμένη εικόνα των μηνυμάτων της Αποκάλυψης για την εποχή της και την εποχή μας, όπως αυτά αναλύονται φιλολογικά και ερμηνεύονται θεολογικά στο βιβλίο του καθηγ. Σ. Αγουρίδη, με το οποίο εμπλουτίζεται η σειρά των εκδόσεων Π. Πουρναρά «Ερμηνεία Καινής Διαθήκης».

Ιωάννης Καραβιδόπουλος

Θεοδ. Στ. Νικολάου, *Η σημασία της εικόνας στο μυστήριο της οικονομίας. Πατερικές μαρτυρίες*, (μετάφραση Κων. Νικολακοπούλου), εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 186

Το βιβλίο αυτό, καρπός του πολυσχιδούς επιστημονικού έργου του βραβευμένου από την Ακαδημία Αθηνών καθηγητή της Ορθόδοξης Θεολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου, Δρος φιλ., Δρος θεολ., έρχεται να εμπλουτίσει την ελληνική βιβλιογραφία, τη σχετική με τη θεολογία της εικόνας.

Πρόκειται για την επίτομη δημοσίευση στην ελληνική γλώσσα πέντε αυτοτελών άρθρων με ειδικά θέματα περί εικόνας κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας, που ο συγγραφέας δημοσίευσε κυρίως στα Γερμανικά σε διάφορα διεθνή θεολογικά περιοδικά μεταξύ των ετών 1976-1991.

Το βιβλίο είναι επομένως χωρισμένο σε πέντε ενότητες, που αντιστοιχούν στα πέντε άρθρα, χωρίς όμως αναγκαστικά να παρατίθενται με τη χρονολογική σειρά της δημοσίευσής τους.

Η πρώτη ενότητα (σ. 13-45) έχει τον τίτλο «Η τέχνη και η παιδαγωγική αξία της στους τρεις Ιεράρχες (Μ. Βασίλειο, Γρηγόριο το Θεολόγο και Ιωάννη το Χρυσόστομο)» και αποτελεί κείμενο διάλεξης που δόθηκε στις 2.2.1978 στη Βόννη επ' ευκαιρία της εορτής των Τριών Ιεραρχών και δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στο περιοδικό «Θεολογία» 49 (1979) 889-991 στη γερμανική γλώσσα.

Η δεύτερη ενότητα (σ. 47-72) τιτλοφορείται «Συνέχεια των Χριστολογικών ερίδων και μετά την ΣΤ΄ Οικουμενική Σύνοδο» και πρωτοδημοσιεύθηκε στην «Επιστημονική Παρουσία Εστίας Θεολόγων Χάλκης» 2 (1991) 291-307 στην ελληνική γλώσσα.

Η τρίτη ενότητα (σ. 73-123) φέρει τον τίτλο «Η προσκύνηση των εικόνων ως παράδειγμα θεολογίας και ευσέβειας της Ανατολικής Εκκλησίας κατά τον Ιωάννη το Δαμασκηνό» και πρωτοδημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Ostkirchliche Studien» 25 (1976) 138-165 στα Γερμανικά.

Η τέταρτη ενότητα (σ. 125-147) τιτλοφορείται «Κριτική έρευνα των πηγών της πραγματείας ΠΖ΄ "Περί εικόνων" των "Απποριών και Λύσεων" και η σημασία της για την καταδίκη του Ιωάννου Ιταλού» και πρωτοδημοσιεύθηκε στον τιμητικό τόμο, που αφιερώθηκε στη «Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου», Αθήναι 1984, σ. 279-294, στα Γερμανικά, δοθέντος, ότι η δημοσίευση των Actes du XVe Congrès international d' études byzantines, Athènes 5-11 Septembre 1976, όπου είχε ήδη παρουσιασθεί η εν λόγω μελέτη, δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.

Τέλος, η πέμπτη ενότητα (σ. 149-171) με τίτλο «Η θέση της εικόνας στη λειτουργική ζωή της Ορθοδόξου Εκκλησίας» πρωτοδημοσιεύθηκε στα Γερμανικά στο περιοδικό «KNA-Ökumenische Information» Nr. 49/1983, σ. 5-8; Nr. 50/1983, σ. 5-8; Nr. 51/1983, σ. 5-8. Κατόπιν δημοσιεύθηκε στα ελληνικά, στον τόμο της Ιεράς Μητροπόλεως Γερμανίας (εκδ.), Η θεολογία της εικόνας, Βόννη 1984, σ. 31-44 και, τέλος, στα αγγλικά στο περιοδικό της Ορθόδοξης Θεολογικής Σχολής της Βοστώνης «The Greek Orthodox Theological Review» 35 (1990) 317-332.

Το παρόν βιβλίο ή, για να ακριβολογούμε, οι μελέτες του καθηγητή Νικολάου χαρακτηρίζονται από καθαρά επιστημονικά κριτήρια, χωρίς όμως να στερούνται και ακριβολογίας κατανοητής και από τον απλό ακόμη αναγνώστη-πιστό, που επιθυμεί μέσω του βιβλίου μια προσέγγιση στο μυστήριο της εικόνας, αναγκαία για την πρόοδο της πίστεως. Η επιστημονική βιβλιογραφία και η συνεχής προσφυγή σε πατερικές μαρτυρίες προσδίδουν στο όλο έργο ιδιαίτερη αξία και για τον Ορθόδοξο, αλλά και για το Δυτικό (Ρωμαιοκαθολικό, Προτεστάντη) θεολόγο, που αναζητεί –ο καθένας απ' τη σκοπιά του– γνήσιες γραπτές εκφράσεις της Ανατολικής Χριστια-

νικής παράδοσης και πίστεως.

Το βιβλίο, παρά τους αντίθετους φόβους του συγγραφέα είναι καλογραμμένο και γλωσσικά κομψό, αποτελεί δε μια σημαντική συμβολή στη σύγχρονη ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία περί εικόνας, δεδομένου μάλιστα, ότι έχει γραφεί από Έλληνα ορθόδοξο θεολόγο, ο οποίος έχει σπουδάσει στο κλίμα της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, ζει δε στη Γερμανία και διδάσκει σ' ένα απ' τα πιο ονομαστά Πανεπιστήμια της Δυτικής Ευρώπης κι είναι ως εκ τούτου άριστος γνώστης της ετερόδοξης πραγματικότητας.

Σε μια εποχή που η Χριστιανική Δύση και μάλιστα η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δείχνει τόσο μεγάλο ενδιαφέρον για το θεολογικό περιεχόμενο των εικόνων και τη σταδιακή επαναχρησιμοποίησή τους στη λειτουργική ζωή των ενοριών της, το βιβλίο του καθηγητή Νικολάου έρχεται να προσθέσει ένα μικρό ίσως, πολύτιμο όμως λιθαράκι στο οικοδόμημα που λέγεται «εκ νέου ανακάλυψη της κοινής εκκλησιαστικής-λειτουργικής παράδοσης των ιερών εικόνων από τον μη Ορθόδοξο κόσμο»· επισημαίνουμε γι' αυτό την αναγκαιότητα της δημοσίευσης του παρόντος βιβλίου και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες.

Όσο για τη μεγάλη ευκολία πρόσβασης σε τόσο κατατοπιστικά άρθρα, δημοσιευμένα μαζί σ' ένα τόμο και επομένως ευκολόχρηστα από το ευρύτερο, κι όχι μόνο από το στενά ειδήμον κοινό, πρέπει να εκφράσουμε την ευχή να δούμε δημοσιευμένα στα ελληνικά κατά τον ίδιο άψογα επιμελημένο τρόπο του μεταφραστή Δρ. Κων. Νικολακόπουλου και άλλα σχετικά με τις εικόνες επιστημονικά άρθρα του καθηγητή Νικολάου, όπως π.χ.:

1) Die Entscheidung des siebten Ökumenischen Konzils und die Stellung der Orthodoxen Kirche zu den Bildern, εν: *Orthodoxes Forum* 1 (1987) 209-223,

2) Die Entscheidung des VII. Ökumenischen Konzils in ihrer Bedeutung für den didaktischen Wert der Bilder, εν: *H.-J. Schulz - J. Speigl* (Hgg.), Bild und Symbol, Würzburg 1988, σ. 64-73 και

3) Die Ikonentheologie als Ausdruck einer konsequenten Christologie bei Theodoros Studites, εν: *Orthodoxes Forum* 7 (1993) 23-53.

Χωρίς αμφιβολία «Η σημασία της εικόνας στο μυστήριο της Οικονομίας» χύνει άπλετο φως στο θαυμαστό κόσμο της θεολογίας των ιερών εικόνων, που αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της Ορθόδοξης λειτουργικής ζωής και πίστεως. Γι' αυτό και ευχόμαστε ο συγγραφέας να δώσει σύντομα συνέχεια στην τόσο αξιόλογη προσπάθειά του: την προβολή των διαχρονικών πνευματικών θησαυρών της Ορθοδοξίας.

Διάκονος Ιγνάτιος Δ. Σωτηριάδης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

α) Φυλλάδια-Περιοδικά

Ο Αθωνίτης, 14, Οκτ.-Δεκ. 1995, 15, Ιαν.-Μάρ. 1996 Θεσσαλονίκη

Διάλογοι καταλλαγής, Ενημερωτικό Δελτίο της Ορθόδοξης Ακαδημίας Κρήτης, 39/Δεκέμβριος 1995, Κολυμπάρι

INTERNATIONALE KIRCHLICHE ZEITSCHRIFT, 412/4. Okt.-Dez. 1995, 413/1 Jan.-Mär. 1996 Bern

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ, Βιβλιογραφική ενημέρωσις εκδόσεων «Τήνος», 73, Νοε. 1995, Αθήνα

ST. VLADIMIR'S THEOLOGICAL QUARTERLY, 39, 3/1995, New York

ΑΝΑΠΛΑΣΙΣ, 361/Νοε.-Δεκ. 1995, Αθήνα

ΣΥΝΑΞΗ, Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην Ορθοδοξία, 55/Ιούλ.-Σεπτ. 1995, 56/Οκτ.-Δεκ. 1995, 57/Ιαν.-Μαρτ. 1996, Αθήνα

β) Βιβλία

Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους Άθω, *Παρατηρήσεις περί του Θεολογικού Διαλόγου Ορθοδόξων και Αντιχαλκηδονίων*, Απάντησις εις κριτικήν του Σεβ. Μητροπολίτου Ελβετίας κ. Δαμασκηνού, Άγιον Όρος 1996

Αθανάσιος Καλογήρου, *Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές (computers) στο ποιμαντικό έργο της Εκκλησίας*, Αθήνα 1993

Στέλιος Κοψαχείλης, *Η μουσική στην αρχαία Χαλκιδική.* Αριστοτέλης και μουσική,

Θεσσαλονίκη 1996

Στέλιος Κοψαχείλης, *Θεσσαλονίκη προσφυγομάννα.* Η μουσική και η ζωή των προσφύγων και λεύκωμα φωτογραφιών, Άγνωστα ντοκουμέντα, Θεσσαλονίκη 1996

Αλέξανδρος Σταυρόπουλος, *Αξίες και πολιτισμός*, ανάτυπο από τον τόμο «Αφιέρωμα στον καθηγ. Ευάγγελο Θεοδώρου», Αθήνα 1991, σελ. 65-83

Αλέξανδρος Σταυρόπουλος, *Θάνατος και Εσχατολογία.* Μια ορθόδοξη άποψη ζωής, ανάτυπο από το περιοδικό «Εφημέριος», 1992, σελ. 104-106, 128-131, 152-155, Αθήνα 1992

Αλέξανδρος Σταυρόπουλος, *Γάμος και οικογένεια.* Αναπληρωματική γονικότητα και άλλα κείμενα, ανάτυπο από το περιοδικό «Εφημέριος», 1990, σελ. 168-169, 1991, σελ. 72-74, 88-90, 208-209, Αθήνα 1992

Αλέξανδρος Σταυρόπουλος, *Χώραι λευκαί προς θερισμόν.* Σαράντα χρόνια μετά, ανάτυπο από το περιοδικό «Εφημέριος», 1995, σελ. 56-59, 1991, 152-154, Αθήνα 1995

Συμεών Θ. Τριφτόπουλος, *Το μουσικό έργο του Στέλιου Ι. Κοψαχείλη και η προσφορά του στα ελληνικά γράμματα,* Θεσσαλονίκη 1996

Antoine Vergote, *Η ψυχολογία της απιστίας,* μτφρ. Στάθης Γιαννής, προλογ. σημείωμα Αλέξ. Σταυρόπουλος, Αθήνα 1994

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

Τετραμηνιαία έκδοση του «Θεολογικού Συνδέσμου»
Εκδίδεται από τη Συντονιστική Επιτροπή του «Θεολογικού Συνδέσμου»
Υπεύθυνος έκδοσης: Ο πρόεδρος *Νίκος Ζαχαρόπουλος*, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Παν/μίου Θεσ/νίκης
Υπεύθυνοι τεύχους: *Ν. Ζαχαρόπουλος, Μ. Κωνσταντίνου, Ιω. Πέτρου* και *Γ. Τσανανάς*
Υπεύθυνος εικονογράφησης: *Γεώργιος Τσανανάς*

Ετήσια συνδρομή: εσωτερικού	Δρχ.	5.000
εξωτερικού	$	70
Τιμή τεύχους	Δρχ.	2.000

Οι συνδρομές αποστέλλονται με επιταγή στον κ. Μιλτιάδη Κωνσταντίνου
στη διεύθυνση: Τ.Θ. 1659 540 06 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ -17

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

- Κείμενα. Να είναι από κάθε άποψη επεξεργασμένα και έτοιμα για το τυπογραφείο, κατά προτίμηση δακτυλογραφημένα· αν χειρόγραφα, τότε ευανάγνωστα.
- Υποσημειώσεις στο τέλος του κειμένου σε συνεχή αρίθμηση.
- Ο τίτλος του άρθρου και το όνομα του συγγραφέα να γράφονται όπως καθιερώθηκε στο περιοδικό.
- Ειδικότητα των συνεργατών, επάγγελμά τους, τίτλοι, χώρος εργασίας, διεύθυνση και τηλέφωνο να επισυνάπτονται σε ξεχωριστό σημείωμα.
- Μονοτονικό. Εξαίρεση αποτελούν οι παραθέσεις από κείμενα της αρχαίας και της χριστιανικής γραμματείας.
- Χειρόγραφα δεν επιστρέφονται.
- *Οι συγγραφείς έχουν ακέραιη την ευθύνη για τις απόψεις τους.*
- Η συντακτική επιτροπή έχει την ευθύνη για τη δημοσίευση των άρθρων· για οποιαδήποτε τεχνικά ζητήματα επικοινωνεί με τους συγγραφείς.
- Ο κάθε συγγραφέας δικαιούται είκοσι (20) ανάτυπα.

Εικόνα εξωφύλλου: *Peter Breughel/Pierre Brauchli: Βαβυλώνα σήμερα* (Tanner & Staehelin, Zürich). Πύργος της Βαβέλ -αιώνιο σύμβολο των απεριόριστων τεχνολογικών δυνατοτήτων του ανθρώπου. Κάθε γενιά χτίζει το δικό της πύργο της Βαβέλ, για να διαπιστώνει πάντοτε ότι, σε αντίθεση με τα τεχνολογικά της επιτεύγματα, τα επιτεύγματά της στον τομέα της επικοινωνίας των ανθρώπων μεταξύ τους παραμένουν το ίδιο ή και περισσότερο προβληματικά, όπως και στην αρχέγονη εποχή.

Σημείωση: Με καθυστέρηση, το τεύχος αυτό τυπώθηκε τον Ιούλιο 1996.

Εκδόσεις «Παρατηρητής»

Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 927685, 938427, fax 935922, telex 410749, Θεσσαλονίκη Τ.Κ. 546 44
Κεντρική Διάθεση Αθήνα: «Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, 3608527
Θεσσαλονίκη: «Παρατηρητής», Γρηγορίου Ε΄ 30, τηλ. 310506

ISSN 1105-6975

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Αδαμτζίλογλου Εύα, δρ. Θεολογίας, καθηγήτρια δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

Γαλάνης Ιωάννης, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Γριζοπούλου Όλγα, καθηγήτρια δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αποσπασμένη στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Ζαχαρόπουλος Νίκος, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Καραβιδόπουλος Ιωάννης, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Κωνσταντίνου Μιλτιάδης, αν. καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Λαπατσάνη Μαρία, Θεολόγος καθηγήτρια στο Κολέγιο Αθηνών

Μανωλεδάκης Ιωάννης, καθηγητής στο Τμήμα Νομικής Α.Π.Θ.

Μαρκόπουλος Ν. Ιωάννης, επίκ. καθηγητής Χημικής Μηχανικής Α.Π.Θ.

Ματσούκας Α. Νίκος, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ., κοσμήτορας της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.

Οικονόμου Χρήστος, λέκτορας στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Παπαθανασίου Βύρων, καθηγητής, κοσμήτορας της Πολυτεχνικής Σχολής Α.Π.Θ.

Παπαναστασίου Ε. Γεώργιος, καθηγητής στο Τμήμα Χημείας Α.Π.Θ.

Παρασκευόπουλος Μιχάλης, θεολόγος, ιδ. υπάλληλος

Πέτρου Ιωάννης, καθηγητής, Πρόεδρος του Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ.

Σωτηριάδης Ιγνάτιος, διάκονος στην Ι.Μ. Κίτρους

Τσανανάς Γεώργιος, επιμελητής στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Αφιέρωμα του επόμενου τεύχους:

«ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗ ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ»